

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE OG LOKALHISTORIE
UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

FORTID OG NUTID

BIND XVIII . HEFTE 4 . SIDE 357—500 . KØBENHAVN 1952

Dansk lokalhistorie gennem 50 år.

Af *Johan Hvidtfeldt*.¹⁾

Den ældste og mest oprindelige form for historisk beretning er vel nok den mundtlige fortælling. Først og fremmest var det slægtens bedrifter, dens sejre og kampe, der blev berettet om, således som det skete i de islandske sagaer. Også egnshistorien blev dyrket i gammel tid. I middelalderen var det jo kirkens mænd, der var de mest skrivekyndige, ja vel de eneste, der virkelig mestrede pennens kunst. Mange af dem skrev krøniker og årbøger, der ofte berettede om mange historiske begivenheder på egnen, eller det var et klostres historie, forfatteren samlede fremstillingen om. Øm klosterkrønike er i virkeligheden et udmærket eksempel på et middelalderligt topografisk værk.

Efter reformationen blev skrivekunsten mere almindelig, og mangen en købmand eller adelsfrue kunne håndtere pennen ligesågodt som præst og skriver. Også de var interesseret i at fortælle om deres by og deres familie. Og rundt om sad der sognepræster, hvis slægt måske havde virket i sognet i flere generationer. De mange indberetninger fra 1600-årene vidner tit om en indgående historisk viden, om en virkelig samfølelse med sognets fortid.

1600-årene blev også vidne til den første store Danmarks-beskrivelse, den første topografi. Det var professor Peder Hansen Resen, der skrev den på grundlag af en mængde indberetninger fra gejstlige rundt om i landet. Størstedelen af Resens værk gik desværre tabt ved Københavns ulyksalige brand i 1728. Men tanken om en stor Danmarks beskrivelse var ikke død, og det blev en af de kendte pietistiske gejstlige, biskop Erik Pontoppidan, der kom til at gøre den til virkelighed. 1763 begyndte hans store værk, *Den danske Atlas*, at udkomme. Det blev dog hans svoger, Hans de Hofmann, der sørgede for, at det blev afsluttet. Da sidste bind udkom i 1781, var der skabt et virkeligt storværk, som ingen, der beskæftiger sig med dansk topografi og lokalhistorie, kan komme udenom. *Danske Atlas* blev også forbilledet for det næste store værk om Danmark: *Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, som i årene 1858—60 blev udgivet af kabinetssekretær J. P.

---

¹⁾ Foredrag, holdt ved Historisk Samfund for Ribe Amts jubilæumsfest i Ribe d. 30. august 1952.

Trap og blev en virkelig stor publikumssucces. Hidtil er det kommet i fire udgaver, og en femte er under forberedelse.

Rationalismens tid i slutningen af 1700-årene var en god tid for lokalhistorien i Danmark. Der kom i disse år mange små beskrivelser af enkelte byer eller egne. Det var så sandelig ikke store åndsværker, snusfornuftige og tørre som rationalismen selv, men ofte med værdifulde oplysninger om samtiden. Den følgende tid, romantikken, interesserede sig mere for oldtidens store skikkelser og middelalderens mystik, for helte og heltedåd. Og det er jo nu ikke så meget det, der optager lokalhistorikeren, han må nu engang være bundet til virkeligheden, til skildringen af fortidens arbejde og hjemmeliv.

Allerede i 1861 var man på Fyn begyndt at udgive »Samlinger til Fyns Historie og Topografi«, og i 1866 fulgte jyderne efter med »Samlinger til jysk Historie og Topografi«, det nuværende »Jyske Samlinger«. I 1889 fik sønderjyderne deres eget tidsskrift: »Sønderjydske Aarbøger«, der blev udgivet af nogle af sønderjydernes bedste mænd, Gustav Johannsen, H. P. Hanssen og P. Skau. Det blev et virksomt redskab i kampen mod de preussiske undertrykkere, og det blev på enhver tænkelig måde forfulgt af tyskerne, men det lykkedes dem kun at hindre udgivelsen af få årgange. Først i 1899 fik Sjælland og de mindre øer deres eget tidsskrift: »Fra Arkiv og Museum«.

I årene efter 1864 blev der også udgivet en del selvstændige værker om Danmarks enkelte byer og sogne. Men det er dog først efter 1900, den lokalhistoriske bevægelses store gennembrud kommer, næsten med en lavines pludselighed og voldsomhed. Det begyndte med, at man oprettede Historisk Samfund for Ribe Amt, der i løbet af kort tid havde 450 medlemmer. Det vidner ikke blot om en historisk interesse, men også om, at der i befolkningens bredere lag var behov for populær historisk litteratur og historiske foredrag. Det viste sig også hurtigt, at det ikke blot var i Ribe amt, denne interesse fandtes. I de andre amter lærte man af Ribe-folkene, og bevægelsen bredte sig fra amt til amt som ild i tørt græs. Allerede 1903 blev Historisk Samfund for Thy og Han herreder oprettet, 1905 kom Vejle Amts historiske Samfund, og så fulgte de andre amter slag i slag, både i Jylland og på øerne, og da den første verdenskrig udbrød, havde så at sige hvert amt sit historiske samfund. Det sidste blev oprettet 1928, nemlig Historisk Samfund for Viborg Amt.

Denne stærke lokalhistoriske interesse er selvfølgelig ikke noget særligt dansk fænomen. I de fleste andre lande finder vi noget ganske tilsvarende. I Slesvig og Holsten er der små lokale historiske samfund med egne tidsskrifter foruden det fælles Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte, og også i England med dets gamle historiske traditioner er der en levende interesse for hjemstavnens fortid. Vender vi blikket mod nord, ser vi også dér det lokalhistoriske arbejde stå i

den skønneste flor. I Sverige er hjemstavnshistorie og »hembygdsvård«, altså fredningsarbejdet, meget nært knyttet sammen. Organisationsformen på den anden side Sundet er ret forskellig fra vor. Man arbejder gennemgående med mindre organisatoriske enheder, ofte sognesamfund, men disse er knyttet sammen til ret store enheder, der udgiver årbøger med væsentligt samme præg som vore, selvom de gennemgående er finere og smukkere udstyret end de danske, og vel nok i højere grad end hos os bliver båret op af historikere af fag. I Norge er organisationsformen væsentligst den samme som i Danmark, selvom man også dér i nogen grad møder en del mindre bygde- og ættelag. Også nordmændene har en fællesorganisation, Landslaget for bygde- og byhistorie, som i alt væsentligt svarer til Fællesforeningen, men dog har den store svaghed, at den ikke omfatter museerne, der har deres egen selvstændige organisation. Iøvrigt er det norske lokalhistoriske arbejde i noget højere grad end hos os præget af gårds- og slægtshistorie, hvilket først og fremmest hænger sammen med gårdens store betydning som bebyggelsesenhed. En »gard« i Norge svarer i mangt og meget mere til en landsby i Danmark end til en enkelt gård. Og de enkelte bygders isolation gennem århundreder har naturligt ført med sig, at slægterne har været mere stedbundne og derfor har spillet en større rolle i bondesamfundets liv.

Men selvom der ikke kan være tvivl om, at den lokalhistoriske bevægelse ikke er noget specielt dansk, så tør vi dog vist påstå, at der herhjemme har været ganske særlige forhold, som har fremmet den og ikke mindst har været med til at give den sin særlige form. Ser vi på den udvikling, der har fundet sted i Danmark i det sidste halvandet århundrede, har vi vel egentlig lov til at være en lille smule stolte. Danmark var før en halvciviliseret nation, hvor kun få kunne skrive og læse, og hvor fremmed åndsliv havde en dominerende indflydelse. I dag er vi, selvom vi måske ikke er helt så dygtige og fremskredne, som vi selv tror, dog i stand til at hævde os som kulturnation. Begyndelsen til denne udvikling skete med de store landbrugsreformer i slutningen af 1700-årene. Udskiftningen og overgangen til selveje, udstykningen og frigørelsen for stavnsbåndet blev forudsætningen for, at der kunne skabes en fri og uafhængig bondestand. Og med de store skolelove i 1814 var vejen banet for et oplysningsarbejde, der folkeligt set kunne gå i dybden. Den politiske frigørelse i 1848 var kun mulig, fordi den grå bonde i landsbyen nu var blevet fri, både socialt og økonomisk. Den nationale ulykke i 1864 fik vel mange danske til at spørge sig selv, om Danmark havde mulighed for at leve videre som selvstændig nation, men førte også til en national selvbesindelse, hvis direkte virkninger det kan blive vanskeligt at fastslå, men hvis betydning der vel ikke kan være tvivl om. Den følgende tid blev en politisk brydningstid. Striden mellem partierne splittede det danske folk, men man må ikke

derfor glemme, at det netop var denne kamp, der måske mere end noget andet vækkede store dele af det danske folk til politisk interesse og indsigt og også fik de største følger for den åndelige frigørelse. Stor betydning har det her haft, at de mest vågne blandt de unge på højskolen kom ud for et møde med dansk åndsliv, som ofte mærkede dem for livet. Grundtvig selv var jo historiker, og historie og kristendom var de to hjørnestene, den grundtvigske forkyndelse i højskolerne byggede på.

Det var ikke tilfældigt, at det første lokalhistoriske samfund opstod i Ribe amt, hvor Askov højskole lå. Det var folk herfra, mænd som Ludvig Schrøder, Poul Bjerger, H. F. Feilberg og Marius Kristensen, der blev de ledende i samfundets arbejde. Og når interessen for fortiden var så stærk i vide kredse af befolkningen, så er der for mig ingen tvivl om, at dette netop skyldes den åndelige vækkelse efter 1864 og ikke mindst højskolernes interesse for historie. Det er også karakteristisk, at de lokalhistoriske samfund altid har haft deres fleste medlemmer på landet, først og fremmest blandt gårdmænd og lærere, der ofte er af bondeæt. Historisk følelse og kærlighed til hjemstavnen er jo i og for sig naturlig for bønderne, der er meget nøjere knyttet til deres hjemegn end byboerne, som er langt mindre stavnsbundne end landbefolkningen. Og det var fra Danmarks tusinder af gårde, at langt de fleste af højskoleeleverne kom. Og mange af de gårdmænd, der sluttede op omkring samfundene, havde fået deres levende historiske interesse på højskolerne.

Vil man helt forstå grunden til, at det lokalhistoriske arbejde pludselig kom ind i så rig en vækstperiode, bør man sikkert nævne endnu et forhold af mere praktisk betydning, nemlig den omorganisation af dansk arkivvæsen, som fandt sted i 1889, og som medførte oprettelsen af tre provinsarkiver, fra 1907 kaldet landsarkiver. Netop disse arkiver er af særlig stor betydning for den lokalhistoriske forsker. Tidligere havde de lokale arkiver ligget rundt om hos embedsmændene, så den, der skulle indsamle arkivmateriale vedrørende sin egne historie, måtte gennemgå arkiver, som kunne ligge spredt i mange forskellige byer og ofte var i den forfærdeligste uorden, så det var umuligt at finde frem til det, man havde brug for. Nu blev alt dette materiale samlet på eet sted, det blev ordnet af fagfolk, og der blev udarbejdet registre og fortegnelser, som lettede benyttelsen. Historikeren behøvede ikke som før at rejse fra sted til sted. De praktiske forudsætninger for en opløst string af det hjemstavnshistoriske arbejde var blevet skabt.

Dette møde her i Ribe er et jubilæumsmøde, og det er vel naturligt at se på, hvad der så er nået i de 50 år, der er gået, siden det første historiske amtssamfund blev oprettet. I de utalte bind af årbøger, der siden da er blevet sendt ud, gemmer der sig et imponerende materiale. Man går ingen for nær, når man siger, at det ikke er guld, alt det, der

findes i årbøgerne. Der er avner imellem. Men kærner er der så sandelig også nok af. Og så er det jo ikke bare i årbøgerne, de lokalhistoriske arbejder kommer frem. Der er i disse fem årtier kommet et væld af sognehistorier og købstadsmonografier. Deres kvalitet er meget forskellig, det skal ikke nægtes. Men man behøver ikke at søge længe for at finde frem til bøger, hvis værdi ikke kan diskuteres. Prøv bare at se på nogle af de sognehistorier, der er kommet herovre i Vestjylland. Jeg skal ikke her vurdere de enkelte værker eller foretage nogen mandjævning mellem de enkelte lokalhistorikere. Men selv den mest kritiske må indrømme, at den hjemstavnshistoriske litteratur fra de sidste 50 år har haft stor betydning. Den har mere end noget andet været med til at vække og vedligeholde den historiske interesse, den har haft sin store betydning i det pædagogiske arbejde, idet den har givet lærerne et uvurderligt materiale til undervisningen, og den har i meget høj grad forøget vor viden om fortiden gennem de mange selvstændige førstehåndsundersøgelser, som dør har set dagens lys. Jeg bruger ikke for stærke ord, når jeg siger, at rent videnskabelig har den lokalhistoriske litteratur betydet en stor landvinding. Der er her et materiale af stor betydning for enhver videnskabsmand, der beskæftiger sig med indre dansk historie, enten det nu er landbrugshistorie, økonomisk historie, skolens eller kirkens forhold, eller det er dansk kulturhistorie, han arbejder med.

Jeg har hele tiden talt om årbøger og sognehistorier, men det må ikke glemmes, at der også på et helt andet område er blevet gjort et stort historisk arbejde rundt om i landet. Jeg tænker på vore talrige museer, hvoraf mange jo netop er opstået i denne periode. Der er her indsamlet et meget vigtigt materiale, både til Danmarks forhistorie og vel ikke mindst til vor kulturhistorie, og der har rundt om siddet en lang række af dygtige museumsfolk, ofte med den hellige ild brændende i sig, folk for hvem museet var deres hjertebarn, som de ofrede al deres fritid og tit med store videnskabelige resultater. Skal vi tegne et billede af det lokalhistoriske arbejde, må museerne få en fremtrædende plads. Og i de sidste år har den lokalhistoriske interesse skudt nye skud, de byhistoriske eller egnshistoriske arkiver. Denne bevægelse er vel kun i sin vorden, men der er for mig ingen tvivl om, at der i de kommende år vil opstå arkiver i de fleste byer og egne. Og det er givet, at disse arkiver har store opgaver at løse, opgaver som statens arkiver eller museer ikke kan løse. De har nemlig den lokale viden og det kendskab til stedlige forhold, som er af så stor betydning, både når det gælder forskning og indsamling af historisk materiale.

Ja, der kunne nævnes mange andre karakteristiske træk i det lokale, historiske arbejde, træk, der bærer vidnesbyrd om den interesse, der er for fortiden rundt om i befolkningen, og den offervilje, der findes, når det gælder om at være med i arbejdet for at udvikle vor viden om de

gamle tider og de hedengangne slægtled. Jeg behøver blot at minde om de mange, der har deltaget i det store indsamlingsarbejde, der udføres af vore videnskabelige institutioner. Hvad ville Dansk Folkemindesamling være, hvis det ikke havde sine mange meddelere rundt om i sognene. Og Nationalmuseets etnologiske undersøgelser med dets mange spørgeskemaer må selvfølgelig også i høj grad bygge på oplysninger fra historisk interesserede i alle egne. Det samme gælder Stednavneudvalget, hvis arbejde for en stor del er baseret på meddelelser, som er indsendt af lægfolk rundt om. Også arkiverne har mange historisk interesserede at takke for meddelelser om private arkiver rundt om, og en del har haft så stor forståelse for den historiske forsknings tarv, at de selv har foræret os de arkivalier, de måtte ligge med.

Men, vil man spørge, brænder så den flamme, som blev tændt for 50 år siden, ligeså klart idag som dengang? Er interessen rundt om den samme? Det er vist et meget vanskeligt spørgsmål at svare på. Det er mit indtryk, at der er en del forskel fra egn til egn. Nogle steder klager redaktørerne over, at det kan knibe med at få egnede manuskripter til årbogen, andre steder er det galt med at skaffe plads til alt det stof, der kommer ind. En vis målestok har man i medlemstallene. Disse kan selvfølgelig være underkastet svingninger efter de økonomiske konjunkturer. Under krisen omkring 1930 var der mange, som opsagde sit medlemsskab. Men i det store og hele har man vist lov at sige, at interessen hos vore medlemmer ikke er formindsket i de sidste 50 år, at der stadig er den samme lyst til at lære sin hjemegns fortid at kende, til at læse lokalhistorisk litteratur.

Et andet spørgsmål er så, om der også stadig er den samme interesse hos dem, der skal skrive lokalhistorien eller skal udføre arbejdet rundt om i museerne, om der dér er den samme offervilje, den samme tro på og begejstring for sagen. Idag er det jo ikke de samme mænd som for 50 år siden. De var pionererne og havde pionerernes mod på at give sig i lag med de store opgaver, deres lyssyn og initiativ, idealisme og offervilje. Men de, der skal lede arbejdet nu, er jo anden eller tredje generations mænd. Mange af dem har, det er der for mig ingen tvivl om, pionersindet, begejstringen og ildhuen. Men sommetider kan man vel også lede forgæves efter den. Det kan ske, man synes, der er for få til virkelig at tage fat på arbejdet, for lidt lyst til at give sig i kast med nye og større opgaver. Man passer rutinearbejdet, men vover sig ikke udenfor de nu engang givne rammer. Jeg har fornylig haft lejlighed til ved deltagelse i et lokalhistorisk kursus i Nordnorge og i det norske landslags landsmøde at komme i nær kontakt med norske hjemstavnsfolk og stifte bekendtskab med deres arbejdsformer og arbejdsvilkår. Jeg kan ikke nægte, at jeg på landsmandskabets vegne var en lille smule beskæmmet. Der er dér en ildhu og — og det gælder ikke mindst stat og kommuner — en offervilje, som vi kunne ønske os

lidt mere af. Mange mindre bykommuner betaler f. eks. gennem flere år lektorgage til en yngre faghistoriker for at få ham til i samarbejde med lokale folk at indsamle og bearbejde materialet til byens historie. Man har ved støtte fra et meget stort antal kommuner over hele landet kunnet sætte store fælles registreringsarbejder i gang. Og det varer vist ikke længe, før hver bygde har sit bygdebogsnavn, hvor interesserede mænd og kvinder samles om et arbejde for at få bygdens historie skrevet.

Jeg har undertiden i de sidste år stillet mig selv det spørgsmål, om vor organisationsform er rigtig, om vi virkelig sørger for, at de, der har lyst og anlæg for selv at gøre et stykke arbejde, enten det nu er ved et museum eller det er som skribent og indsamler, om de også får mulighed derfor, om der fra ledelsernes side gives dem den hjælpende hånd, som vel i mange tilfælde er nødvendig, ofte vel også det skub, der skal til for at sætte dem igang. Atter her gælder det, at arbejdet må ikke blive rutine. Vi må vise initiativ, vi må få nye ideer, der kan føre os videre frem, selvom vi selvfølgelig ikke skal prøve at fremelske interessen på kunstig vis. Men vi skal give en hjælpende hånd der, hvor det er nødvendigt. For mig er der ingen tvivl om, at bare det at være med i et sådant arbejde for mange vil være en menneskelig berigelse, fordi de derved kan få afløb for den skabertrang, som findes hos de fleste af os, selvom vi vel i tidens løb på den mest effektive måde har fået den undertrykt, måske endda dræbt.

Ja, men hvordan kan vi da få alle ude i sognene, de forsagte og ængstelige, med i vort arbejde? Tillidsmænd kan vel være en af vejene. Bedre endnu er det måske at arbejde henimod at få oprettet små lokale udvalg, samfund eller hvad man vil kalde det, som har rent lokale opgaver, først og fremmest udarbejdelsen af en sognehistorie, men som organisatorisk er knyttet til amtssamfundene. Man vil herimod indvende, at det let vil kunne komme til at betyde, at kræfterne bliver spredt. Jeg tror det ikke, vel at mærke, hvis man sætter samarbejdet og samvirket som ledestjernen i hele arbejdet. Og her kniber det måske nok rundt om. Jeg har på fornemmelsen, at museer og amtshistoriske samfund tit mangler det nære samarbejde, som skulle være en selvfølge. Hvor det ikke er, som det skulle være, kunne man jo udpege kontaktudvalg, som kunne koordinere arbejdet. Vi har dog alle samme mål: at fremme kendskabet til Danmarks og vor egns fortid og historie. Og vi tror, at arbejdet for dette mål bærer lønnen i sig selv, fordi beskæftigelsen med fortidens mennesker kan fylde sindet med rigdom, fordi historien netop derigennem kan blive den store læremester, endnu større end kunstnerens beretninger, der også fortæller om mennesker, men mennesker, der måske er sande, men dog kun er en digters kimære. I virkeligheden selv, afspejlet i mennesker, der vel er døde, men som engang var af kød og blod, hentes nu engang den bedste lærdom.

Provinsmuseernes gravninger.

Af Therkel Mathiassen.

Spørgsmålet om provinsmuseernes gravninger har været diskuteret en del i de sidste år, navnlig i forfjor under visse jydsk blades »Vi-kan-selv-kampagne«. Jeg mener derfor, at det kan være ganske nyttigt at trække linierne klart op.

Der er en lov og et ministerielt cirkulære at holde sig til. Loven er fredningsloven af 7. maj 1937. I dennes § 2 står følgende: »Alle jordfaste Fortidsminder, saasom Gravhøje, Gravpladser, Stendysser og Bautastene, Voldsteder og lignende gamle Befæstningsanlæg samt Ruiner, er fredet. Spørgsmaalet om, hvad der falder ind under denne Bestemmelse og om de nærmere Grænser for det fredede Omraade, afgøres af Nationalmuseet. — —.«

Denne bestemmelse giver i virkeligheden Nationalmuseet en meget udstrakt beføjelse, idet den ikke alene giver dette rådighedsret over de synlige mindesmærker, høje, dysser og lignende, men også over dem, der ligger under dyrket mark, men ikke kan ses på overfladen; dette gælder således de i loven udtrykkelig nævnte gravpladser, der både må omfatte overpløjede høje og grave og gravpladser under flad mark, men det må også omfatte andre fortidsminder under flad mark, som bopladser, offerpladser, oldtidsveje og andre objekter, der endnu er urørte, jordfaste. Dette vil med andre ord sige, at det er Nationalmuseet, der bestemmer, hvilke af de nævnte objekter der kan graves ud; Nationalmuseet vil således med hjemmel i denne bestemmelse kunne standse en arkæologisk gravning vedrørende disse nævnte objekter, hvad enten denne gravning foretages af en privatmand eller et provinsmuseum.

Angående provinsmuseernes gravninger har vi det ministerielle cirkulære af 26. september 1941. Der står her under § 7, punkt F: »Museerne maa ikke foretage Udgravninger uden for det for dem fastsatte Virksomhedsomraade. Af Hensyn til Bestemmelserne i Lov Nr. 140 af 7. Maj 1937 § 2 maa ingen Udgravning af Mindesmærker finde Sted uden efter forudgaaende Forhandling med Nationalmuseet.« Desuden står der under § 8: »Ved større arkæologiske og arkitekturhistoriske Undersøgelser inden for et Lokalmuseums Omraade skal Nationalmuseet og det lokale Museum meddele hinanden de fornødne Oplysninger om Arbejdernes Paabegyndelse og Gennemførelse.«

Dette vil jo i virkeligheden sige, at det er Nationalmuseet, der bestemmer, i hvilket omfang provinsmuseerne må foretage udgravninger af mindesmærker, når dette begreb tages i sin videste betydning som alt, der omfattes af fredningsloven.

Lad os nu se, hvordan disse bestemmelser udføres i praksis. Der findes jo provinsmuseer af vidt forskellig art. Der findes store museer med videnskabeligt og museumsmæssigt skolede ledere og med betydelige pengemidler til rådighed; til denne gruppe hører kun 5—6 af centralmuseerne. Der findes større museer, som vel ikke har nogen fagmæssigt uddannet leder, men som dog ledes af folk, der har betydelig erfaring og har vist stor dygtighed ved arkæologiske undersøgelser; hertil hører andre af centralmuseerne. Endelig er der alle de andre museer, der ledes af folk, som vel oftest har interesse for arkæologi, men mangler den erfaring og kundskab, der skal til for at kunne udgrave et arkæologisk objekt på tilfredsstillende måde. Det er nemlig ikke lige til at foretage en arkæologisk udgravning. Det er ikke nok at tage sagerne så godt op som muligt. For at et sådant fund skal kunne benyttes i den arkæologiske forskning, skal det ikke alene være omhyggeligt optaget, men det skal indtegnes på kort, indmåles, nivelleres, helst fotograferes, og der skal skrives en beretning, hvoraf alle forhold, der er iagttaget under undersøgelsen, klart fremgår; og her er det, at den fornødne arkæologiske kundskab er vigtig, for at man kan vide, hvad det er, man skal lægge mærke til og gøre de hertil nødvendige iagttagelser. Det er noget, der ikke er lært i en håndevending, og vi må jo vide, at et arkæologisk objekt, der er dårligt udgravet, er ødelagt for stedse, og at derved et dokument til viden om fortiden uhjælpeligt er gået tabt.

Der må imidlertid skarpt sondres imellem to slags gravninger. Den første gruppe er, hvad jeg vil kalde nødgravninger. F. eks. hvis der under markarbejdet, ved pløjning, dræningsgravning, grusgravning og lignende stødes på arkæologiske objekter, som ellers vilde blive ødelagt ved arbejdets videreførelse. Når noget sådant bliver meldt til et provinsmuseum, er det naturligvis dettes opgave at søge at redde så meget som muligt af fundet; hvis der ikke er tid til at melde det til Nationalmuseet eller til et af de større med faglig arbejdskraft udstyrede provinsmuseer, maa vedkommende museumsmand søge at gøre det så godt som muligt i den knappe tid, der er til rådighed. Er det et meget vigtigt objekt, må man søge at få arbejdet standset, indtil der kan tilkaldes faglig hjælp. Selvfølgelig er det ved sådanne nødgravninger en stor hjælp, om vedkommende museumsmand har nogen træning i arkæologiske undersøgelser. Nødgravninger kan ethvert provinsmuseum komme ud for at måtte udføre, selv om det iøvrigt ikke har fået bemyndigelse til arkæologiske gravninger af Nationalmuseet.

Den anden gruppe gravninger er de større planmæssige undersøgelser af objekter, der ikke er umiddelbart truede, f. eks. overpløjede høje,

gravpladser eller bopladser under flad mark. Den slags undersøgelser bør forud meddeles til Nationalmuseet, og de bør kun foretages af de provinsmuseer, der har fået bemyndigelse dertil fra Nationalmuseet; dette vil i reglen sige de museer, der er i besiddelse af den fornødne faglige arbejdskraft eller har ledere, som har kundskaber og erfaring til at foretage en sådan undersøgelse og udfærdige den efter en sådan undersøgelse nødvendige beretning.

I den ministerielle bekendtgørelse står der, at provinsmuseerne og Nationalmuseet gensidig skal holde hinanden underrettet om påbegyndelsen og forløbet af undersøgelser inden for vedkommende provinsmuseums område. Vi her på Nationalmuseet plejer også at meddele vedkommende provinsmuseum, når vi foretager større undersøgelser inden for dets område, for at vedkommende museumsleder derigennem kan få lejlighed til at lære af en sådan undersøgelse. Vi er af og til blevet kritiserede, med rette eller urette, når en sådan meddelelse ikke er blevet givet; jeg har indskærpet mine medarbejdere denne bestemmelse. Men så må vi også kræve gensidighed af provinsmuseerne, og der har været adskillige tilfælde, hvor dette ikke er sket.

Der er i vort på fortidsminder så rige land oldsager nok både til provinsmuseerne og Nationalmuseet, og vort mål er det samme: at forøge vor kundskab om vor oldtids kultur og vække interesse herfor hos den store befolkning. Der har været tider, da Nationalmuseet førte en noget hårdhændet politik over for provinsmuseerne; men Nationalmuseet er nu ikke slet så glubsk, som det tidligere har været; navnlig efterhånden som flere og flere provinsmuseer får faglige ledere og får mere betryggende opbevaringsforhold, har vi intet imod, at selv vigtige arkæologiske fund ligger i provinsmuseerne. Man hører ofte i provinsen modvilje over for at oldsager skal »slæbes til København«. Men Nationalmuseet er nu cengang landets hovedmuseum og centret for den arkæologiske forskning, og derfor er det nødvendigt, at der her er et stort materiale fra alle oldtidens perioder og fra alle landets dele; det er ikke alene nødvendigt, at vi har en stor og god udstillingssamling, men mindst lige så vigtigt, at vi i vore studierum har store serier både af samlede fund og enkeltfund; uden et sådant stort materiale kan forskningen vanskeligt finde sted; man må forstå, at det at Nationalmuseet har dubletter af mange oldsagstyper, ikke er ensbetydende med, at det uden skade kan afgive disse dubletter.

Jeg vil slutte med at ønske det bedst mulige samarbejde mellem Nationalmuseet og provinsmuseerne; hver har sin funktion, og vi kan slet ikke undvære hinanden. Fælles for os er kærligheden til oldsagerne og interessen for, at disse udnyttes af forskningen på den bedst mulige måde.

Gamle fotografier.

Af Victor Hermansen, Bjørn Ochsner og Jørgen Paulsen.

»Hvad siger De til Daguerres Opfindelse? Jeg er henrykt derover, hvor let vil man nu ikke kunde forskaffe sig Aftryk af de berømteste Statuer, Billeder af Landenes skønneste Steder! Da Sollyset i en tropisk Natur har en saa hurtigvirkende Kraft, at selv bevægelige Gjenstande inddrikkes i Pladen, har jeg megen Tro til, at det nyligt opfundne sideral Lys maa kunde anvendes istedet for Solen, eller at Huul-Speile kunde slibes, der samle vor Sols Straaler og kaste disse over et Ansigt eller en Gjenstand af den Størrelse, saa at vi her see samme Virkning, som om Experimentet skete i Afrika. O, vor Tid er Opfindelsernes Guldalder!«

Således skrev *H. C. Andersen* i et brev fra København den 5. februar 1839*) -- og i de mer end hundrede år, der siden er forløbet, har hans profetiske ord fået en opfyldelse, som sikkert ville have overrasket ham selv lige så stærkt som den forbløffer os. Vor tid er blevet en billedalder. Personer og steder, dagligdagen og de store begivenheder bliver nedfældet i et utal af fotografier og dermed reddet for eftertiden. Hvor man i ældre tid kun havde malerier og tegninger, som både var sjældne og kostbare, der afspejler fotografierne nu alle sider af samfundslivet; og hvad mere er: malerierne er prægede af kunstnerens opfattelse, medens fotografierne er objektive. Fra væsentligt at være et ornament er billedet nu især blevet et dokument, og både for lokalhistorien og personhistorien, for den almindelige historie og kulturhistorien er fotografierne derfor i vore dage blevet en uvurderlig historisk kilde.

Men tiden rider hurtigt. Vore oldeforældre og bedsteforældre interesserede sig for billederne på en anden måde end vi gør. Fotografierne blev først og fremmest brugt som prydding i hjemmene. Væggene var tæt behængt med dem. På skriveborde, etagerer og chatoller vrimlede det med opstillinger, ud over hvad der var indsat i digre albummer, som var en fast underholdning når familierne kom sammen. Anderledes i dag. Vel blomstrer amatørfotografiet som aldrig før, men fotografierne er ikke mere på mode som udsmykning af værelserne; man går kun sjæl-

---

*) Til Chr. Høegh-Guldberg. Collins Brevsml. XVII, I, hft. 11.

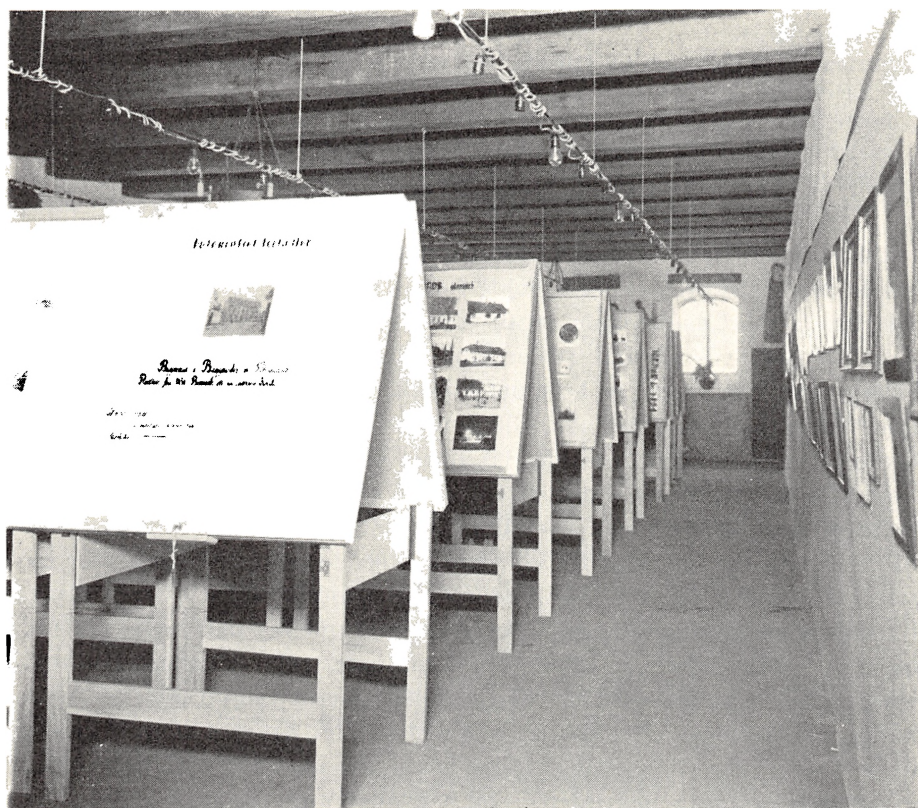
Valdemar, prins (27.10.1858—14.1.1939), ved sit skrivebord. Ca. 1930.

Navnlig i slutningen af forrige århundrede brugte folk med stor omgangskreds at fylde skrivebord, etagerer og flygel med portrætfotografier, ofte signerede af giveren.

dent til fotografen, udveksler ikke portrætter og samler derfor heller ikke på dem. De gamle fotografier er dermed kommet i farezonen. Mange er allerede gået tilgrunde, og dag for dag skrider tilintetgørelsen videre. Ved flytninger og oprydninger efter dødsfald kommer ganske vist mange gamle billeder for lyset, men efter at man som regel har moret sig over dem, bliver »det gamle stads« ubarmhjertigt brændt eller smidt væk.

Heldigvis er der dog adskillige, som har forstået, hvilken fremragende værdi de gamle fotografier har og endnu mere vil få. Rundt om i landet er der allerede en hel del lokalhistorikere, som har anlagt sig samlinger af billeder fra deres by eller egn. De fleste provinsmuseer har også set det som deres opgave at redde topografiske optagelser, portrætter o. s. v. fra deres virkeområde. Desuden er der rundt om blevet oprettet by- og sognekarkiver, som foruden at samle på skriftlige kilder også er interesserede i billedstoffet. Og endelig har de store lands-samlinger — Det kongelige Bibliotek, Nationalmuseet og Frederiksborg Museet — gennem mange år systematisk samlet på fotografier.

Uanset alle disse bestræbelser vil der dog endnu være såre meget billedmateriale, som fortjener at blive sikret for forskningen. Et foreløbigt udvalg har således givet stødet til, at der er foretaget tre indsamlinger af gamle fotografier, nemlig gennem udstillinger i Næstved og

Interiør fra Næstved Museums underetage indrettet til fotografiudstillingen i december 1950. De praktiske aflåselige rammer med understel var lejet hos Ringsted Filatelistklub.

Helsingør, der omfattede et byområde, og en udstilling i Stege, der omfattede et landsdelsområde. Alle tre viste tilfulde, hvor stort og værdifuldt et stof, der kan findes frem, og de tre lokale museer fik gennem udstillingerne en betydelig udvidelse af deres billedsamlinger, og samtidig blev — kraftigt støttet af den lokale presses vågne interesse — offentlighedens opmærksomhed henledt på museernes eksistens og almindelige virksomhed.

Ud fra disse erfaringer og ønsker er der derfor nu skabt kontakt mellem en række særligt interesserede institutioner og nedsat et *Landsudvalg for Indsamling af gamle Fotografier* med følgende medlemmer:

Museumsdirektør Otto Andrup, Hillerød (Frederiksborg Museet),
 cand. pharm. Hans Brandt, Fåborg (Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver),
 fhv. rigsbibliotekar Svend Dahl (udvalgets formand),
 biblioteksdirektør Robert L. Hansen (Folkebibliotekerne),
 museumsinspektør Victor Hermansen (Nationalmuseet),
 landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg (Dansk historisk Fællesforening),

museumsdirektør Knud Klem, Helsingør (Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg),
 museumsdirektør Svend Larsen, Odense (Dansk kulturhistorisk Museumsforening),
 inspektør Bjørn Ochsner (Det kgl. Bibliotek),
 museumsinspektør Jørgen Paulsen (Frederiksborg Museet),
 museumsinspektør Jørgen Sthyr (Statens Museum for Kunst),
 direktør V. Thorlacius-Ussing (Statens kunsthistoriske Fotografisamling).

Udvalget vil så indtrængende som muligt slå til lyd for, at der overalt bliver gjort et systematisk arbejde for at redde gamle billeder. Udvalget vil virke som et rådgivende organ ved selve indsamlingen og registreringen, idet det vederlagsfrit stiller sine erfaringer til rådighed, og det vil også gerne, når sagen er kommet i gang, medvirke til, at billeder, som ikke hører hjemme dér, hvor de først er blevet afleveret, kommer på deres rette plads. Men udvalget vil meget stærkt understrege, at indsamlingen og opbevaringen først og fremmest bør være knyttet til de lokale institutioner (biblioteker, by- eller sognearkiver samt provinsmuseer). Størsteparten af billedstoffet vil nemlig være lokalpræget og derfor have særlig betydning for den lokalhistoriske forskning og for undervisningen i egnshistorie. Udvalget anser det af den grund for den bedste løsning, om der dannes så mange lokale billedsamlinger som muligt og så hurtigt som muligt. I nogle tilfælde vil en enkelt mand kunne udrette mest, i andre vil det være naturligt, at biblioteket eller byarkivet eller provinsmuseet udbygger sin samling ved at arrangere en udstilling. Det vigtigste er, at indsamlingen begynder — og begynder *nu*.

Indsamlingen.

Det første skridt henimod oprettelsen af en lokal- og kulturhistorisk billedsamling vil sikkert være at få dannet *et lokalt udvalg*, som tager sig af sagen. Her er det mindre væsentligt, hvem der tager initiativet, men derimod af stor betydning, om man fra første begyndelse har skabt et samarbejde mellem alle, som har — eller vil få — interesse i en sådan samling. Dog kan det måske i visse tilfælde være praktisk, om man udskyder den endelige udbygning af organisationen, indtil indsamlingen er kommet i gang og de første resultater foreligger.

Af største vægt er det imidlertid, at man, inden man begynder, har bestemt sig for, *hvor samlingen skal opbevares*. I det øjeblik, sagen kommer offentligt frem, må folk vide, hvor de kan aflevere deres gamle fotografier, og hvor de senere kan finde dem igen.

Når disse spørgsmål er bragt på det rene, kan selve *indsamlingen begynde*, og her vil det sikkert i de allerfleste tilfælde vise sig, at den giver de største og bedste resultater, når man koncentrerer sig om en *udstilling af gamle fotografier*, såvel portrætter som billeder af huse, landskaber, begivenheder og ting. Skulle der ved en sådan udstilling

Fra samme udstilling som foregående billede. Begge K. Knudsen, Næstved, fot.

også blive tilbudt silhouetter, tegninger, stik og lignende, skal man naturligvis også tage imod dem. Selve den praktiske tilrettelægning af fotografiudstillingen kan der vistnok ikke gives almindelige regler for; her vil det lokale udvalg have de bedste betingelser for at finde den rigtige løsning. Gennem sit kendskab til de stedlige forhold vil udvalget kunne vælge det bedst egnede lokale og den bedst egnede tid for udstillingens afholdelse, ligesom man vil kunne skaffe det fornødne økonomiske grundlag og de rette hjælpere. Alligevel vil nogle af de erfaringer, som blev vundet ved de tre prøveudstillinger, nok også kunne udnyttes i andre tilfælde.

Udstillingen af gamle fotografier i *Næstved* var indrettet i Næstved Museum og var åben fra 1.—22. og 26.—29. december 1950, om hverdagene fra kl. 14—17 og 19.30—21.30, om søndagene tillige fra kl. 10—12. Udstillingen var i alt tilgængelig for publikum i 138 timer og blev besøgt af ca. 2100 personer. Billederne stammede fra Næstved Museums område. Der var udstillet ca. 1000 fotografier. Museet modtog som gave i forbindelse med udstillingen ca. 850 fotografier (positiver) og ca. 4000 negativer og lod efterfotografere ca. 275 af de til udstillingen lånte positiver.

Udstillingen af gamle fotografier i *Steg* var indrettet i to skolestuer i Teknisk Skole og var åben fra 16.—21. september 1951, alle dagene fra kl. 14—20. Udstillingen var ialt tilgængelig for publikum i 36 timer og blev besøgt af ca. 1200. Billederne stammede fra Møns Museums område. Der var udstillet

ca. 1000 fotografier. Museet modtog som gave i forbindelse med udstillingen ca. 2300 positiver og ca. 20.000 negativer og lod efterfotografere ca. 100 indlånte positiver.

Udstillingen af gamle fotografier i *Helsingør* var indrettet i Helsingør højere Almenskoles gymnastiksal og var åben fra 7.—15. juni (inkl.) 1952, alle dage fra kl. 15—21, om søndagen desuden fra 10—12 (desuden på hverdage om formiddagen for skoleklasser). Udstillingen var i alt tilgængelig for publikum i 60 timer og blev besøgt af 3000 personer samt talrige skoleklasser. Billederne stammede fra Helsingør Bymuseum og Helsingør byhistoriske Arkiv, samt var udlånt af privatpersoner. Der var i udstillingsskabene udstillet ca. 1300 fotografier, og en del var ophængt i gamle samtidige rammer på væggene. Det byhistoriske arkiv modtog som gave i forbindelse med udstillingen ca. 6 daguerreotypier og 100 positiver og lod efterfotografere ca. 30 indlånte positiver. Der blev givet løfte om flere senere gaver. — Udstillingen var arrangeret af Helsingør byhistoriske Arkiv. Adgangen var gratis. Hver gæst fik udlevet en lille tryksag med opfordring til at give fotos og arkivalier til arkivet. — Til stor skuffelse for mange var udstillingen kun åben så kort tid, idet skolen skulle bruge salen. Erfaringen viste, at ikke blot de ældre blandt gæsterne var glade ved at fordybe sig i de gamle fotos, — nogle kom flere gange, mange havde taget lupper med og blev der i timevis —, men at også ungdommen viste sig forbavsende interesseret. Skoleklasserne fik ved lærernes hjælp et lille kursus i byens topografi, kultur- og personalhistorie på grundlag af de viste billeder.

Det rige stof var ordnet i følgende grupper (i store træk): Sundet. Byen set udefra og oppefra. Den indre by, med gade-, hus- og gårdbilleder, ordnet efter gaderne. Havnene. Samfærdsel (jernbane, færgevæsen). Specielle, vigtige bygninger: St. Olai kirke, St. Marie kirke og klostret, karmelittergården, Kronborg, Marienlyst slot, rådhuset. Kommuneinstitutioner: skoler, elektricitets- og gasværker, hospital, slagteri m. v. Kirkegård. Parker. Forstæder. Byens nærmeste omegn. Historiske begivenheder (deribl. besættelsen). Folkeliv, Forlystelser. Fester. Udflugter. Foreningsliv. Forretninger, handel, håndværk, industri (spec. en større afdeling for værfet). Personalialia (portrætfotos, gruppebilleder). Endvidere var der en tavle med uidentificerede billeder (som alle blev identificeret under udstillingen).

Det viste sig ved de omtalte udstillinger, at man havde uvurderlig nytte af et snævert samarbejde med den *stedlige presse*. Dens område dækker jo i det væsentligste udstillingens, og dens velvillige omtale af arbejdet i alle dets faser bidrog derfor stærkt til at vække og vedligeholde interessen i læsekredsen. Gennem pressens medvirken kom der derfor så at sige af sig selv mange billeder fra bladernes holdere. Men også *pressens egne billedarkiver* gav udmærket stof, både af ældre og navnlig af nyere optagelser. Dette må imidlertid suppleres af et arbejde med at *opsøre gamle fotografier*. Hvis der findes private, foreninger og virksomheder, som man ved ligger inde med den slags, bør man naturligvis henvende sig til dem og låne deres materiale til udstillingen. Hvis der findes fotografer, kan de have *negativarkiver*, som man bør søge at få adgang til. En gennemgang af sådanne gamle plader kan fremskaffe et værdifuldt udvalg, som kan kopieres til udstillingen. Fagfotografernes gamle *kundeprotokoller* er en så værdifuld kilde til billeder-

Foto 7063

Glad jeg lidt og lang,
 Også det den som
 I det udførte, ^{slang} ^{møjlige}
 Dens?

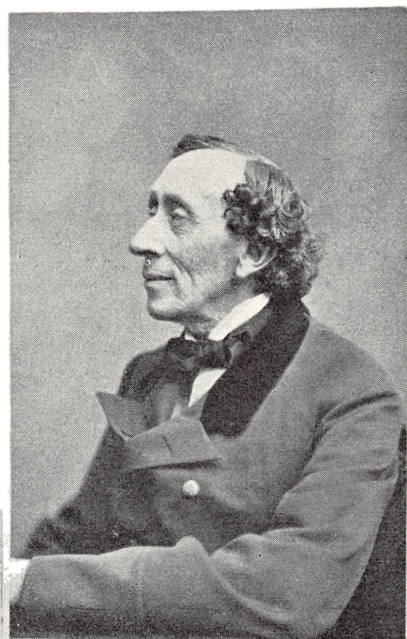
J. E. Andersen

THORA HALLAGER
 Kongens Nytorv
 Hjørn af Lille Kongensgade N°1
 KJØBENHAVN

H. C. Andersen

(1805 - 75)

1948. Nr 114/5

J. E. Andersen
 S. 9.

Bag- og forside af visitkortfoto forestillende H. C. Andersen og optaget af Thora Hallager (3.2.1821—16.6.1884), H. C. Andersens værtinde dels 1866—69 i Lille Kongensgade 1, på hjørnet af Kongens Nytorv, dels 1871—73 i Nyhavn 18. Hun var »Photographistinde» fra 1860 og i hvert fald til 1864.

nes identifikation, at man bør gøre alt for at sikre sig dem. Hvis man kan få et samarbejde med en række tillidsmænd ude over udstillingens område, vil de kunne finde meget stof. Nogle steder har lærerne gjort børnene interesserede i indsamlingsarbejdet. Andre steder har postbudene, som jo daglig kommer i de fleste hjem, vist udvalget den store hjælp at tage billederne med på tilbageturen. Atter andre steder har lægerne ydet en fortræffelig indsats. De gamle billeder ender jo som oftest med at blive hængt op i sovekamrene. Det vil endvidere være frugtbringende at træffe aftale med dommere og sagførere, som ofte ved skifte- og bobehandlinger kommer ud for bunker af gamle fotografier, som de ikke véd, hvad de skal gøre med.

Når udstillingen er afsluttet, er udvalgets arbejde imidlertid langt fra endt, ja i mange tilfælde begynder det først for alvor. Nu gælder det nemlig om at sikre de indvundne resultater.

Mange af billederne bliver heldigvis skænket til billedsamlingen, men andre må atter afleveres, og her bør man da enten træffe aftale med

ejerne, så at billederne ad åre kan indgå i samlingen, eller bedre endnu: få lov til straks at lade dem affotografere!

For mange af billederne gælder det, at man ikke véd, hvem eller hvad de forestiller, og de bør derfor så vidt som muligt og så hurtigt som muligt bestemmes. Det kan f. eks. ske ved at man lader de uidentificerede fotografier sætte op på en tavle i det stedlige bibliotek og anmoder de besøgende om hjælp til at navnefæste dem.

Mange af billederne belyser kun visse områder, medens andre grupper helt kan mangle. Her må der derfor gøres et systematisk eftersøgningsarbejde for at få hullerne udfyldt. Dette kan ske ved direkte henvendelse til de pågældende kredse og ved små særudstillinger. Een gang kan man f. eks. lægge hovedvægten på at få det topografiske stof udbygget, en anden gang på portrætter o. s. v. Der er mange strenge at spille på.

Når alt dette foreligger, kommer der en række problemer, som også skal løses. Selve formålet med fotografiindsamlingen er jo ikke blot at danne lokalsamlinger af danske topografiske, person- og kulturhistoriske fotografier, men også at stille dette materiale til rådighed for forskningen, og derfor må visse krav stilles og opfyldes.

Registreringen.

Fotografierne må bestemmes. Det er umiddelbart indlysende, at værdien af et fotografi som historisk kilde afhænger af, at man har så mange og så præcise oplysninger om det som muligt. Den første og vigtigste opgave bliver derfor, at man straks, når man modtager et fotografi, sikrer sig følgende oplysninger om det:

Hvem — eller hvad — forestiller det?

Hvornår — gerne også: Hvor — er det taget?

Hvem har taget det?

Giverens eller ejerens navn?

Jo fyldigere man får disse spørgsmål besvaret, desto bedre. Det muliggør en gensidig kontrol af oplysningerne, hvilket giver et godt grundlag for den anden opgave, som senere kan løses, når tid og lejlighed byder sig: at verificere oplysningerne.

Fotografierne må registreres. Medens selve indsamlingen af gamle fotografier først og fremmest er et anliggende, hvor de lokale hensyn vil være afgørende, må spørgsmålet om billedsamlingernes ordning og registrering tillige ses ud fra helhedens interesse. Af hensyn til materialets fulde udnyttelse stræber landsudvalget mod at få oprettet en central-registratur, og det vil derfor være i høj grad ønskeligt, om man fra første færd kunne få gennemført en vis ensartethed.

Grundlaget for registreringen bør være en *tilgangsprotokol*, hvori hvert

Daguerreotypi optaget ca. 1847 forestillende *H. C. Ørsted* med hustru og broder samt børn og svigerbørn. T. v. f. *H. C. Ø.* ses datteren *Sophie*, gift *Dahlstrøm*, i bageste række f. v.: *Anders Ø.*, *Frederik Dahlstrøm*, *Karen Scharling*, f. *Ø.*, *E. A. Scharling* og *Nicolai Ørsted*. Datteren *Mathilde* er ikke med på billedet, og dette skal iflg. familietraditionen netop være optaget til hende.

enkelt billede bliver indført straks ved dets indlemmelse i samlingen. Man kan indrette protokollen efter følgende enkle og klare system:

Løbe nr. (1952:47) / emne / årstal (for optagelsen) / fotografens navn / billedets mål (højde $\times$ bredde i cm) / proveniens (altså af hvem man har fået billedet og hvorledes, d. v. s. ved gave eller som køb, med pris, samt evt. oplysninger om billedets historie) / gruppebetegnelse T (topografiske billeder), P (portrætter) eller S (saglige og andre billeder).

Ved modtagelsen af et fotografi bliver det vigtigste da, at man straks på billedet noterer det nummer, som det har i tilgangsprotokollen. Det kan også være nyttigt, at man samtidig mærker billedet med et stikord (hvem eller hvad det forestiller), men her må man undgå, at disse påskrifter på bagsiden af billedet kommer til at dække andre oplysninger (fotografnavne o. l.).

Drejer det sig om billedsamlinger af mindre omfang, behøver man ikke anden registrering end tilgangsprotokollen, men i de fleste tilfælde vil

det dog nok være praktisk, at man også foretager en systematisk *gruppeinddeling af billedstoffet* efter emner. Her vil et *kartotek* være den bedste form. Hvert billede får sit kort, hvorpå man opfører alle oplysninger fra tilgangsprotokollen, og som derefter ordnes i hovedgrupperne:

- T: topografiske billeder,
- P: portrætter,
- S: saglige og andre billeder.

På kortene indfører man desuden resultaterne af videregående undersøgelser og efterprøvninger af billedfremstillingerne.

For de lokalhistoriske billedsamlinger vil det sikkert være mest formålstjenligt at indordne så meget som muligt under gruppe T. For købstæders og større bebyggelsers vedkommende vil det være praktisk at ordne billederne efter den pågældende vejviser eller efter postadresse. De lægges altså alfabetisk efter gadenavne, således at prospekter og større partier anbringes forrest, hvorefter enkelthygninger lægges efter gadenumre: først de ulige, begyndende med de laveste, derefter de lige på samme måde. Større bygninger (rådhus, kirke o. s. v.) kan naturligvis holdes for sig.

For landdistrikternes vedkommende vil en ordning efter ejendommens matrikelnummer sikkert være det enkleste og letteste.

Portrætter ordnes alfabetisk efter efternavne; hustruerne under mandens navn, dog med henvisningskort fra pigenavn og evt. fra andet giftenavn.

I portrætgruppen anbringes dels enkeltportrætter, dels gruppebilleder, om man da ikke foretrækker at lægge de sidste under T (hvis stedet for optagelsen er det vigtigste, f. eks. en reception på rådhuset).

Under gruppe S indordnes de billeder, som ikke kan finde deres naturlige plads under de to foregående (T og P), det vil bl. a. sige begivenheder, genstande, dragter, portrætter af ubekendte. Stoffet vil her kunne underdeles i saggrupper: Foreninger, laugsvæsen, idræt o. s. v., medens begivenheder kan ordnes kronologisk.

Det er Landsudvalgets hensigt at sørge for fremstilling af standardiserede protokoller og kartotekskort (DIN A 6 i format: 105×148 mm) samt fremskaffelse af syrefri kuverter, så de lokale udvalg kan få det fornødne materiel til billigste pris.

Opbevaringen.

Fotografisamlingen må opbevares betryggende. De gamle billeder har navnlig to fjender, som truer dem med undergang, og som man derfor må beskytte dem mod, nemlig fugt og lys. Rummet, hvor de opbevares, må derfor være nogenlunde tørt (luftens relative fugtighedsgrad ca. 50 - 60° og temperaturen ca. 10—20° C.) og ikke udsat for direkte sollys

Shellhuset i København bombarderes 21. marts 1945. Den 2. bombe er netop eksploderet og fangerne er ved at redde sig ud af den brændende bygning. To af dem ses t. h. mellem øverste og næstøverste etage. Optaget af pressefotograf Mogens Thomsen.

eller lysstofrør. Fotografier bør ikke hænge i vindueskarme, hvor lyset er skarpt og klimaet vekslende. Man har gjort den erfaring at velbevarede gamle fotografier er blevet ødelagt i løbet af et par år ved at overgå til opbevaring i rum, der ikke var opvarmet om vinteren.

Peder Syvs hus i Næstved samt en del af *St. Peders Kirkes apsis*. Fotografi af maler *J. F. Busch* ca. 1870. Busch, en af vore bedste fotografer, var 1848—ca. 1870 bosat i Næstved som malermester og, senere, fotograf. Underviste derefter på Teknisk Skole i København og på Akademiet. Hans force som fotograf var de topografiske optagelser, hvoraf han udsendte flere serier. Ovenstående hører til serien »Danske Minder«.

Hvad samlinger som de påtænkte i første række bør sikre sig, er positiver. Hvor pladesamlinger modtages, bør man tage aftryk af alle plader, der er det værd. Omvendt bør man i en del tilfælde, hvor de positiver, man har, er sjældne eller enestående, som f. eks. daguerreotypier, ved affotografering sikre sig et negativ som reserve. Albummer kan splittes, når samtlige billeder er identificerede. I så fald gemmes det tomme album for sig, forsynet med accessionsnummer eller notat om indholdet. Daguerreotypier må ikke tages ud af den originale montering. Er denne beskadiget, må den så omhyggeligt som muligt klæbes til, da luftens svovlindhold er daguerreotypiernes hovedfjende, og en udækket plade desuden nemt ridses og udviskes. Særlig amatør billeder, samt i nogle tilfælde pressefotos, der ofte må leveres i huj og hast, er ikke tilstrækkeligt fikseret og udvasket. Man bør derfor eventuelt lade den stedlige fotograf se på sådanne billeder og foretage den nødvendige efterbehandling. Positiver bør af flere grunde ikke oplæbes, men efter størrelse anbringes i *syrefri konvolutter* (pas særlig på de hvide, der ofte indeholder rester af blegemidler) i eet af følgende 2 formater

$$\text{ca. } \left\{ \begin{array}{l} 13 \times 19\frac{1}{2} \\ 14 \times 20 \end{array} \right. \qquad \text{ca. } \left\{ \begin{array}{l} 22\frac{1}{2} \times 30 \\ 25 \times 32 \end{array} \right.$$

eller for de størres vedkommende henlægges i læg af syrefrit papir. Konvolutterne mærkes foroven på klappen med indholdets navn etc. Uidentificerede billeder ordnes efter fotograf, herunder evt. desuden kronologisk. Udlån bør normalt kun ske til læsesal, ellers bør affotografering anvendes.

Pladesamlinger bør ikke splittes, men opstilles efter format i samme rækkefølge, som de modtages. Bedst opbevares pladerne i pergamentposer med den blanke side mod posens sammenlimningsside. Således beskyttet kan pladerne da lægges i æsker, hvori man får de uexponerede plader; disse æsker stilles, hvis det er mest praktisk, eller hvis man vil være særlig forsigtig, på kant, da trykket på den lysfølsomme hinde så bliver mindre, end når negativerne ligger ned. På enden af hver æske skrives, hvilke pladenumre den indeholder. Disse pladenumre må helst være anført både på hver enkelt kuvert og negativ. I stedet for numre kan evt. benyttes samme betegnelser og rækkefølge som for positiverne. Man kan også undlade æskerne og i stedet stille de pergamentdækkede plader op ligesom kartotekskort i lange æsker eller skuffer, inddelt ved skillerum, eller på hylder ligesom grammofonplader.

Ved opbevaring af filmsnegativer må skelnes skarpt mellem acetatcellulosefilm (sikkerhedsfilm, arkivfilm, Permanent Record Films o. s. v.), som i hvert fald ikke er mere brandfarlige end papir, og nitratcellulosefilm, som er meget letantændelige og brænder næsten eksplosionsagtigt under udvikling af giftige luftarter. Sidstnævnte slags film må derfor ikke opbevares i almindelige biblioteks-, museums- eller arkivlokaler, men anbringes efter brandvæsenets anvisninger.

Topografien og slægtsforskningen.

Af *Albert Fabritius*.

Da lektor *Regnar Knudsen* for nogle år siden udgav sin Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur (1939), sikrede han sig en række specialkyndige medarbejdere, der bragte artikler om de mest forskellige emner, spændende fra geologi og arkæologi over sprogforskning, slægtsforskning og almindelig historie til retshistorie, kommunalkundskab og erhvervslære. Nægttes kan det vel ikke, at denne brogede mosaik virkede noget flimrende, men paa den anden side lå der til grund for dispositionen den rigtige erkendelse, at den forsker, som beskæftiger sig med sin hjemegns historie, har brug for den videst mulige horisont — lokalhistorien må aldrig blive så lokal, at den ikke trækker baggrunden op og bringer de lokale begivenheder og egnens særlige udvikling i relation til den almindelige historie. Det er først, når den store sammenhæng er klarlagt, at de specielle, lokale ejendommeligheder træder tydeligt for dagen — først da bliver lokalhistorien historie — uundværlige farver på den palet, hvormed det fædrelandshistoriske billede skal males.

Blandt de mange brogede emner var også slægtsforskningen — naturligvis, thi slægtsforskningen er vel, når alt kommer til alt, et af de områder, der grænser nærmest op til lokalhistorien som sådan; den behandler også et udsnit — et lille, bitte, meget begrænset område af den store almindelige historie, den kan heller ikke undvære den almenhistoriske baggrund sålidt som iøvrigt den lokalhistoriske. Også slægtsforskningen kan, på enkelte punkter ganske vist og kun for detaljerne, yde sit bidrag til den almindelige historie. Lokalhistorisk forskning og slægtshistorisk forskning må arbejde sammen — den ene kan ikke undvære den anden.

Hvis vi ser på den danske genealogiske og slægtshistoriske litteratur i de godt hundrede år, i hvilke den for alvor har været dyrket, er det i første øjeblik forbavsende, i hvor ringe grad den bærer præg af egentligt samarbejde med den lokalhistoriske forskning; vist findes der rundt om i vore amtshistoriske årbøger efterhånden ikke så få stamtavler, og meget af det øvrige stof i årbøgerne er jo også naturligt lokalbiografisk præget, men egentlige egns-slægtshistoriske undersøgelser er en sjælden vare, og den genealogiske litteratur har i det store og hele først sent fået øjnene op for, at et grundigt kendskab til den pågældende egns særlige historie er nødvendig som baggrundsskildring; at genealogien må

rådføre sig med et ordentligt kortmateriale til belysning af lokaliteternes fordeling er først sent og endnu dårlig nok gået op for dens dyrkere.

Forholdet har imidlertid sin naturlige forklaring — det skyldes for det første, at genealogien for langt den største dels vedkommende har været dyrket af amatører eller halvprofessionelle, som har savnet mulighederne for at vurdere alle de nødvendige forudsætninger, men det skyldes også noget andet og mere — nemlig selve de felter, som den genealogiske forskning har taget op, de specielle formål, som har bestemt forskningens karakter.

Den første egentlige genealog, Danmark har fostret, er *Johan Carl Louis Lengnick* (1796—1861) — kaptajn Lengnick, som han gerne kaldes, da han oprindeligt startede en militær karriere. Da han trådte ud af hæren, blev han i 1831 kopist under Københavns magistrat og ansat i den afdeling, hvorunder overformynderiets sager sorterede. Det var den daglige syslen med dette materiale med dets rigdom på genealogisk kildestof i forbindelse med en naturlig tilbøjelighed, der førte Lengnick ind på genealogiske studier. Disse havde dog navnlig til at begynde med et rent praktisk formål, dels at vejlede legatbestyrelser med hensyn til adkomstberettigede ved legater, hvor fundatserne gav slægtskabsforhold fortrinnet, dels at holde familierne underrettede om, hvilke legater de i kraft af slægtssammenhængen havde adgang til. Da *Lengnick* i 1839 sammen med *Fr. Thaarup* tog initiativet til dannelsen af det lidet levedygtige genealogisk-biographiske selskab, var hans hovedtanke utvivlsomt den at få oprettet et kontor og et arkiv, der kunne tjene som centrum for den genealogiske forskning. Han kunne imidlertid ikke få sine ønsker gennemført, idet selskabet foretrak at lægge hovedvægten på udgivelsen af sit tidsskrift: *Genealogisk og biographisk Archiv*, og *Lengnick* trådte derfor ud af selskabet og virkede nu som praktiserende genealog og sin egen forlægger, hvad der dog var en lidet lukrativ forretning for ham. De fleste af *Lengnicks* stamtavler, hvis tal overstiger 500, er udgivet i samlingerne: *Genealogier over adelige og borgerlige familier*; de lider af iøjnefaldende svagheder bedømt med vore øjne — de er dog set med samtidens intet mindre end en bedrift. Selvom han ikke overalt har kunnet inddrage primært kildestof, har han dog i en grad som ingen tidligere anvendt førstehåndskilder — overformynderiets arkivalier dannede grundlaget, men også enkeassens arkiv, skifteprotokoller og kirkebøger blev inddraget — og han skabte ved det samarbejde, han fik med præsterne landet over, et betydeligt hjælpemiddel også for senere forskere i den samling kirkehogsuddrag, der nu findes i rigsarkivet og i landsarkivet i Viborg og bærer hans navn.

En af de mest iøjnefaldende svagheder ved de *Lengnickske* stamtavler er den totale mangel på stedsangivelser; det var overhovedet ikke gået op for den ældre genealogiske forsknings udøvere, at stedsangivelserne havde den fjerneste interesse — de indså ikke, at man derigennem dels

dokumenterede sine angivelser, dels gav andre interesserede de nødvendige muligheder for at føre undersøgelserne videre; når de havde konstateret en fødselsdato og et år, så var der ikke brug for mere, ikke mere at diskutere om. Forholdet viser endvidere en total mangel på forståelse for forbindelsen mellem slægtsforhold og lokalitet.

Den linie i dansk genealogisk-personalhistorisk forskning, som Lengnick repræsenterer — udforskningen i første række af købstadsbefolkningens og embedsstandens slægtskabsforhold — har været den dominerende indenfor dansk genealogi — den fulgtes før Lengnick af *Hofman* og *Giessing*, den fortsattes efter ham af *Hiort Lorenzen*, *Sofus Elvius*, *Th. Hauch-Fausbøll* og tildels også af *Louis Bobé*, der dog navnlig interesserede sig for fremmedelementerne, især i den københavnske befolkning. Om dem alle gælder det samme — i de rene genealogier er der ingen rigtig fornemmelse for lokalitetsundersøgelsernes betydning, eller — hvad der for de her nævnte forskeres vedkommende er det væsentlige — materialet giver ikke i større grad anledning dertil, begrænset som det er indenfor købstæderne eller samfundets socialt højere stillede lag.

Louis Bobé viste dog ved sit arbejde med adelens stamtavler, at kendskabet til den egn, hvor slægten havde hjemme, kunne danne det frugtbare udgangspunkt for holdbare arbejdshypoteser. Bobés hovedindsats ligger, som det vil vides, på udforskningen af den holstenske adels genealogiske forhold; gennem talrige rejser i landet mellem Elben og Østersøen lærte han ikke alene, hvad arkiverne rummede af skatte, men også hvorledes landet så ud, hvordan lokaliteterne lå i forhold til hinanden, og når han senere ved sit skrivebord i Bakkehuset skulle ordne og samle sine indtryk og havde sit store kort over egnen udbredt som underlag for alle sine løse ekscerpter vedrørende Rantzau'er og Ahlefeldt'er, Tralau'er og Westensee'r, så var lokaliteterne mere end døde navne for ham, og afstandene på kortet kendte han igen i sine ben. Uden dette fortrolige kendskab til de lokale forhold tør man antage, at han ville have overset væsentlige momenter — givet er det, at han derigennem nok så meget som ved heraldiken, med hvilken han aldrig blev fuldt fortrolig, nåede videre både i forskning og i skildring.

Det forsøg, som Lengnick og Thaarup i 1839 havde gjort med dannelsen af et genealogisk selskab til afløsning af det forlængst hensovede Genealogisk-Heraldisk Selskab blev med mere blivende held genoptaget i 1879, da en kreds af mænd stiftede Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie og påbegyndte udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrift. Trods et meget begrænset medlemstal — der besynderlig nok har holdt sig nogenlunde konstant lige til vore dage — har Samfundet kunnet bevare sin eksistens nu i 73 Aar, og har faktisk først nu under den som følge navnlig af den sidste verdenskrig stedfundne katastrofale prisudvikling mærket til vanskeligheder af økonomisk art. Dannelsen af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie fik afgørende ind-

flydelse på den danske genealogis udvikling — gennem Samfundet bragtes dansk genealogisk forskning i forbindelse med udenlandske selskaber, navnlig skandinaviske og tyske, gennem Samfundet modnedes forskerne til erkendelse og studium af genealogiens teori og metodelære — genealogisk forskning gjorde skridtet fra hobby til videnskab, en af historiens — også lokalhistoriens — uundværlige hjælpediscipliner, der dog i kraft af sine særlige forudsætninger hidtil har bevaret og må stræbe efter at bevare forbindelserne med bredere kredse. Genealogisk forskning skal være videnskab, for så vidt som den skal fremskaffe de videnskabeligt holdbare dokumentationer for slægtsskabssammenhængen, og for så vidt som dens trænede dyrkere ved studium og sammenligning af det samlede materiale skal kunne læse og uddrage de almindelige regler, der bidrager til forståelsen af menneskeligt samkvems og kulturs historie — men den skal ikke blot være videnskab »for de sjældne få, som vor gave forstå« — der skal være plads, som der hidtil har været, for de amatør-forskere, der vil gøre sig den ulejlighed og har evnerne dertil, at sætte sig ind i og opfylde dens elementære krav til kildekritik og metode — uden amatørrens dybe kærlighed til det emne, han ikke har kunnet lade ligge, ville al genealogisk forskning her i landet snart gå i stå. Men der skal ikke være plads for den betragtning, som for nogle år siden kom til orde i et — ja, genealogisk arbejde kan man næppe kalde det — hvori forfatteren erklærede, at nu var han blevet over 80 og efterhånden uegnet til alt fornuftigt arbejde, så derfor havde han nu forsøgt at finde ud af sine familieforhold — det var derefter. Og der skal heller ikke være plads for de professionelle grossister, som med større eller mindre forretningsduelighed og smartness leverer genealogier eller biografiske etatværker på samleband og endog ikke viger tilbage for kildeforfalskninger for at fremskaffe resultater. Det er sådanne eksempler — og ikke den mere eller mindre velegnede, men ærligt stræbende amatør — der bringer genealogien i miskredit og sætter »Genealogister i Classe med Rottefengere, Hestegildere og andre slige«.

Personalhistorisk Tidsskrift blev Samfundets talerør og dermed organ for det personalhistoriske og genealogiske studium. Omkring tidsskriftet samlede sig forskningens førende navne, og det blev på engang et forum og et incitament for den frie forskning. Gennem snart 75 år har Personalhistorisk Tidsskrift opnået stor anseelse og en videnskabelig standard, der måske på een gang er dets styrke og dets svaghed. Styrken derved er der ikke grund til at komme nærmere ind på, den ligger klart i dagen, svagheden ligger mest deri, at amatørforskningen kun med ærbødighed under frygt og bæven nærmer sig tidsskriftet. Man mener, at det, man har arbejdet med, er ikke godt nok, hverken i udførelse eller i emnevalg, til at blive trykt i tidsskriftet, og derfor holder man sig beskedent tilbage. Hertil er blot at sige, at såfremt det pågældende bidrag såvel i metodisk som i stilistisk henseende opfylder de krav, som tids-

skriftets standard — der ikke må sænkes — stiller, så vil dets optagelse ingenlunde støde på vanskeligheder; hvad emnevalget angår, er det en selvfølge, at det må have nogen almindelig interesse — amatør-forskningens standard må således nærme sig til tidsskriftets — ikke omvendt; kun derved føres forskningen videre.

Nægtes kan det vel ikke, at tidsskriftet i og for sig uden egen skyld, har fået et »fornemt« præg, og en af grundene hertil er utvivlsomt også at søge i de særlige forhold omkring dets dannelse og i den udvikling, som også den lokalhistoriske forskning har gennemløbet. Det er ret betegnende for Samfundets tilblivelse — og vel også i dybeste forstand afgørende for dets eksistens — at kun så få aktive personalhistorikere nævnes blandt de første danske bestyrelsesmedlemmer; den kreds, der stiftede Samfundet og grundlagde tidsskriftet, bestod af en række historisk og personalhistorisk interesserede folk med ansete navne, mænd, der for de flestes vedkommende havde gamle, ansete og traditionsrige familier bag sig med dybe rødder i dansk-norske embedsmandskredse. Det var naturligt for disse mænd at stifte et samfund, der var fælles dansk-norsk, og deres traditioner og kulturelle milieu måtte naturligt blive bestemmende for tidsskriftets karakter — det blev i første række et tidsskrift til belysning af de slægter, der i »Tvillinge-rigerne« — som man sagde i det 18de århundrede — havde betydet noget socialt og kulturelt og gjort en indsats til gavn for begge lande.

Det samarbejde mellem de to igennem århundreder så nært forbundne og slægtsmæssigt stærkt sammenhørende lande, som således blev skabt på dette felt, blev vel ikke bragt til ophør, men skiftede i væsentlig grad karakter, da nordmændene i 1926—27 udskilte sig af Samfundet og dannede Norsk slektshistorisk Forening med sit selvstændige organ: Norsk slektshistorisk Tidsskrift. Ophævelsen af det direkte samarbejde blev ingenlunde hilst med større begejstring i vort land, men man måtte vel allerede dengang erkende, som man har gjort det senere hen, at det var en naturlig følge af udviklingen. Efterhånden som årene var gået, var stedse videre kredse af den norske befolkning blevet interesseret i det slægtshistoriske arbejde, og med grundlag i Norges specielle geografiske forhold måtte den norske forsknings interesser i stedse stigende tempo fjerne sig fra fællestidens slægter og blive stadig mere særnorsk bestemt, hyppigt endda med en stærkt afgrænset lokalbetoning.

Som denne særlige norske udvikling blev afgørende for forholdet til den danske genealogis centrum, således blev den bestemmende for dannelsen af de talrige lokale norske »ættesogalag« og for den norske litteraturens særlige udformning, især som den fremtræder i bygdebøgerne.

Bygdebogslitteraturen repræsenterer på norsk grund den snævrere tænkkelige forbindelse mellem lokalhistorie og slægtsforskning; i disse oftest bindstærke værker har man ikke alene tilvejebragt brede topo-

grafiske og folkloristiske skildringer af den pågældende bygd, men gård for gård opstillet slægtsregistre, således at bygden også genealogisk er blevet kortlagt.

At denne udvikling er noget for Norge særegent, bestemt som sagt af landets geografiske udformning med afsondrede bygder i dalene og i hvert fald vanskeligere kommunikationsforhold, er utvivlsomt, og uden videre vil denne udvikling ikke kunne kopieres på dansk grund, hvor befolkningen vel i ældre tid har været stærkt bundet til hjemegnen, oftest vistnok indenfor herredsgrænsen, men i nyere tid i kraft af kommunikationsmidlernes rivende udvikling har opnået stedse nærmere kontakt. Der vil dog være god grund for den danske forskning til at følge denne litteratur med opmærksomhed.

Udviklingen i Danmark er imidlertid forløbet ad helt andre baner. Som Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie var organiseret, var der ikke, da de amtshistoriske samfund i de første tiår af vort århundrede groede frem, noget blik for betydningen af at søge tilvejebragt et nærmere samarbejde på disse felter; resultatet blev, at de amtshistoriske samfunds virksomhed i første række blev mere topografisk end slægtshistorisk bestemt, og deres område blev, stadig i kraft af den fra norske forhold forskellige geografiske og bebyggelsesmæssige natur, ikke nær så lokalt afgrænset.

I den danske topografiske litteratur vil det derfor i første række være sognehistorierne, som skal tage den opgave op ikke alene at skildre egnens og sognets almindelige, politisk-økonomiske og kulturelle historie, men også dens mennesker, de slægtssamfund, som har båret denne kultur. Et ypperligt eksempel på, hvorledes et sådant arbejde kan lægges an, og hvad det kan give, danner pastor *H. Hejselbjerg Paulsens* fortræffelige undersøgelser over befolkningen i Øster Løgum sogn (Sønderjydske Slægter I, 1941), der spænder over sognets befolkningshistorie gennem ca. 400 år. Det er af meget stor rækkevidde, at det første egentlige arbejde af denne art indenfor dansk hjemstavnsforskning er af så betydelig kvalitet, og det må håbes, at det vil komme til at danne skole.

Andet af denne art findes ikke på dansk grund; derimod udviser den specielle stamtavlelitteratur i de seneste årtier en stedse stigende tendens til at vælge et topografisk udgangspunkt; man har i bibliografien fået en rubrik, der hedder »topografisk personalhistorie«, til anbringelse af de genealogiske værker, der i stedet for til et bestemt familienavn er knyttet til en bestemt lokalitet. Ofte tager disse stamtavler deres udgangspunkt i en bestemt gård og samler sig om at udrede den jo som regel meget talrige efterslægt efter et bestemt ejerpar. Der findes dog også eksempler på, at en bestemt ejendoms beboere undersøges genealogisk, uanset om de måtte tilhøre flere forskellige slægter.

Som et klassisk eksempel på denne topografiske stamtavlelitteratur kan nævnes den 1951 ved *Gunnar Milthers* tilrettelagte 2. udgave af

»Slægten fra Fastergaard«, der netop som nævnt tager sit udgangspunkt i gården og følger den vidtforgreneede efterslægt op til nutiden, ganske uanset, at de enkelte familier fører vidtforskellige efternavne.

I sammenhæng hermed må man nævne den — også i de senere år — fremvoksede slægtsgårdsbevægelse. Slægtsgårdsforeningen opretholder som bekendt det såkaldte slægtsgårdsarkiv, der i vidt omfang indsamler materiale til slægtsgårdens og de dertil knyttede slægters historie. Man må beklage, at Slægtsgårdsforeningen af grunde, som er forskningen uvedkommende, ikke har ment det opportunt at fastholde de normale slægtsdefinitioner for begrebet slægtsgårde, men som sådanne anerkender gårde, hvis ejerlister i slægtsmæssig (biologisk) henseende afbrydes ved udgifte eller adoption — men selv med denne svaghed er der næppe tvivl om, at slægtsgårdsbevægelsen vil kunne komme til at spille en betydelig rolle i udviklingen af samarbejdet mellem topografi og slægtsforskning. Den vækker interesse for slægtsgranskningen og fører til, at slægterne, selv når de kommer bort fra hjemegnen, bevarer forbindelserne bagud — kontinuiteten i deres liv.

Skal vi sluttelig sammenfatte de her fremførte bemærkninger, som emnet har givet anledning til, kan følgende hovedpunkter opstilles: den genealogiske forskning har her i landet i alt for høj grad haft sin opmærksomhed ensidigt rettet mod udforskningen af adelens, embedsstandens og den socialt bedre stillede del af købstadsbefolkningens slægter og har, hvor det drejer sig om slægtshistoriske arbejder, tidligere kun i ringe grad haft øjnene åbne for nødvendigheden af at påvise forbindelsen mellem slægt og lokalitet — egnsforskningens brugbarhed som hjælpemiddel i den genealogiske metode. Ved dannelsen af amtsamfundene og væksten i de amtshistoriske årbøger er hovedvægten blevet lagt på det specielt lokalhistoriske, folkloristiske og lokalt kulturhistoriske, medens sansen for slægtssamhørigheden indenfor egnen kun i ringere grad har været levende — eller rettere: er kommet til udtryk.

Erkendelsen heraf må føre for det første til et samarbejde på bredere front mellem de amtshistoriske samfund og Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie — et samarbejde som kunne tænkes etableret gennem Personalhistorisk Tidsskrift under en eller anden form — og for det andet til, at man ved de specielle slægtshistoriske eller lokalhistoriske arbejder har opmærksomheden i højere grad end hidtil rettet imod at inddrage også den anden forskningsgren.

Et smukt eksempel på, hvad der kan komme ud af et slægtshistorisk arbejde, når forfatteren er opmærksom herpå og er fuldt fortrolig såvel med de genealogiske og topografiske forudsætninger, er dr. *Axel Steensbergs* skildring af »Slægten Steensberg og dens vestjyske Hjemsted« (1950). I al sin fordringsløshed kan denne lille bog, præget af almen viden og dyb hjemstavnskærlighed, tjene som eksempel for forskningen.

Stednavneudvalgets samlinger.

Af *Gunnar Knudsen*.

Som det sikkert vil være læserne af dette tidsskrift bekendt, har Stednavneudvalget, der oprettedes 13/7 1910, både praktiske og videnskabelige opgaver, nemlig at stille forslag om stednavnenes retskrivning og at udgive videnskabelige publikationer om Danmarks stednavne.

Men hvad enten det drejer sig om at tolke et stednavn, at finde ud af, hvad det betyder, eller det drejer sig om at fastslå, i hvilken form det helst skal skrives — ofte træffer man jo samme stednavn skrevet på flere måder — må man vide alt. hvad der lader sig oplyse om navnet: hvordan det har været skrevet tiderne igennem, hvordan det udtales i det stedlige folkemål, hvilken slags genstand det betegner og hvorledes stedet er beliggende. Det vil sige, at såvel videnskabelig navneforskning som praktisk navnebehandling kræver et meget omfattende kendskab til selve navnestoffet.

Den første periode i Stednavneudvalgets virksomhed var derfor fuldkommen viet til stofindsamlingen, og først efter at der var tilvejebragt landsomfattende samlinger kunde man begynde at arbejde med stoffet.

Erfaringen viser, at mange tilsyneladende dunkle navne bliver gennemskuelige, når man får fat i de ældste skriftformer. Odense skrives ca. 1100 *Othenswi*, som betyder »Odins helligdom«, og København skrives 1253 *Køpmannæhafn*, hvilket ganske ligefrem betyder »købmændenes havn«. For stednavneforskningen er det derfor nødvendigt at have adgang til navnematerialet fra ældre tid, i første række det middelalderlige stof, men mange navne kendes desværre ikke så langt tilbage som til middelalderen, ikke fordi de er af nyere oprindelse, men fordi det er så tilfældigt, hvad der er overleveret ad skriftlig vej.

Det middelalderlige stednavnestof må samles fra mange forskellige kilder. Der er først den egentlige historieskrivning, det kan være samlede fremstillinger af større eller mindre historiske afsnit, som hos *Saxo* og *Svend Aggesøn*, også fremmed historieskrivning kan her komme til nytte, som *Adam af Bremen* og de norsk-islandske sagaer. Dernæst annalerne, de i årbogsform opstillede historiske fremstillinger. Større mængder af navnestof finder man dog i jordebøgerne, således *kong Valdemars jordebog* fra 1231, *roskildebispens jordebog* fra 1370 og *slesvigbispens jordebog* fra 1462; også *Eline Gøyes jordebog* fra 1552 indeholder overordent-

lig meget middelalderligt stof. Men det allermeste navnestof findes dog i brevene. Mange af disse er bevaret i original, de ældste skrevne på pergament med vedhængende vokssegl, de senere oftest på papir. Det er gerne dokumenter af forskellig art: skøder, kontrakter, testamenter, tingsvidner, domme, gældsbreve, gavebreve, privilegier, forordninger m. m., ikke privatbreve i moderne forstand. Mange af disse dokumenter er i tidens løb blevet afskrevet til brug for retssager, de findes i tingbøger eller foreligger i en på tinget bekræftet afskrift (alm. kaldet vidisse), ligesom der ikke sjælden er blevet optaget registraturer over de i klostre eller på slotte stående brevkister, hvorved en kortfattet indholdsangivelse af disse breve er blevet bevaret for eftertiden. I visse tilfælde er der taget fuldstændige afskrifter af de dokumenter, som fandtes i et kloster, således *Esrums klostres brevbog*, *Sorø gavebog* og *Løgumbogen*. Mange middelalderlige dokumenter er i tidens løb blevet udgivet i forskellige historiske samleværker, i tidsskrifter eller på anden måde, en registratur herover findes i det af Videnskabernes Selskab udgivne værk *Regesta diplomatica Historiæ Danicæ* (7 bind, 1847—1907). Regesta omfatter imidlertid kun de trykte diplomer, og da der fandtes mange uudgivne, var værket langtfra udtømmende. Dette blev der dog rådet bod på ved Kristian Erslevs *Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen* med udtog af de hidtil utrykte (*Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*), 4 bind, 1894—1912, en fortegnelse, som går til 1450, og som senere er fortsat af William Christensen til 1513 under samme titel, men med betegnelsen 2. række (9 bind, 1928—39). Disse værker, der efter den latinske titel gerne benævnes Repertorium 1ste og 2den række, er nøglen til vort middelalderlige diplomstof.

For Stednavneudvalget var det nødvendigt at have let adgang til alt det middelalderlige kildestof, og man oprettede derfor en diplomsamling, dannet af udklip af de værker, hvori diplomerne var trykt; disse udklip opklæbedes sammen med de tilsvarende udklip af Regesta og Repertorium på kvartblade og arkiveredes i æsker; dog var det ikke muligt at skaffe udsnit af alle tryk, da de pågældende bøger kunde være for dyre at anskaffe. For mange dokumenters vedkommende har man derfor måttet indskrænke sig til at opklæbe udklippene fra Regesta og Repertorium på samme kvartblad og erstatte udsnittet, altså trykket af selve dokumentet, med en udskrift af de i dette forekommende navne.

Det diplomatarium, der på denne måde sammenstykkedes af udklip fra ældre og nyere værker i forbindelse med navneekscerpter fra de mere utilgængelige tryk, kan naturligvis kun betragtes som en midlertidig nødhjælp, og med tiden vil det også blive overflødiggjort af *Diplomatarium Danicum*, der udgives af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, og hvoraf der foreligger 9 bind, omfattende årene 1250 til 1305 og 1328 til 1336. Disse 9 bind indeholder det dokumentstof, som i vort diplomatarium rummes i 10 arkivkasser, og da vi ialt har 136 arkiv-

kasser fulde, vil en samlet udgivelse kræve ca. 130 bind; udgivelsen af de 9 bind har taget 13 år, og hvis der fortsættes i samme tempo, vil værket ikke kunne afsluttes før omkring år 2125. Det har således lange udsigter, inden Stednavneudvalgets diplomatarium bliver overflødigt, men det sker successivt, efterhånden som udgivelsen af *Diplomatarium Danicum* skrider frem.

Stednavneudvalgets diplomatarium har som omtalt måttet opbygges på grundlag af eksisterende trykte gengivelser af de gamle dokumenter. Imidlertid er adskillige af disse tryk temmelig gamle, og i gamle dage stillede man ikke så store krav om bogstavret udgivelse som tilfældet er ved moderne udgaver; det har derfor undertiden været nødvendigt at konferere aftrykkene med originalbrevene, hvor disse eksisterer, og dette sker naturligvis særlig i tilfælde, hvor en skriveform af et navn forekommer mistænkelig og hvor det af hensyn til tolkning af navnet er ønskeligt at opnå det sikrest mulige grundlag. At revidere samtlige tryk efter originalerne vilde dog være ganske uoverkommeligt, det vilde være det samme som at udføre det meste af forarbejderne til *Diplomatarium Danicum*, der jo netop bygger på originaldokumenterne eller, hvor disse ikke findes, på afskrifter, og hvor man kender flere ældre afskrifter af samme dokument, på det samlede afskriftsmateriale, således at der i regelen aftrykkes den ældste eller bedste afskrift og anføres varianter fra de øvrige.

Dernæst er alle diplomernes stednavne blevet understreget med rødt, og alle personnavne med blå. Stednavnene er derefter blevet udskrevet på sedler, idet man dog ved de meget store navne, navne på landsdele og købstæder, har indskrænket sig til et udvalg, men ved udskrivningen har man altid afkrydset det pågældende eksempel i diplomatariet med et blækmærke i den røde understregning, således at det vil være let senere at komplettere seddelmaterialet. Der er blevet anvendt sedler af forskellig farve for henholdsvis navne, der hidrører fra originaldokumenter og for navne der hidrører fra dokumenter, der kun kendes gennem afskrift, og i sidste tilfælde noteres afskriftens alder eller herkomst. Stednavnene er derpå blevet indført i den topografiske samling, hvorom nedenfor, og endelig er sedlerne blevet alfabetisk ordnede i et særligt kartotek. Også personnavnene er blevet udskrevet på sedler og danner grundlaget for det på Carlsbergfondets bekostning udgivne værk *Danmarks gamle Personnavne* (ved Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby), hvoraf 1ste del, fornavne, er udkommet 1936—48, og 2den del, tilnavne, er under udgivelse.

Den topografiske samling blev grundlagt i Stednavneudvalgets første virksomhedsperiode og er en stadig voksende samling. Man udskrev først matriklerne 1844, 1688 og 1664, og hvert ejerlav fik sin hovedliste samt tillægslister med navne på enkelte bebyggelser, navne på møller og broer, naturnavne og marknavne. På disse lister, der er i

kvarlformat og samlede i læg for hvert sogn og som opbevares i ca. 300 arkivkasser, er foruden de foran omtalte navneformer fra de middelalderlige kilder tillige indskrevet navneformer fra en række kilder fra nyere tid, skattelister, jordebøger, kort m. m., men her er der ikke som for middelalderens vedkommende tale om, at alt er kommet med; det vilde være ganske uoverkommeligt til dette formål at gennemgå alt eksisterende skrevet og trykt stof for tiden efter 1513, men der er samlet et så fyldigt eksempelstof, at man stort set kan følge hvert navns udviklingshistorie gennem tiderne lige ned til vore dage, og disse samlinger forøges stadig. Tager man en hovedliste for sig, vil man derfor kunne finde det pågældende landsbynavn i dets ældste kendte form og derefter alle overleverede former af det ned gennem middelalderen, og for 16.—20. årh. en række eksempler på de gennem tiderne vekslende skriveformer; det er i virkeligheden navnets stamtavle, vi her står overfor. Den, som søger oplysning om dette navns historie, vil ofte alene ved at betragte dets ældste former kunne gennemsøge det og forstå, hvad det i virkeligheden betyder, ligesom han vil kunne følge dets udvikling gennem tiderne, fra den ældste, relativt klare form til nutidens mere dunkle. Til belysning heraf skal vi bringe et uddrag af hovedlisten for navnet *Herlufmagle* i Præstø Amt.

1201—1300	Helghælef
13/8 1257	Hellælef
9/10 1268	Hellelæuæ maklæ
24/7 1321	Hellælef
17/6 1342	Hellef
7/12 1391	Helløge maglæ
3/5 1421	Helløghe maghlæ
24/6 1454	Helløffmagle
4/12 1508	Helloffmaghlæ
2/2 1550	Helluf
Mandt. 1610	Helluffmagle
Matr. 1664	Herluffmagle
Matr. 1688	Herlof Magle
Matr. 1844	Herlufmagle

Det er ganske tydeligt, at der foreligger en sammensætning af mandsnavnet *Helge* og den almindelige stednavneendelse *-lev*, men det er mærkeligt, at der i 17. årh. foregår en ændring til *Herlufmagle*. Den nærmest liggende forklaring er, at navnet er blevet påvirket af et andet velkendt navn fra samme sogn, nemlig *Herlufsholm*.

Gennem disse lister over stednavnenes former ned gennem tiderne er der tilvejebragt et meget værdifuldt studiemateriale, og de danner grundlaget for Stednavneudvalgets videnskabelige publikationer, af hvilke der foreligger en længere række (Samsø, Frederiksborg Amt, Sønderjylland med ialt 5 bind, Vejle Amt, Viborg Amt og Bornholm). De lader sig dog også udnytte til rent lokalhistoriske formål. Hvis nogen samler

på Herlufmagles historie, vil han have stor nytte af en liste som den foranstående — det bemærkes, at denne kun er et uddrag, man må søge til den fuldstændige liste, som den foreligger i den topografiske samling. De citerede navneformer er nøglen til kildematerialet; er et navn kun anført med år og dato, finder man uden vanskelighed frem til dokumentet gennem Regesta, Repertorium eller (for årene 1250 til 1336) gennem Diplomatarium Danicum, og så kan man studere, hvad der på de pågældende steder siges om Herlufmagle. Hvad der før har krævet langvarigt studium og gennemgang af et stort og meget spredt kildestof lader sig nu gennemføre med største lethed og endda med større sikkerhed for at få alt med, end det vilde være muligt gennem den møjsommelige indsamling stykke for stykke ved at gennemgå alt det middelalderlige kildemateriale.

Medens man således får ikke så lidt at vide om Herlufmagle i middelalderen, vil man ved andre landsbyer ikke sjældnen søge forgæves, for det er så tilfældigt, hvad der er overleveret ad skriftlig vej om de forskellige steder; faktum er at talrige landsbyers navne overhovedet ikke kendes i middelalderlig form, selv om man ad andre grunde må antage, at de pågældende byer er grundlagte i vikingetiden eller endnu tidligere. Men for den, der sysler med sådanne byers historie vil også den negative oplysning, at de ikke omtales i middelalderen, være af værdi; den kan spare ham for megen forgæves eftersøgning.

Stednavneoptegnelser. Ved at spørge den stedlige befolkning kan man finde mange ofte gamle stednavne, som kun har været brugt mand og mand imellem og som aldrig har været nedskrevet eller kortlagt. Sådanne navne går tabt, når den sidste, der bruger dem, afdør ved døden, og det er derfor af ganske særlig interesse at få dem reddet. Og endvidere er det, som tidligere berørt, af overordentlig betydning for udforskningen af navnenes betydning at være i besiddelse af pålidelige oplysninger om navnenes udtale i den stedlige dialekt. Der er mange eksempler på, at udtaleformen er meget konservativ og lever videre, selv efter at navnets skriftform har ændret sig; således er Herlufmagle i 1916 blevet optegnet i udtaleformen *hællemawle*, en form der direkte afspejler navnets ældste form.

Stednavneudvalget begyndte derfor tidligt på at indsamle sådanne oplysninger. Man foretog prøveoptegnelser i enkelte byer og sogne og gik til værks med stor grundighed, idet man medtog alle navne og kortlagde dem, der ikke i forvejen stod på generalstabskortene. Da der imidlertid stilledes krav om, at der skulde udarbejdes retskrivningslister til praktisk brug over stednavne fra hele Danmark, hvortil det var nødvendigt at fremskaffe oplysninger om den stedlige udtale af alle landsbynavne og andre mere betydelige navne, måtte der ske en stærk forenkling af arbejdet. En optegnelse af udtalen af de allervigtigste stednavne blev foretaget i 1916—17 af udvalgets medarbejdere med bistand af en del unge

filologer, mest studenter, som det var lykkedes at engagere hertil. Man cyklede rundt til alle landets sogne og indhentede de fornødne oplysninger; hver optegner medbragte en liste over de vigtigste stednavne, udskrevet efter Trap, og disse navne gjaldt det om at få optegnet med lydskrift. Denne i hast tilvejebragte samling blev af stor vejledende betydning for retskrivningsarbejdet i den kommende tid, men den var ikke tilstrækkelig som grundlag for den videnskabelige behandling af de danske stednavne, da den kun omfattede et udsnit af navnestoffet.

Det stod dog stadig udvalget klart, at man burde tilstræbe at få alle stednavne optegnet og kortlagt, og efter disse retningslinier blev arbejdet også videreført efter 1917. I 1920 kom udvalget i forbindelse med kommunelærer, cand. phil. Johannes Schrøder, der syslede med store planer om udarbejdelse af hjemstavnskort til brug i skolerne og som havde opnået ikke ubetydelige bevillinger til forarbejder til disse kort. Som grundlag for disse hjemstavnskort iværksatte han i samråd med Stednavneudvalget en landsomfattende stednavneoptegnelse under medvirkning af Danmarks lærere, og resultaterne af denne indsamling indgik i Stednavneudvalgets samlinger. Der udsendtes til førstelæreren ved hovedskolen i hvert sogn et opklæbet sognekort, udskåret af Generalstabens målebordsblade, ledsaget af optegnelsesliste og en trykt vejledning i optegnelse af stednavne, forfattet af Svend Aakjær. Der indløb en mængde besvarelser, i 1935 opgjort til at dække 55 % af Danmarks sogne; siden er antallet stadig forøget, idet der hvert år har meldt sig frivillige optegnere, men der mangler skønsmæssigt endnu en fjerdedel af landets sogne.

Disse optegnelseres værdi ligger særlig i, at der herigennem er indsamlet store mængder af navne på marker, enge, bakker, dale, veje, vandløb og naturgenstande af forskellig art, ofte hidtil ukendte navne, som her for første gang er blevet kortlagt. De ledsagende noter indeholder mange værdifulde topografiske oplysninger. I vejledningen er der givet anvisning på brugen af en simplificeret lydskrift, der skulde kunne gengive dialektudtalen i grove træk, men mange af optegnerne har haft vanskeligt ved at benytte den og har indskrænket sig til at gengive dialektudtalen ved hjælp af de almindelige bogstaver, men også dette er en værdifuld hjælp til den rette forståelse af navnet.

Udvalget er stadig interesseret i at komme i forbindelse med folk, som i sagens interesse vil gøre en indsats for at få optegnet stednavne i de sogne, hvor optegnelse endnu ikke har fundet sted. Det vides af erfaring, at mange steder har interesserede lokalhistorikere arbejdet på at indsamle gamle stednavne efter den mundtlige tradition til brug for hjemstavnskort eller til sognebeskrivelser, og udvalget vilde være særlig interesseret i at få adgang til dette materiale, som i mange tilfælde vilde kunne supplere de eksisterende optegnelser. Der henligger uden tvivl også adskillige påbegyndte optegnelser til Stednavneudvalget, som aldrig er nået videre, også dem vilde vi være taknemlige for at få fat på, der

skulde nødig gå noget til spilde. Nedenfor bringes en liste over de sogne, hvorfra optegnelser mangler, og hvis der i nogle af disse sogne kunde skaffes udveje for gennem stedlig bistand at få rådet bod på denne mangel, vil Stednavneudvalget være taknemlig for en henvendelse herom og skal da sende det til optegnelsen fornødne materiale (kort, vejledning og optegnelsesliste). Også i de sogne, hvor indsamlingen har fundet sted, kan der undertiden være grund til at foretage en supplering, for ikke alle optegnere er gået lige grundigt til værks. Men herom må der naturligvis træffes særlig aftale i hvert enkelt tilfælde.

Da Stednavneudvalget efter 1920 begyndte at udgive videnskabelige publikationer om vore stednavne, blev det for ensartethedens skyld nødvendigt at foretage særskilte fonetiske optegnelser til brug for disse, og her havde vi den allerstørste nytte af de indkomne indberetninger, idet vi kunde lægge disse til grund og i hovedsagen indskrænke os til at lydskrive de her foreliggende navne, da det store vanskelige indsamlingsarbejde jo var gjort. Men for de sogne, hvor optegnelse ikke var sket, måtte arbejdet gøres fra grunden af ved en indgående udspørgning hos sognets ældre befolkning, et meget bekosteligt arbejde, da det medførte, at optegneren ofte måtte ofre flere dage på hvert sogn. Der udsendes stadigvæk hvert år flere specielt dialektkyndige filologer på disse optegnelser, foruden udvalgets egne medarbejdere også andre, som er i besiddelse af den fornødne uddannelse, og det er da også i årenes løb lykkedes at få gennemført de fornødne lydskriftoptegnelser for alle de områder, hvorfra der er udgivet videnskabelige publikationer, og endvidere er lydskrivningen tilendebragt i Maribo Amt, Svendborg Amt, på Møn samt i større dele af Randers Amt og Vendsyssel. Disse lydskriftoptegnelser er imidlertid meget bekostelige, især på grund af rejseudgifterne, og det er begrænset, hvad der kan nås hvert år, det afhænger såvel af bevillingerne som af mulighederne for at fremskaffe virkelig habile optegnere. Desværre bliver det også vanskeligere og vanskeligere at finde gode meddelere, der taler egnens dialekt rent og uforfalsket, ligesom den omstændighed, at folk i vore dage flytter meget omkring, er skyld i, at man mange steder ikke mere finder meddelere, som fra barndommen er fortrolige med sognets gamle stednavne. Det vil ikke vare længe, før den gamle navnetradition går i glemme, og så kan man lige så godt holde op.

Vi slutter denne redegørelse med en fortegnelse over de sogne, hvorfra der hidtil ikke er indkommet nogen optegnelse:

Frederiksborg Amt. Helsingør, Frederikssund, Hellebæk, Grønholt, Blovstrød, Hørsholm, Esbønderup, Maarum, Blistrup, Tibirke, Annisse, Tjæreby, Melby, Frederiksborg Slotssogn, N.-Herlev, Lillerød, Lyngø, Uggele, Uvelse, Græse, Sigerslevvester, Jørlunde, Udesundby Landdistr., Snostrup, Ølstykke, Stenløse, Gerlev, Kundby, Ferslev, Vellerup, Orø.

Københavns Amt. Roskilde, Køge, Taarnby, Magleby, Hvidovre, Brønshøj, Rødovre, Gladsaxe, Herlev, Gentofte, Søllerød, Brøndbyvester, Brøndbyøster, Herstedøster, Herstedvester, Vallensbæk, Ishøj, Høje-Taastrup, Sengeløse, Led-

øje, Smørum, Ballerup, Maaløv, Roskilde Domkirkes Landdistr., Skt. Jørgensbjerg, Herslev, Kornerup, Glim, Hvalsø, Saaby, Kisserup, Lyndby, Sæby, Gers-
høj, Greve, Reerslev, Vindinge, Tune, Karlstrup, Havdrup, Jersie, Ejby, Højelse.

Holbæk Amt. Holbæk, Søstrup, Aagerup, Soderup, Taastrup, Undløse, Son-
dersted, Stenlille, Hagested, Tuse, Kundby, Hjembæk, Jyderup, Skamstrup,
Frydendal, Sæby, Ruds-Vedby, Skellebjerg, Ørslev, Solbjerg, Havrebjerg, Ros-
næs, Tømmerup, St.-Fuglede, Føllenslev, Særslev, Viskinge, Avnsø, Vørslev,
Jorløse, Sejserø, Rørvig, Odden, Højby, Vig, N.-Asmindrup, Egebjerg, Grevinge,
Asnæs, Faarevejle, Vallekilde, Hørve.

Sorø Amt. Ringsted, Slagelse, Skælskør, Lynge, Broby, Fjenneslev, Munke-
bjergby, Gyrstinge, Flinterup, Stenmagle, Ringsted Landsogn, Bringstrup, Si-
gersted, Haraldsted, Jystrup, Valsølle, Vigersted, Vetterlev, Snæslev, Ørslev,
Freerslev, Teestrup, Sønderup, Nordrup, Gudum, Kindertofte, Sludstrup, Ger-
lev, Vemmelev, Boeslunde, Flakkebjerg, Faardrup, Haarslev, Ting-Jellinge,
Hyllested, Venslev, Holsteinborg, S.-Bjerger, Agersø, Haldagerlille, Krummerup,
Førslev, Gunderslev, Marvede, Kvislemark, Fyrendal.

Præsto Amt. Lellinge, Bjæverskov, Vøllerslev, Gørslev, St.-Heddinge Land-
sogn, Højerup, Holtug, Smerup, Frøslev, L.-Heddinge, Karise, Alslev, Vemme-
tofte, Hylleholt, Dalby, Tybjerg, Herlufmagle, Fensmark, Rislev, Glumsø, Ty-
velse, Vrangstrup, Holme-Olstrup, Vejlø, V.-Egesborg, Lundby, Køng, Sværd-
borg, Snæsere, Baarse, Skibinge, Allerslev, Udby.

Odense Amt. Odense, Bogense, Odense Skt. Hans S., Odense Vor Frue S.,
Korup, Vissenbjerg, Fraugde, Allerup, S.-Næraa, N.-Søby, Drigstrup, Rynkeby,
Norup, N.-Næraa, Bederslev, Uggerslev, Klinte, N.-Sandager, Melby, Veflinge,
Asperup, Ejby, Ingslev, Ørslev, Tanderup, Barlose, Gamtofte, Kærum, Søby,
Skydebjerg, Ørsted, Vedtofte, Køng.

Hjørring Amt. Bjergby, Tornby, Rakkeby, Vejby, Vrensted, Tolstrup, V.-
Brønderslev, Serritslev, Jerslev, Tørslev, Haverslev, Aggersborg, Bejstrup.

Tisted Amt. V.-Torup, Ræer, Vigsø, V.-Vandel, Hillerslev, Kaastrup, Hund-
strup, Østerild, Hjørdemaal, Tilsted, Lodbjerg, Agger, Helthborg, Ydby, Gettrup,
Odby, Jegindø, Nykøbing, Frøslev, Møllerup, Tæbring, Rakkeby, Vejerslev,
Blidstrup, Lørslev, Ørding, Galtrup, Dragstrup, Skallerup, Solbjerg, Flade,
Bjergby, Alsted.

Aalborg Amt. Aalborg, Nibe, N.-Tranders, Gunderup, Romdrup, Klarup,
Sejlflo, Gudum, Mov, Ellishøj, Svensrup, Sønderup, Suldrup, Veggerby, Vokslev,
Solbjerg, Brøndum, Seem, Gerding, Skørping, Fræer, Als, Vive, Ove, Valsgaard,
Rold, Vebbestrup, Hørby, Haverslev, Skivum, Giver, Blære, Ejdrup, Havbro,
V.-Hornum, Hyllebjerg, Stenild, Durup, Vonsild, Ullits, Lovns, Alstrup, Strandby,
Bjørnsholm, Malle, Vilsted, Næsborg, Salling, Gundersted, Sebber, Ajstrup.

Randers Amt. Randers, Falslev, Vindblæs, Udbyneder, Asferg, Spentrup,
Hald, Enslev, Vejlbj, Lyngby, Rosmos, Albøge, Fuglslev.

Aarhus Amt. Aarhus, Skejby, Brabrand, Aarslev, Grundfør, Spørring, Trige,
Lisbjerg, Elsted, Haldum, Faarup, Skovby, Borum, Størring, Stjær, Ormslev,
Holme, Tiset, Maarslet, Astrup, Skanderup, Stilling, Vitved, Blegind, Hørning,
Adslev, Mesing, Voldby, Søby, Sporup, Laashy, Tulstrup, Bryrup, Græstrup,
Føvling, Træden, Vrads, Ejstrup, Nr.-Snede, Klovborg, Tørring, Østbirk, Ved-
slet, Katstrup, Hansted, Gangsted, Tamdrup, Nim, Endelave.

Ringkøbing Amt. Ringkøbing, Nørlem, N.-Nisum, Tørring, Bøvling, Flynder,
Møborg, Gudum, Fabjerg, Hygum, Vandborg, Ramme, Maabjerg, Mejrup, Han-
bjerg, Struer, Gimsing, Vejrum, Ølby, Fovsing, Navr, Sir, Vemb, Estvad, Sal,
Ryde, Sevel, Grove, Hodsager, Skarrild, S.-Nisum, Staby, N.-Felding, Timring,
Ringkøbing Landsogn, N.-Omme, Vedersø, Gammelsgn, Vorgod, N.-Vium, Her-

borg, Brejning, Ølstrup, Lyager, Hanning, Sædding, Borris, Fæster, S.-Vium, Lyne, Strellev.

Ribe Amt. Lydum, Ho, Hodde, Ølgod, Ansager, Næsbjerg, Starup, Grimstrup, V.-Nykirke, Faaborg, Orre, Sneum, V.-Nebel, Hastrup, Guldager, Grene, Vorbasse, Hejnsvig, Lejrskov, Jordrup, Gesten, Seest, Holsted, Føvling, Malt, Folding, Vejen, Aastrup, Vejdrup, Darum, Bramminge, Hunderup.

På linie med sogneindberetningerne og ligeledes baseret på stedlig medvirkning ligger optegnelserne af stednavne i vore skove, der 1923 flg. er iværksat med bistand af Dansk Skovforening. Som grundlag for disse er i overvejende grad benyttet trykte skovkort, hvis navnebestand er blevet suppleret af de forstmænd, der har foretaget indsamlingen. Denne samling, der er ordnet alfabetisk efter skovdistrikternes navne, idet den ikke har kunnet sogneordnes, da mange skovdistrikter spænder over flere sogne, er af meget betydeligt omfang og omfatter de fleste større skovdistrikter. Endelig må nævnes optegnelsen af stednavne i vore farvande, som 1926 flg. blev foretaget med bistand af Dansk Fiskeriforening med søkort som basis; det lykkedes at få adskillige fiskere til at optegne og kortlægge navne på fiskepladser og deres »med«, de punkter i land, efter hvilke de kunde stedfæstes, navne, som ikke mere bruges under det moderne fiskeri, men som er af betydelig kulturhistorisk interesse. Disse optegnelser, som man senere i forbindelse med udvalgets egne lydskriftoptegnelser har søgt at supplere, er dog aldrig nået til at blive virkelig landsomfattende; der mangler endnu oplysninger på mange af farvandene.

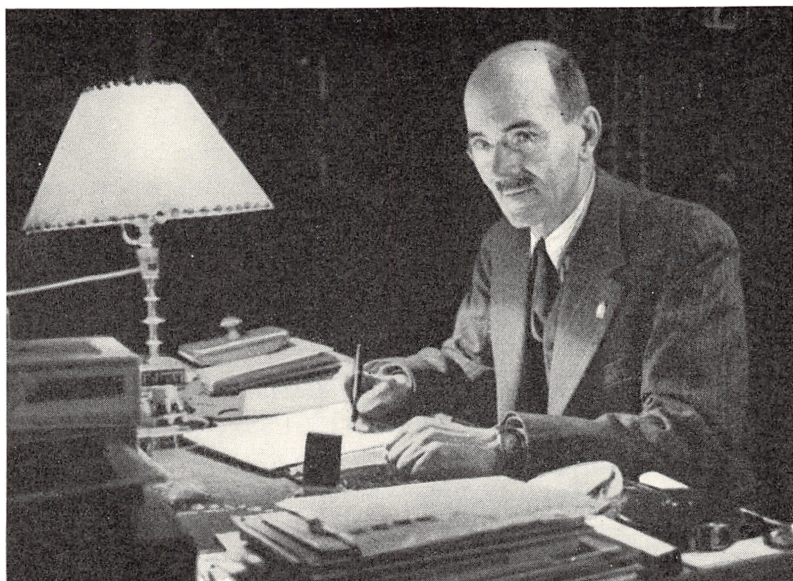
Da det ikke er hensigten at redegøre udførligt for alle afdelinger af Stednavneudvalgets samlinger og alle grene af dets virksomhed, men kun for det, som er af særlig interesse for lokalhistorien, skal jeg indskrænke mig til et par afsluttende bemærkninger om kortsamlingen og biblioteket.

Under udvalgets omfattende kortsamlinger skal særlig fremhæves den nylig erhvervede samling af fotografier af gamle matrikelskort. På Stednavneudvalgets foranledning blev der under krigen foretaget en fotografering af alle originalkortene i matrikelsarkivet, som indeholder marknavne, og filmene af disse optagelser blev gemt et afsides sted på landet, hvor man håbede, at de vilde være i sikkerhed. Nu er disse film blevet kopieret i 5 eksemplarer og fordelt til arkiver og biblioteker; således har Stednavneudvalget erholdt et komplet sæt af dem, ialt henved 8000 stk. Ved fotograferingen er størrelsen nedsat fra 1:4000 til 1:20000, og navnene kan derfor kun læses ved brug af en stærk lup. Et sæt moderne matrikelskort over hele landet nedfotograferet til 1:10,000 danner en særlig samling, og af de i 1870'erne fremstillede trykte (litograferede) matrikelskort har udvalget vistnok det meste af, hvad der udkom.

Bogsamlingen er anlagt som et håndbibliotek for stednavneforskning og indeholder hovedsagelig håndbøger og speciallitteratur om stednavne

og personnavne. Fyldigst er naturligvis litteraturen om nordiske navne og i det hele taget om navne af germansk oprindelse. En særstilling indtager samlingen af litteratur vedrørende stednavne i vikingebygderne, den såkaldte Danelagssamling, der er noget nær udtømmende og omfatter mange bøger, der ellers ikke findes på nordiske biblioteker og hvis anskaffelse har været meget kostbar, men Rask-Ørstedfondet har bevilget de fornødne penge hertil. Til denne litteratur er udarbejdet et særligt register over stednavne af formodet skandinavisk oprindelse samt over de nordiske ord og personnavne, man har villet finde i dem. Denne nøgle til dette spredte stof er af ikke ringe betydning for vore egne studier, men den er også lejlighedsvis blevet benyttet af udenlandske videnskabsmænd.

Hvis nogen ønsker oplysninger fra Stednavneudvalget, kan vedkommende sende en skriftlig forespørgsel eller aflægge et besøg på Stednavneudvalgets kontor, Fiolstræde 1, København K, daglig åbent for besøgende kl. 13–15. Naturligvis kan også telefonen, Palæ 6926, benyttes, men da besvarelsene gerne kræver undersøgelser, kan det i regelen ikke klares ved en enkelt opringning. Drejer det sig om større undersøgelser eller benyttelse af samlinger og håndbibliotek, er det nødvendigt at komme herind, da udlån ikke kan finde sted, og det er begrænset, hvad der kan klares ad skriftlig vej. Det er sket, at nogen har ønsket en skriftlig behandling af et helt sogns stednavne til brug for en sognebeskrivelse, men det tør vi aldrig indlade os på; måske kan vi mundtlig give nogen vejledning, men udarbejdelse af manuskripter af denne art tør vi ikke belaste virksomheden med.

CHR. AXEL JENSEN

1878-1952

I Løbet af et godt halvt Aars Tid har dansk Kunsthistorie og middelalderlig Arkæologi, dansk Museumsvesen og ikke mindst Nationalmuseet mistet to af sine allerbedste Mænd, lad saa være, at den ene af dem forinden var traadt ud af aktiv Tjeneste. Den 26. Maj 1951 døde *Poul Nør-lund*, og den 19. Januar 1952 gik *Christian Axel Jensen* bort.

C. A. J., som han kaldtes i daglig Tale, var næppe blevet Student i 1896, før han tyede ind i Nationalmuseets 2. Afd., hvor han blev i 52 Aar, indtil Lønningslovens »jernhaarde« Aldersgrænse 1948 tvang ham til at søge sin Afsked, sikkert meget mod hans Vilje! Samtidig med at han forberedte sig til Magisterkonferensen i Historie, arbejdede han dér som Volontør og Medhjælper, blev 1903, efter at han havde taget sin Konferens, Assistent (Inspektør II) og 1918 Inspektør I. Det var ingen Tilfældighed, der førte ham ned til Frederiksholms Kanal. Tværtimod var det saa at sige sunget for hans Vugge, at han skulde blive Museumsmand. Hans Fader, Grosserer Chr. A. Jensen, var nemlig en ivrig og tillige kyndig Samler baade af Kunst - - husker jeg ikke fejl, var han en Tid Sekretær i Kunstforeningen - og af Renæssancens og Barokkens Træskærerarbejde og andet Kunsthåndværk. De nu vel ikke altfor mange, der har kendt Hjemmet paa Købmagergade 3, vil have bevaret Min-det om Stuer, der snart sagt virkede som hele Museumsrum. I dette Milieu voksede han op og erhvervede sig dér den Viden om Tingene, man kun faar ved at have dem mellem Hænder og aflure dem alle deres Hem-

meligheder, og tillige en for en Museumsmand saare nyttig Viden om »Varepriser«, alt noget vi, der den Gang var unge sammen med ham, saa nogenlunde manglede. Men paa andre Omraader var han lige saa blank som vi -- »Gud, hvor var vi uvidende«, udbrød han, da vi fejrede hans halvthundrede Aars Jubilæum og som Forholdene dengang laa i 2. Afdeling, var der ikke synderlig Hjælp at hente hos de ældre. Vi maatte alle mer eller mindre lære os selv op, og han blev efterhaanden en all-round Mand baade i det inden- og udendørs Arbejde. Selve det interne Museumsarbejde interesserede ham stærkt, og der var den Gang saa vist ogsaa nok at gribe i. Den af Henry Petersen efter det gamle, hæderkronede Oldnordisk Museums Deling (1892) i 1. og 2. Afdeling paabegyndte Nyordning af 2. Afd., var ikke naaet ud over de første Skridt, og det er i Virkeligheden Jensen, der har Hovedæren for den Nyopstilling, der i det hele og store bevaredes til Overflytningen i det store nye Hus i Tredverne. Plads var der ikke altfor meget af, men han besad en vidunderlig Evne til trods alt at faa Nyerhvervelserne eller gamle magasinerede Sager frem for Dagens Lys. Toppunktet naaede han i »det lille Rokokoværelse« (nu Nr. 51). Her var der foruden gotiske Kister o. l. paa et Gulvareal, der kun maalte 24 m² opstillet 8 — eller var det 9! — gotiske Altertavler, som naturligvis maatte staa i flere Etager. Han elskede at tumle med sligt, ikke blot i Virkeligheden, men ogsaa paa Papiret. Mangfoldige er de »Møbleringsplaner«, han alt efter de skiftende Om- eller Nybygningsprojekter lavede paa Millimeterpapir, hvor alle større Genstande paa Smaalapper i samme Maalestok blev anbragt med Knappenaale ganske som i fordums Tider Nationalitetsflagene paa Krigskortene!

Sine museale Evner fik han god Brug for, da han i 1915 blev Inspektør for Bymuseet, en honorarlønnet Stilling, som han beholdt til sin Død, og som gik udmærket i Spænd med hans Virksomhed i Nationalmuseet. Til dette følte han sig stadig saa inderligt knyttet, at han f. Eks. ikke ønskede at komme i Betragtning som Direktør for Kunstindustrimuseet efter Emil Hannovers Død 1923. Bymuseet, eller som det den Gang hed, Raadhusmuseet, var, da han overtog det, en noget besynderlig Institution. Som han skriver i sin fornøjelige Jubilæumsbog »Københavns Bymuseum 1901 - 1951«, raadede det ikke over noget Lokale »end ikke det beskedneste Kontor«. Dets Bestand — væsentlig Malerier — var spredt rundt i Administrationskontorerne, og hvad der ikke gjorde Forholdene lettere, den initiativrige, men ikke lige omgængelige Raadhusforvalter havde ved Siden af det startet sit eget Museum, som han ingenlunde var tilbøjelig til at lade gaa op i det officielle. Med stor diplomatisk Snilde klarede Jensen imidlertid denne vanskelige Situation og takket være sin omfattende Viden skabte han efterhaanden et virkeligt Bymuseum, der ikke blot kan maale sig med, men ogsaa overstraaler Søstermuseerne i Stockholm og Oslo. Blot lykkedes det ham aldrig at skaffe det en selvstændig Bygning; det maa stadig tage til Takke med Raadhusets Loftetage.

Jensens Virksomhed paa dette Omraade var dog ingenlunde indskrænket til Hovedstaden. Med Rette fremhæver Peter Holm i sin posthume Bog »Den gamle By i Aarhus«, hvorledes han allerede fra første Færd, da det kun drejede sig om en enkelt Bygning -- »Den gamle Borgmester-gaard« --- fik en udmærket baade faglig og moralsk Støtte hos Jensen, og Samarbejdet den Gang førte til et varmt og varigt Venskab mellem de to Mænd. Et landsomfattende Virkefelt fandt han, da Statens Tilsyn med Provinsmuseerne efter Sophus Müllers Afgang 1921 deltes, saaledes at hver af de to Kulturperioder indenfor Nationalmuseet fik sin Repræsentant. Til den nye Stilling var Jensen selvskreven. For at bruge et mildt Udtryk havde Forholdet mellem Central- og Lokalmuseerne hidtil været ret køligt, og naar det fra da af efterhaanden kom ind i en anden og bedre Skure, skyldes det ham mere end nogen anden. Allerede paa Forhaand stod han paa en god Fod med en Række af Provinsmuseernes bedste Folk, og han hørte absolut ikke til den Kategori, der »ikke drikker Befolkningens Kaffe«, for at bruge en Vending, der med Rette eller Urette tillægges Sophus Müller. Som Sekretær i Dansk kulturhistorisk Museumsforening (1929—46), for hvilken han i 1939 udarbejdede den nyttige Museumsstat »Danske kulturhistoriske Museer«, førte han sammen med den daværende Formand, Kredslæge J. S. Møller, de lange og trælse Forhandlinger med Ministeriet om en Forbedring af Lokalmuseernes økonomiske og retslige Stilling, hvis vigtigste Faser markeres ved den aarlige Dispositionsbevilling paa 10.000 Kr. (1934), den endelige Fastlæggelse af de nye Regler (1941), der delte Museerne i to Grupper: de statsunderstøttede og de statsanerkendte, og sluttelig Aaret efter Ansættelsen af de to Museums konsulenter, henholdsvis for forhistorisk og historisk Arkæologi og Kulturhistorie. Ved alt dette kom han efterhaanden til at staa som Museernes grand old man, og det var ganske naturligt, at han 1945 blev Formand for den danske Sektion af Skandinavisk Museumsforbund.

Der er hidtil væsentlig talt om Museumsmanden Jensen, men ogsaa udendørs var han flittigt paa Færde. Hans vigtigste Arbejde i Marken var den gennem en Aarrække (1906—12) fortsatte Udgravning af den mærkelige, paa Dronning Margrethes Tid odelagte Træborg Boringholm, vesten for Horsens, hvis rige Resultater han desværre ikke naaede at faa offentliggjort. I Museets systematiske Genneimgang af Landets Kirker var han en ivrig Deltager og fik efterhaanden et landsomfattende og grundigt Kendskab saavel til Kirkebygningerne som ikke mindst deres Inventar. Da Restaureringerne af dette administrativt henhører under Nationalmuseet, blev det hurtigt hans specielle Domæne, hvorover han i Tidens Løb saa nogenlunde blev eneraadende. Og siden vi er ved Kirkerne, skal det siges, at det i Virkeligheden skyldes ham og Poul Nørlund, at Nationalmuseets Størværk »Danmarks Kirker« saa Dagens Lys. Ganske vist havde jeg selv før den første Verdenskrig udkastet Tanken og skitseret en Plan, men som Tiden gik, og Spørgsmaalet om en Nybygning for Alvor

kom paa Tapetet, havde jeg slaaet denne Tanke ud af Hovedet, da jeg syntes, vi vilde faa nok om Ørerne endda. Men de to vilde ikke give op og tvang mig saa at sige til at realisere Idéen. Det var derfor ganske i sin Orden, at Jensen sammen med Magister V. Hermansen kom til at redigere Værkets første Bind (Præstø Amt), og dér fastlagde det Skema, der er nødvendigt for et Arbejde af denne Art. Hans Interesse og Viden indskrænkede sig dog ikke til Kirkerne, men omfattede tillige Herregaarde og Købstadhuse. Herom vidner foruden hans Bidrag til »Danske Herregaarde ved 1920«, I—III (1922 f.), hans Monografier over to saa forskellige Bygninger som det yndige Liselund (1918) og Roskildebispens stolte Borg Gjorslev (1924). Og i »Dansk Bindingsværk« (1935) gav han den første systematiske Oversigt over denne, i vore gamle Købstæder en Gang saa dominerende Byggeskik.

Jævnside med det egentlige Museumsarbejde var det hans intense Beskæftigelse med Kirkeinventaret, der gav ham saa fast Grund under Fødderne, at han 1911 kunde udsende den Bog, jeg ikke tager i Betænkning at karakterisere som den nyttigste, han har skrevet. Det er »Danmarks Snedkere og Billedsnidere«, som bragte Orden og System i denne vigtige Side af Renæssancens og Barokkens Kunsthåndværk, der hidtil havde ligget som et ganske uopdyrket for ikke at sige ringeagtet Felt. Jammer-skade derfor, at han ikke naaede at faa skrevet den Nyudgave, han til Tider talte om, og af hvilken han saa at sige har givet et Resumé i sit Bidrag til Thorlacius-Ussings »Danmarks Billedhuggerkunst« (1950). Men som saa mange andre havde han svært ved at sige nej og blev derfor et let Bytte for Redaktører af Samleværker. Her kan jeg tale med af egen Erfaring, thi da jeg meget mod min Vilje overtog Redaktionen af den store Tønderbog, lovede han straks at behandle Kirken og dens rige Inventar. Jeg er dog langt fra den eneste, der har lagt Beslag paa hans gode Vilje og omfattende Viden. I lignende Værker har han skrevet om Frue Kirke i København, Kirker og Klostre i Helsingør, Kirker i Odense, Køge Kirke og St. Mikkel Kirke i Slagelse. Selv om han i disse Arbejder har givet gode Bidrag til Forstaaelsen af vor hidtil ret forsømte gotiske Arkitektur, stjal de alligevel meget af hans Tid, og i endnu højere Grad gjaldt det hans Medarbejderskab ved 4. Udg. af »Trap« og Daniel Bruuns »Danmark«. I Trap har han saaledes behandlet samtlige Kirker og Herregaardes Bygningshistorie og i det andet Værk skrevet Amtsindledningerne om Kirkerne. Føj hertil hans Artikler i forskellige Leksika og hans talrige Tidsskriftsafhandlinger, og man vil kunne forstaa, at han har været en meget flittig Mand.

I Forbindelse med »Snedkere og Billedsnidere« ligger det nær at nævne den »Stilarternes Historie«, han Aaret efter udgav i Forbindelse med Tegneren E. Rondahl. Og det saa meget mere som det Skrift, han selv betragtede som sit Hovedværk, »Danske adelige Gravsten«, er udpræget stilhistorisk. Han begyndte allerede c. 1920 for Alvor paa dette Arbejde, men dels det

meget andet, der kom i Vejen, dels hans Frygt for ikke at faa alt med — en Tid lang ogsaa Sygdom — bevirkede, at det stadig trak i Langdrag med Udgivelsen. Inden sin Død havde han dog den Glæde at se 1. Bind samt Planchebindet med de i Lystryk gengivne vigtigste Sten færdigtrykt. 2. Bind med Slutningen af den egentlige Tekst samt en Registrant over de godt 900 Sten, han personlig har undersøgt, vil blive gjort færdigt af Redaktøren for »Danmarks Kirker« Erik Moltke og den, der skriver disse Linjer, og medio 1953 vil det samlede Værk, der udgør et Led af »Selskabet til Udgivelse af Skrifter om danske Mindesmærker«'s Publikationer, kunne foreligge i Boghandelen. Hans Formaal har været paa Grundlag af en til de mindste Enkeltheder drevet stilistisk Analyse at henhøre dette mægtige Materiale, der geografisk spænder fra Halland til Als, til bestemte Værkstedsgrepper. Og han har gennemført denne Plan med den største Konsekvens uden at skele til det rige kulturhistoriske Stof, netop Gravstenene byder, eller de forskellige Problemer, der knytter sig til dem. Det maa blive andres Sag, siger han i et Slutkapitel. Sin Opgave saa han i at lægge Kildematerialet til Rette, og han forsøgte at løse den med al den Omhu og Grundighed, der var ham i Kød og Bane. Lad saa være, at nogle af hans Værkstedsgrepper kan forekomme Læserne lidt spidsfindigt konstruerede.

Der er talt om Museumsmanden og Forfatteren; til Slut et Par Ord om Mennesket Christian Axel Jensen. En mere trofast og loyal Medarbejder kunde ingen Chef ønske sig, og jeg kan med Sandhed sige, at i de over halvhundred Aar, jeg har kendt ham, har der aldrig været et ondt Ord mellem os, hvilket naturligvis ikke forhindrer, at vi til Tider kunde se forskelligt paa Tingene. Personlig staar jeg i dyb Gæld til ham, ikke blot for det, han rent fagligt har lært mig, men ogsaa for den Maade, han stod mig bi, da jeg 1910 uventet og under meget vanskelige Forhold avancerede fra Assistent til Direktør for 2. Afd. Og ligeledes skylder jeg ham Tak for alle de gode og kloge Raad, han gav mig, naar der senere, ikke mindst under Byggeperioden og den Tid, der gik forud, kunne komme en Kurre paa Traaden. Altid forstod han at mægle og forsone.

SIT TERRA TIBI LEVIS!

M. Mackeprang.

Chr. Axel Jensen har været med i Dansk historisk Fællesforenings Virksomhed lige fra første Begyndelse; han staar som Bidragyder allerede i det første Hæfte af de Meddelelser, som blev udsendt af denne Forening. Ved Aarsmødet i Sorø 1913 blev han valgt til Revisor, et ubedrageligt Tegn paa, at han nød Medlemmernes Tillid, men jeg er dog ikke sikker paa, at det regnskabsmæssige var noget, der særlig laa for ham.

Men han skulde ogsaa faa andre Opgaver. I 1914 var han med til at stifte nærværende Tidsskrift, Fortid og Nutid, der betegnes som »et kultur- og lokalhistorisk Tidsskrift af metodisk og vejledende Art« og at

fastlægge de Retningslinier, efter hvilke Udgivelsen skulde ske, de Linier, som stort set stadig følges. Det har bestandig været redigeret af Foreningens Sekretær og to medvirkende Redaktører, og i sidstnævnte Egenskab har Chr. Axel Jensen fungeret lige til sin Død. Da jeg efter Th. B. Bangs Død i 1920 for en kortere Tid maatte overtage Sekretærhvervet og den dermed forbundne Redaktørpost kom jeg i nært Samarbejde med ham, og da jeg derefter blev Medredaktør, har jeg saaledes været hans Kollega i Redaktionen i mere end 30 Aar; jeg har herunder lært at værdsætte hans sjældne Sagkundskab, som har været af allerstørste Betydning ved Bedømmelsen af de indsendte Artikler, og hans Beredvillighed til selv at yde Bidrag til Tidsskriftet, naar han blev opfordret dertil.

Paa mange andre Maader lagde Foreningen Beslag paa hans Evner og Kræfter. Ved Aarsmøderne holdt han ofte Foredrag, ved Studiekursus'ene var han en fremragende Lærer, og var der i Forbindelse med Møderne arrangeret Besøg i Kirker eller Slotte, var det i Regelen ham, der maatte optræde som Foreviser. Han havde en særlig Evne til at faa Tilhørerne til selv at iagttage Detaljerne; mange af dem, der har været med paa disse Møder, vil sikkert med Taknemlighed mindes Chr. Axel Jensens Førerskab og indrømme, at netop han har aabnet deres Øjne for nye Skønheder og lært dem mangt og meget. Faktisk havde Chr. Axel Jensen betydelige pædagogiske Evner, og naar han følte sig saa stærkt knyttet til Dansk historisk Fællesforening, var det maaske netop fordi han her kom i Forbindelse med en større Kreds af interesserede Mennesker, som var paa Bølgelængde med ham.

I 1918 blev Chr. Axel Jensen valgt til Medlem af den af Foreningen nedsatte Museumssektion, og i 1920 blev han Medlem af Foreningens Styrelse. Da det af politiske Grunde viste sig nødvendigt i 1929 at danne en Forening af de danske kulturhistoriske Museer, havde Chr. Axel Jensen en betydelig Andel i, at denne Sammenslutning forblev indenfor Dansk historisk Fællesforenings Rammer, og Museumsforeningen gav ham i den følgende Tid mange Opgaver at løse. Men han var til sin Død Medlem af Dansk historisk Fællesforenings Styrelse, og som hans mangeaarige Kollega i denne kan jeg bevidne, at han deltog med allerstørste Interesse i alt, hvad der foregik her og altid øvede betydelig Indflydelse i Kraft af sin store Erfaring. Han var et sjældent Menneske, lutter Tjenstvillighed i det gode Formaals Tjeneste, uden personlig Ærgerrighed, venlig og kammeratlig i sin Optræden, en Mand, som vandt alles Agtelse. For Dansk historisk Fællesforening betyder hans Bortgang et meget stort Tab.

Gunnar Knudsen.

ALBERT THOMSEN

1889—1952

Venlige magter, ja tilmed musen, må være mødt op ved Albert Thomsens vugge. De sidste gav ham glimt af kunstnersind, mens de første udstyrede ham med menneskelighed og en hyggelig charme. Det var med smilet i de vandblå øjne, Thomsen sejrede; det fremkaldte hos andre den tro, der kan flytte — om end ikke bjerge så dog huse.

Barndoms-milieuet har medvirket til at forme hans sind. En interesseret »historisk«-skrivende far og den gamle by Kolding med de kendte lokalhistorikere P. Eliassen og I. O. Brandorff måtte øve indflydelse på en ung mand med Thomsens indstilling.

Efter eksamen fra Jelling begyndte han som landsbylærer på Fyn, og han vedblev — for at blive et øjeblik ved hans livsgerning — hele tiden at være landsbylærer. Da han senere kom til en købstadsskole higede han ikke efter at undervise i eksamensklasserne, men foretrak de små, som de ustemplede kom fra hjemmene, for at kunne åbne deres friske sanser for livet og forsøge at stemme deres sind efter de toner, der klang gennem hans eget. Vel er det museumsmanden og den lokalhistoriske skribent, der her skal mindes; men Thomsens betydning som ungdomslærer — han vedblev at følge sin elever op gennem ungdomsårene — er blevet fremhævet nu ved hans død og skal også medtages her.

Nyborgegnens historie blev den unge landsbylærers første emne; resultatet en række bladartikler og afhandlinger i årbogen for Svendborg amt.

en af dem »Hvad Matrikelbøgerne fortæller« blev prishelønnet af Dansk historisk Fællesforening.

I 1918 kom Albert Thomsen som kommunelærer til Holbæk og gik straks ind i lokalhistorisk arbejde, allerede to år senere sad han i Historisk Samfunds bestyrelse, blev snart en indflydelsesrig og energisk arbejdende sekretær og redaktør af årbogen, og det fortsatte han med, efter at han var blevet formand; 1944 valgtes Thomsen også som medlem af Fællesforeningens bestyrelse.

I 1910 var der under meget beskedne former blevet grundlagt et museum i Holbæk. Byrådet stillede nogle stuer i klosteret til disposition, og så begyndte man. Allerede syv år senere fik museet overdraget den prægtige bindingsværksgård fra 1670, den tidligere præstegård i Klosterstræde, og her indviedes så — efter indgående istandsættelse — det andet museum.

Museumsarbejdet havde hidtil med dygtighed været ledet af kaptajn Otto Smith, den senere chef for Tøjhusmuseet. Da han i 1920 forlod Holbæk, trådte Albert Thomsen naturligt til som bestyrelsesmedlem og leder. Det er ham, der på et godt grundlag, med en enestående arbejdsindsats og kærlighed til sagen har skabt det for sin by så betydningsfulde kulturelement, Holbæk museum er blevet.

I 1931 blev Thomsen desuden formand i sit museums bestyrelse. Museumsarbejdet gjorde ham til medlem af Dansk kulturhistorisk Museumsforenings bestyrelse, og i 1946 til dens formand.

I denne egenskab fik Thomsen lejlighed til at gøre en ikke ringe indsats. Han tog ivrigt fat på det store, aktuelle problem, vore provinsmuseers fremtid, og arbejdede lige interesseret for oprettelsen af en universitets-lærestol til skoling af fremtidige museumsfolk som på samlingernes organisation og økonomi; han nåede i et bestyrelsesmøde kort før sin død at sætte sit navn under en indstilling om disse vigtige spørgsmål. Iøvrigt må Albert Thomsens største betydning inden for museumsforeningen søges i hans sjældne evne til at midtsamle de forskelligartede interesser.

Næste etape i Holbæk museets udvikling var erhvervelsen af den store, grundmurede, to-etages bygning, en tidligere skole, der ved sin beliggenhed naturligt kunne indgå i museums-komplekset. Her blev nu samlingerne opstillet, mens præstegårdens for- og baghus hovedsagelig optoges af de interiører, der mere end noget andet havde museumsmanden Thomsens hjerte.

I 1938 slog Albert Thomsen sit hovedslag. Det lykkedes ham at få den smukke købmandsgård i mønstermuret bindingsværk fra 1660 ilyttet fra det trafikfarlige hjørne af Algade og Havnegade til museumsgården. Efter dette snuptag kom ordningen af gårdens interiører og af den helt håndgrikelige, spillevende butik; Thomsen har endog sørget for at indlægge de specielle dufte.

For at afrunde dette korte rids af Holbæk museums udvikling kan tilføjes, at alle husene i den karré, hvori museet er beliggende, senere er erhvervet af kommunen. Der er derved -- i forbindelse med klosteret -- sikret et kulturområde midt i den gamle bydel, en enklave, der allerede nu og langt mere i fremtiden kan blive af den allerstørste betydning for byen.

Ikke hver dag flytter en museumsmand huse og skaber nye-gamle interiører; år efter år rinder med indsamling, katalogisering, bevaring og opstilling, med deltagelse i undersøgelser og udgravninger m. m. nok til at fylde døgnet for en almindelig arbejdskraft. Thomsens må have været ualmindelig: først skolen, så museet med skiftende udstillinger og Historisk Samfund, dernæst Kunstforening, Musikforening, Turistforening o. s. v. og sidst, men ikke mindst, hans omfattende forfatterskab, kronet med den store bog »Holbæk Købstads Historie« og så nydeligt forsiret med de små hyggelige publikationer »Omkring Bysøen«, »En Gade fylder hundrede« og »Op og ned ad Algade«, der straks besejrer læseren med deres lune og deres duft af dansk provins.

Sjældent har der været en så fuldkommen harmoni mellem personlighed, gerning og milieu som mellem Albert Thomsen og hans by. Det var noget mere end en spøg, når han ved en folkelig festlighed blev kåret som Holbæks populæreste mand. Han var provinsianer - i god forstand, et samlende udtryk for alt det bedste i sin by.

Arthur Fang.

GUNNAR KNUDSEN

1886—1952

Med Gunnar Knudsen har dansk sprogforskning og specielt dansk stednavneforskning mistet en trofast og højt skattet arbejder i vingården. Som leder af Stednavneudvalget, som medarbejder ved en række centrale udgaver og medleder af mange videnskabeligt arbejdende institutioner har han i en menneskealder været medbestemmende i udformningen af dette videnskabelige miljøes virke.

Gunnar Knudsen knyttedes i 1913 til det i 1910 oprettede Stednavneudvalg, og dermed blev hans videnskabelige bane afstukket, om end ikke på nogen måde snævert afgrænset. Allerede 1914 ansattes han som sekretær, og fra 1917 til sin død ledede han som chef instituttets arbejde. Det er da naturligt nok på stednavneforskningens område hans hovedindsats falder. Den omfatter dels ledelsen af og en betydelig andel i det fællesarbejde, der ligger bag om udvalgets store publikationer, nu ialt 10 bind, dels en overordentlig lang række — sikkert henved de hundrede — afhandlinger om enkeltpersoner, navnegrupper eller enkelte navne, derimod sjældnere større sammenfattende fremstillinger (som fx. den store over-

sigt De danske Stednavne i Nordisk kultur. V). Når Gunnar Knudsen helst ikke gav sig i kast med de meget store opgaver, hænger det sikkert nøje sammen med hans natur. Han var nok en flittig mand, og han var også langt ud over stednavnestudiet en meget kyndig og vidende mand, men han var overalt en stiltfærdig og forsigtig mand, velsignet beroligende og med et ægte sjællandsk lune spillende i mundvig og øjekrig. Derfor blev han en skattet medarbejder i mange foretagender, man følte sig tryk ved hans sunde omdømme, man lyttede til hans besindige kritik — som han gerne gav den mildeste form —, og hørte efter hans gode råd. Fra 1916 var han redaktør af Danske Studier. I øvrigt var han inden for det sproglige felt et virksomt medlem af styrelsen for Universitets-Jubilæets danske Samfund og Udvalg for Folkemaal, og sammen med Marius Kristensen (senere også Hornby) overtog og forestod han udarbejdelsen og udgivelsen af Danmarks gamle Personnavne, da de interesserede selskaber havde vanskeligheder ved at finde en fælles travtakt. Også som tekstudgiver var han kyndig (udgaver af Mariager Legende-Haandskriftet og af Sydrak). Han var en meget sikker håndskriftlæser — og så kunde han sin latin.

Uden for det snævert sproglige område var han især interesseret i kultur- og folkemindeforskning og i historisk-topografiske studier. Her kunde han pleje den fædrene og mødrene arv, forældrenes åbne sans for folkeligt liv og virke. Her blev da også hans indsigt og besindighed højt skattet i ledelsen af flere institutioner, gennem en lang årrække således i foreningen Danmarks Folkeminder, senest også i Dansk folkeminderåd, dernæst i flere historiske foreninger, fra 1920 i det historiske samfund for Sorø amt, hans eget land, hvorom flere af hans studier handler, og senere også i Dansk historisk Fællesforening. Fra 1921 til sin død var han medredaktør af »Fortid og Nutid«. Det var ganske naturligt, at han blev knyttet til den nye 4. udgave af Traps Danmark og at han efter Weitemeyers død i 1921 overtog eneredaktionen af dette topografiske standardværk, af hvilket han netop nu kort før sin død havde forberedt en ny 5. udgave. Ligeså redigerede han udgivelsen af den danske oversættelse af Resens Atlas og var bidragyder til en lang række samlingsværker.

Gunnar Knudsen ejede den sindets ligevægt, der gav indtryk af en mand, der havde god tid. Alligevel overkom han forbavsende meget, og hemmeligheden var vel den at han forstod at økonomisere med dette ubegribelige, der kaldes tiden. Den blev udnyttet intenst. Og Gunnar Knudsen var netop på grund af sin videnskabelige soliditet og sit rolige og elskværdige væsen et menneske, som vide kredse satte megen pris på, et menneske, som vi -- vi, der i fag og virke stod ham nærmest --- vil savne dybt i mange arbejdsfællesskaber.

Peter Skautrup.

Vore videnskabelige institutioners arbejde i det forløbne år.

Nationalmuseets 1. afdeling.

Oversigten over årsarbejdet 1952 udskydes til næste hefte.

Nationalmuseets 2. afdeling.

Udgravninger og undersøgelser. Udgravningen af ringborgen ved Fyrkat mølle er blevet fortsat under ledelse af arkitekt C. G. Schultz. Magister Hans Stiesdal har foretaget en prøvegravning i voldstedet Gammel slot ved Strih, og magister Tage E. Christiansen har i Sorø kirke undersøgt en række middelalderlige grave, som blev fremdraget ved en omlægning af kirkens varmeledninger.

Restaureringsarbejder har fundet sted på Kaløs østfløj.

Fredningsrejser er foretaget i Århus og Randers amter.

Kalkmalerirestaureringer er af konservator Egmont Lind foretaget i Vrangstrup og Gislinge kirker.

De under Nationalmuseet virkende kirkemalere har udført en lang række *kirkeinventarrestaureringer*. Af disse kan nævnes et alterbordspanel i *Rimsø* kirke og et sengotisk krucifix i *Karrebæk* kirke (konservator N. J. Termansen), et barokt kirkeloft i *Janderup* kirke, en renaissance altertavle i *Næsbjerg* kirke og Valdemar Parsbergs store epitafium i *Hammel* kirke (Georg N. Kristiansen). Kirkeinventaret i *Bylderup* og den værdifulde flamske altertavle i *Ulkebøl* kirke (P. K. Andersen). Alttertavlen i *Vetterslev*, altertavle i *Valløby* (E. V. Jensen). Alterbordspanel og prædikestol i *Voer* kirke (Rougsø h.). Inventar i *Ørslev*-kloster kirke og i *Harre* kirke (Johs. Th. Madsen).

Billedhugger Baumbach har udført en stor og bekostelig restaurering af Niels Langes gravmæle i *Hunderup* kirke. I betragtning af dette monuments store kunsthistoriske værdi — det er udført af billedhuggeren Cornelis Floris fra Antwerpen — har Ny Carlsbergfondet ydet et betydeligt tilskud til restaureringen.

Nationalmuseets 3. afdeling.

Undersøgelser i marken: I samarbejde med arkitekt Ester Andersen, stud. mag. Lotte Højrup, cand. mag. Peter Michelsen og stud. mag. Bjarne Stoklund har magister Svend Jespersen i den forløbne sommer videreført bøndergårdsundersøgelserne i Østjylland, hvor området mellem Vejle-Grindsted i syd og Århus-Kjellerup i nord er blevet systematisk afsøgt. Kun meget få gamle gårde og huse af studieværdis er her bevaret; alligevel er der hjembragt et udmærket supplement til den viden om disse egne konstruktioner og planer, man har fra tidligere opmålingsrejser, og billedarkivet er ved samme lejlighed blevet forøget med 12—1500 op-

tagelser. — Også Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser punktundersøgelser er blevet fortsat; ud over Lyø og Læsø, hvor henholdsvis cand. mag. Ole Højrup (bistået af stud. mag. Lotte Højrup) og stud. mag. Bjarne Stoklund virker, er det tilmed lykkedes at få begyndt en undersøgelse på Rømø; den er overdraget arkitekt Ester Andersen. — Til fremme af den systematiske undersøgelse af vore gamle fiskemetoder har cand. mag. Holger Rasmussen foretaget rejser til Mariager fjord og den østlige del af Limfjorden og cand. mag. Peter Michelsen rejser til Nordsjællandskysterne. — Med bistand af Helle Reedtz-Thott, Helle Tobiessen og fotograf Niels Elswing har museumssekretær Tove Clemmensen i år foretaget inventarundersøgelser på herregårdene Birkelse, Bidstrup, Gyldensten og Erholm. Der er hjembragt ca. 1000 fotos af interiører og enkeltmøbler m. v. med tilhørende beskrivelser og møbleringsplaner fra disse rejser. — Dr. Axel Steensbergs gravninger og undersøgelser i Draved skov og Borupris samt først og sidst St. Valby er med held blevet fortsat. — Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser har udsendt spørgeliste nr. 14—16 om emnerne rejsegilde, hjemmegarvning og tyende. — Industri- og arbejderundersøgelserne, som D. Yde-Andersen fik startet sidste år, er blevet holdt i god gænge, takket være grandiose tilskud fra erhvervs-sammenslutninger og fonds. Som bidragydere står således: *De samvirkende fagforbund, Centralorganisationen af metalarbejdere, Dansk arbejdsmandsforbund, Dansk arbejdsgiverforening, Sammenslutningen af arbejdsgivere indenfor jern- og metalindustrien, Industrifagene, Tekstilfabrikantforeningen, Tuborgfondet og Grosserer Emil Schous fond*. For at give en prøve på kvaliteten af de levnedsbeskrivelser, arbejdet foreløbig har været koncentreret om at indsamle, og af hvilke der til dato er indkommet over 1000, udsendtes ved juletid et lille hefte »Skorstensfejeren« og nu i eftersommeren bogen »Smeden«.

Arbejdet i museet: Af nyerehvervelser er der grund til at nævne flg. stykker: en sølvtedåse (skænket af Ny Carlsbergfondet), et fornemt lakskab fra første halvdel af 1700-årene (købt i Hjørring), en sølv-sukkerskål med låg fra 1768—69, et vægur fra 1692 (fra Hviding), et malet skab (fra Draved v. Løgumkloster), forskellige håndværkssager (svendestykker, svendebreve, vandrebreve, vandrebøger o. l.) og ca. 70 svejtsiske redskaber og genstande, modtaget i udveksling fra Museum für Völkerkunde i Basel. — Med denne sidste erhvervelse er der lagt grund til en *komparativ samling for europæisk folkekultur*, som inden længe vil finde plads blandt afdelingens danske udstillinger.

Revision og ordning af kartoteker og magasiner er blevet fortsat. Et topografisk register udarbejdes nu også for billedarkivet.

På konserveringsanstalten har man udover de i årets løb indkomne ting (tilvejebragt bl. a. gennem afdelingens mange løbende undersøgelser) også nået at behandle en betydelig mængde af de mange genstande, der henstår ukonserveret fra ældre tid.

Samlinger og særudstillinger: I samlingerne er retsantikviteterne igen blevet opstillet efter nogle års opmagasinering. I tiden 14.—28. okt. 1951 afholdtes udstillingen Gamle stuer i akvarel og tegning, arrangeret af Tove Clemmensen, i maj en udstilling i anledning af Københavns drejerslavs 300-års jubilæum og i august en udstilling i anledning af Håndværkets dag, begge arrangeret af magister Hans Lassen.

Kommandørgården på Rømø blev i foråret gjort helt færdig, så også stald og lade samt haven var tilgængelig for publikum, da sæsonen be-

gyndte den 1. maj. Der er stadig stor publikumsinteresse for dette nye medlem af danske museers kreds. Når sæsonen slutter d. 1. okt., har gården på de 1½ sæson, der har været adgang, været besøgt af over 30.000 gæster.

Frilandsmuseet.

I forsommeren modtog museet som gave ladegårdsbygningerne på herregården Fjellerup Østergård i Djursland. Det drejede sig om et udstrakt trelænget anlæg af bindingsværk fra 17. og 18. århundrede, omfattende agerumslade, portlænge, stalde m. m. Bygningerne blev nedbrudt i sommer og overført til museets magasiner. På museets udvidelsesplan er også optaget en herregård, således at museet til sin tid vil indeholde en række bygninger fra det mindste landarbejderhjem over forskellige gårde m. m. til herregården. En passende hovedbygning er dog endnu ikke erhvervet, og i det hele vil herregården ikke kunne opføres, før museets jordareal er betydeligt udvidet.

Ligeledes er hjembragt en lille vandmølle af en speciel bornholmsk konstruktion. Den stammer fra Borggård i Persker og er en af de få tilbageværende små bornholmske gårdmøller.

Materialerne til Dethsgård fra Læsø er konserveret og behandlet. Foreløbigt er kun den lille stubmølle, der skal ligge ved gården, genopført.

En større vejleder på engelsk er udsendt.

De danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg (ikke omtalt i de tidligere beretninger).

Selvom Rosenborgsamlingen i det væsentlige er en afsluttet samling, er nyerhvervelser dog ikke noget helt ukendt begreb. I det sidste par år har således prinsesse Louise Handjéri, der er født komtesse af Nør, skænket samlingen flere portrætter og genstande, der har tilhørt dronning Caroline Mathilde og hendes augustenburgske efterslægt; andre kgl. portrætter fra det 18. årh. er tilkommet som testamentarisk gave og som gave fra Ny Carlsbergfondet.

Af betydeligere konserveringsforetagender kan kun fremhæves det stadig pågående i 1917 begyndte arbejde med de stærkt ødelagte gobeliner fra Rosenborgs riddersal med billeder fra den skånske krig, samt en påbegyndt istandsættelse af nogle af de ældste kongelige dragter fra det 17. årh. Samlingens møbler trænger stærkt til konservering, men kun enkelte mindre arbejder har kunnet udføres; i 1952 er der endelig opnået en statsbevilling til iværksættelse af nogle af de mest påtrængende arbejder.

En revideret udgave af Rosenborgs lille håndkatalog er under arbejde. Iøvrigt arbejdes der med supplering af samlingens kartoteker ved indsamling af oplysninger om samlingens gamle bestand. Emner fra Rosenborgsamlingen er behandlet i »Christian den Femtes Rosenborgtapeter fra den skaanske krig« (1949. Af Gudmund Boesen under medvirkning af Preben Holck og Elisabeth Schmedes) og i Gudmund Boesen: »Gamle Glas« (1950).

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde: Våbensalen med museets samlinger af håndskydevåben, blankvåben, harnisker og faner åbnedes igen for publikum den 8. febr. 1952 efter at have været lukket siden 9. april 1940. Til våbensalen udsendtes en midlertidig vejledning på 76 sider, der nu er

ved at blive afløst af en væsentligt udvidet vejledning. I særudstillings-salen er udstillet et udsnit af uniformssamlingen, især pragtuniformer og nyerhvervelser. Ved alle afdelinger er arbejdet med bearbejdelse og beskrivelse af museumsgenstandene fortsat. Museets udlånsbeholdninger er nyordnet.

Nyerhvervelser: For håndskydevåbnenes vedkommende ligger ny-erhvervelserne (omkr. 300 nr.) væsentligst blandt nyere og helt nye militærvåben. Af blankvåben var tilvæksten noget mindre (omkr. 150 nr.). Det vigtigste stykke var en æressabel fra Dansk Vestindien med københavnske sølvstempler 1802, modtaget som gave fra Ny Carlsberg-fondet. Artillerisamlingerne er bl. a. blevet forøget med 1 jernkanon og en feltlavet fra det 2. Espergærdefund (vistnok vraget af et skib sunket 1658). Uniformsafdelingen har fortsat sin hyttevirksomhed med fremmede state. Fra det kgl. geschirkammer er modtaget en række deposita.

Videnskabeligt arbejde: Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har indsamlet materiale til luftbøssernes historie og fortsat sine studier over 1500- og 1600-årenes skydevåben og danske bøssehandlers personalia. Museumsinspektør, mag. art. Ada Bruhn Hoffmeyer har fortsat sine studier over middelalderens våben og bearbejder desuden indsamlet materiale med henblik på en publikation af disse håndværkere og deres virksomhed i Danmark. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har foretaget undersøgelser over befæstningsarbejder på Fyn i Christian IV's tid og påbegyndt studier over dansk våbenfabrikation på Frederiksværk i det 18. og 19. århundrede. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har arbejdet med datering af gallauniformens dele og undersøgt de militære farvers historie. Han forbereder en bog om den danske uniform. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgaard har foretaget en undersøgelse over bøssehandler N. S. Iessens opfindelser og har fortsat studiet over danske reglementerede skydevåben som forarbejder til en samlet publikation af disse. Endvidere studerer han de militære forhold i Danmark umiddelbart før den skånske krig, set i deres politiske sammenhæng.

Konservering: Museet har langt om længe fået lokaler til konservering af tekstiler. Konservering af faner er begyndt. I de andre afdelinger er det almindelige konserveringsarbejde fortsat. Der er foretaget nye, foreløbigt ikke afsluttede forsøg med konservering af havfundne kanoner.

Konsulentvirksomhed: Museets embedsmænd har foretaget en lang række bestemmelser af våben og uniformsgenstande ude i landet eller indleveret til museet. Endvidere har dr. Hoff og fru Bruhn Hoffmeyer udarbejdet et inventar over våbensamlingen på Bregentved.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Opmålingsarbejder: Museet har foretaget et større antal opmålinger af lokale småskibstyper fra forskellige egne af landet: Gennerstrand, Hjerting, Hvide Sande, Vildsund, Lohals, Kerteminde, Odense, Omø og Nykøbing F., herunder jagten »Castor« bygget 1867 af skibsbygmester E. C. Benzon, Nykøbing F., og krydsjagt nr. XXVII bygget af skibsbygmester N. F. Hansen, Odense, 1890; af denne krydsjagt er en model sat i arbejde. En rejse til Sydslesvig i sommeren 1951 resulterede i 6 opmålinger af kåde fra Slien og joller fra Egernfærde.

Af vigtigere nyerhvervelser skal nævnes en model af motorgaleasen »Dora Venø« af Esbjerg, bygget 1947 til fiskeskipper Chr. Venø, Esbjerg, diverse værdifulde skibstegninger af det 19. årh.'s skibstyper er erhvervet

ved køb og gave, endvidere nogle hollandske stik fra Groenewegen fra 1700-tallet samt et glasmaleri af fregatten »Den Drag«, kaptajn Peter Brodersen af Amrum 1800. Kortsamlingen er bl. a. forøget med kortet over Nordjylland fra Waghenaers Speculun Nauticum 1586, Daniæ Regni Typus, Ortelius ca. 1590 samt et smukt eksemplar af det store franske kortværk »Le Neptune Francois« 1693. Med tilladelse fra Universitetets etnografiske samling, Oslo, er udført nogle kopier af interessante prospekter fra Trankebar i slutningen af 1700-tallet udført af guvernør P. Anker. Den værdifuldeste erhvervelse til koloniafdelingen er Bernh. Grodtschillings dobbeltportræt af grønlænderne Pock og Kiperock, der gæstede København i 1724 som de første grønlændere her i landet.

Af publikationer har museet udsendt sin illustrerede årbog 1951.

Museumsbesøget omfattede ialt 66.107 personer, heraf 49.645 betalende og 16.462 gratis besøgende, en stigning i forhold til året forud på 3.688.

I årets løb er katalogiseret 3.472 museumsgenstande og 1.106 fotografier, museets bibliotek er vokset med 557 bind. Der er opklæbet ca. 2.000 avisudklip med meddelelser af kulturhistorisk interesse fra museets fagområde. Et oprettet kartotek med emne- og navnesedler af maritim interesse omfatter den 1. april 1952 ca. 28.000 kort.

Museet har haft den sorg at miste sit mangeårige styrelsesmedlem magister C. A. Jensen samt sin kustode August Nielsen, der har tjent museet trofast siden museets åbning i 1915.

»Den gamle By«, Århus.

Idet museet henviser til sin årbog for 1951, hvor en fyldig årsberetning er offentliggjort, skal det her fremhæves, at Aarhus Museums samlinger fra historisk tid, som siden 1926 har været deponeret, i 1951 overgik til ejendom. Af andre erhvervelser skal nævnes en samling portrætter fra købmandsfamilien Herskind i Århus og et lygteur af Peter Green (d. 1795 i Aabenraa), modtaget ved et tilskud fra Ny Carlsbergfondet. Et empire-bronzeur, stammende fra gouvernementsboligen i Trankebar, er skænket af en kreds af urmagere sammen med andre ure. Mellem de håndværkshistoriske samlingers forøgelser skal nævnes en gave fra A/S Herman A. Kähler med prøver på virksomhedens værktøj og produktion fra dens ældste tid.

Ligesom forrige år har det særlig været katalogiseringen, der har beslaglagt arbejdstiden, men museets undervisningsvirksomhed er fortsat som tidligere. Julen 1950 åbnedes i Borgmestergården en særudstilling om juletræet for ca. 100 år siden på grundlag af en i forvejen iværksat indsamling.

På friluftsscenen spillede »Den pantsatte Bondedreng«.

Del kongelige Bibliotek.

Nyerhvervelser:

1. Waldemar Sempill Bauditz: Meddelelser om slægten von Budesin fra Ober-Lausitz. Kbh. 1898.
2. H. Friis-Petersen: Studenterne ved Københavns Universitet 1829—1880. Bd. 2 (L—Ø).
3. Stambog f. fru Anna Margrethe Lindemann ~ guvernør i Vestindien Wilh. Anton L.
4. Bibl. Chr. Heilskov: Herredsfogeder i Danmark indtil Herredernes Sammenlægning.

Rigsarkivet.

Rigsarkivets udstilling, der åbnedes sidste år, har i den forløbne tid været og vil indtil videre være åben hver onsdag og søndag kl. 14—16. I tilknytning til denne åbnedes den 24. august 1952 en særudstilling: Danske adelsvåben i streg og farver.

Af *nyerhvervelser* af større interesse har Rigsarkivet købt en række papirer, der har tilhørt lord Westmorland, engelsk gesandt i Berlin i årene omkring 1848 og ved fredsslutningen i Berlin mellem Danmark og Preussen engelsk mægler. Dette arkiv vil sikkert på mange måder kunne give et nyttigt bidrag til vor viden om treårskrigen's diplomatiske historie.

En anden erhvervelse af betydning for studiet af vor udenrigspolitik i det 19. århundrede har Rigsarkivet gjort ved køb af en af det amerikanske nationalarkivs mikrofilsudgaver, nemlig instrukser fra unionsregeringen til konsuler og gesandter i Danmark 1833—1906 og indberetninger fra amerikanske udenrigstjenestemænd i Danmark 1811—12 og 1827—61.

Fotokopierne af dokumenterne fra de tyske arkiver er nu alle ankommet og opstillet. Det drejer sig om ialt ca. 95.000 stk. (i 306 pk.), nemlig arkivalier fra det tyske udenrigsministerium 1863—1945, fra gesandtskabet i København 1863—1940 og konsulatsarkivet i Åbenrå 1920—43. Dokumenterne er opstillet efter deres oprindelige ordning.

Ved deres aflevering til Rigsarkivet bestemtes, at de skulle være tilgængelige efter de samme regler, som var gyldige for det danske udenrigsministeriums arkivalier. Det betyder, at de nu kan anvendes indtil udgangen af året 1900, idet udenrigsministeriet i år har flyttet grænsen hertil — dog med visse undtagelser, navnlig alle personsager.

Indsamlingen af arkivalier fra besættelsestiden er fortsat, og Rigsarkivet har modtaget endnu nogle værdifulde sager af denne kategori, således en fotokopi af redaktør Ebbe Muncks dagbog, den danske brigades arkiv, Gabrielle Rohdes papirer og — fra tiden efter kapitulationen — sager angående den allierede flygtningetjeneste og kirketjenesten for flygtninge. Fra amtmand v. Stemmann, Rønne, er desuden modtaget et manuskript til erindringer fra besættelsestiden.

Andre større afleveringer af almindeligere interesse er modtaget fra: Den kongelige Staldetat, nemlig indkomne sager 1868—78 samt nogle enkelte fra 1700—29. I denne forbindelse kan nævnes, at hofmarskallatet har givet tilladelse til, at dets arkiv nu benyttes indtil tronskiftet 1863.

Fra overvejsinspektoratet er modtaget en række arkivalier fra årene 1800—67.

Hertil kommer de regelmæssige afleveringer fra ministerierne, der i de senere år har omfattet ca. 700 hyldemeter pr. år. Da kun en mindre del af disse betydelige mængder kan kasseres, bliver det stadig vanskeligere for arkivet at skaffe plads til dem.

Fra private er som sædvanlig modtaget en række gaver, der er især grund til at fremhæve professor Ellingers efterladte papirer samt afdøde kaptajn U. A. von Holsteins seglsamling, der omfatter ca. 12—15.000 numre og er et fortrinligt supplement til de to ældre samlinger, som arkivet besidder.

En række *ordningsarbejder* er blevet fuldført, således i en række privatarkiver, bl. a. efter diplomaten og udenrigsministeren H. C. Reedtz, provst Hans Koch og Gabrielle Rohde, og registraturer er udarbejdet til bl. a. slesvigske ministeriums forestillingsprotokoller 1860—65 og ind-

sendte embedsansøgninger til generaltoldkammeret 1760—1848. — En af afdøde arkivar Marquard udarbejdet fortegnelse over udenlandske gesandter i Danmark er blevet maskinskrevet og opstillet på læsesalen.

Et andet efterladt værk af samme forfatter har Rigsarkivet udgivet under titlen: »*Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914*«. Af arkivets udgiverarbejde skal iøvrigt omtales, at næste bind af Kancelliets Brevbøger, omfattende året 1642, er under udarbejdelse, og at en registratur over privatarkiver 1660—1800 (ved arkivar frk. H. Glarbo) samt en udgave af statsrådsprotokollen januar-november 1848 foreligger i korrektur og vil udkomme i nærmeste fremtid.

Som sidste år bebudet er folketællingen 1901 ompakket og gjort tilgængelig fra 1. januar 1952.

Udover det tidligere anførte kan endnu nævnes, at arkivets omfattende samling af ældre tryksager (navnlig forordninger og plakater) er blevet ompakket og opstillet i Harsdorff-bygningen, og at det fotografiske atelier foruden fotografering til læsesalsbesøgende har fortsat mikrofotograferingen til det norske rigsarkiv og desuden til lensarkivet på Gotland har fotograferet en betydelig del af de her opbevarede arkivalier med relation til Gotland. Nationalmuseet har af sikkerhedsgrunde ladet dele af sine udgravningsberetninger affotografere.

Endelig har arkivet erhvervet et antal nye kortskebe af stål, der vil muliggøre, at den hidtil noget forsømte kortsamling kan omordnes og anbringes under mere betryggende forhold.

Landsarkivet for Sjælland m. m.

De i året 1951 modtagne afleveringer har omfattet ialt 2.132 bd., 2.548 pkr., 17 læg. Deriblandt er afleveringer fra Bornholms Amt (kopibøger, journaler og journalsager 1871—79), Møns Amtstue (skattehovedbøger 1841—87 m. m.), Mariibo Amtstue (diverse arkivalier 1860—1916), dommerne i Holbæk, Køge, Ringsted, Løve hrd. og Rønne, politidirektøren i København (hovedsagelig arkivalier 1860—1900), politimestrene i Ringsted og Københavns amts nordre birk, en række embedslæger (Frederiksberg, Helsingør, Lyngby, Næstved, Sakskøbing, Nakskov og Rønne), Stege toldkammer (arkivalier 1774—1851), endvidere bygningsinspektoratssager fra Christiansborg slotsforvaltning, diverse arkivalier vedr. de tyske flygtninge i Danmark samt nogle gaver og deposita, bl. a. en stor samling arkivalier henhørende til Adlersborg godsarkiv og en lang række arbejdsjournaler, ført 1845—85 af forpagter Ovesen, Højstrup. Pladsmanglen i Landsarkivets magasiner gør det stadig vanskeligere at modtage nye afleveringer, men det har været absolut nødvendigt at aflaste de overfyldte embedsarkiver, dels på denne måde, dels i en række tilfælde ved kassationer på stedet. Også ved kassationer i landsarkivet, ved ompakning og flytning er indvundet megen plads. En række arkiver har været genstand for ordningsarbejder; færdigt ordnede og registrerede er bl. a. Roskilde byfogedarkiv, Lejre herred, Ledreborg, Bistrup og St. Jørgensbjerg hirk, adskillige lægearkiver, Adlersborg godsarkiv. Udarbejdelsen af navneregistre til skifte- og fæsteprotokoller er blevet fortsat og nærmer sig nu afslutningen.

Landsarkivet for Fyn.

Landsarkivet for Fyn har fra 20. september 1951 til 8. august 1952 foruden normale afleveringer fra forskellige dommere og politimestre m. fl. embedsmænd fra overlærer, frøken Carlsen-Skiødt, Odense, som deposi-

tum modtaget en temmelig stor samling breve og optegnelser fra hendes fader afdøde folketingsmand Carlsen-Skiødt's arkiv som supplement til det sidste år modtagne. Pastor emer. Kr. Glud Konradsen har foræret arkivet et manuskript om familien Conradsen, og fru Camilla Lassen, Odense, enke efter artillerikaptajn Thorvald Lassen, har foræret arkivet en del Lassen'ske familiepapirer 1774—1918. Over arkivets kortsamling er udarbejdet en registratur på sedler, ordnet alfabetisk efter sogne. En delvis omordning og omregistrering af retsbetjent- og rådstuearkiverne er påbegyndt, og i forbindelse dermed foretages anselige kassationer i retsbetjentarkiverne. Udarbejdelsen af registre til kirkebøger, foreløbig omfattende døde og viede i St. Knuds sogn i Odense, er blevet fortsat ved fængselsvæsenets hjælp. Arkivets skifteprotokoller og kirkebøger fra tiden før 1860 er blevet mikrofotograferet af mormonerne. Læsesalens åbningstid er blevet udvidet, så at den nu er fra 10—13. Forholdene på læsesalen er blevet i høj grad forbedret, idet den gamle kakkelovn er blevet fjernet og fjernvarme indlagt. Hvor kakkelovnen stod, er indvundet plads til en ny reol, hvor man har anbragt de af arkivet udarbejdede registre til godsernes skifte- og fæsteprotokoller, registre til købstædernes ældre skifteprotokoller samt registre over borgerskaber, så at alle disse registre nu er let tilgængelige for publikum.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1951 haft et *besøg* på 3804 (1950: 3927), og der er på læsesalen benyttet 39.594 bd. og pk. arkivalier. Af *afleveringer* har landsarkivet modtaget Århus og Ålborg bispearkiver, Århus og Viborg stiftøvrighedsarkiver ca. 1850—1900. Ålborg stiftøvrighedsarkiv blev under krigen ødelagt ved Schalburgtagningen på den tidligere jødiske synagoge. Kun journalerne er i behold. Herning by har afleveret Herning sognerådsarkiv indtil 1913, politimesteren i Ålborg en del magistratssager samt adskillige arkivalier fra de tyske civile og militære myndigheder i Ålborg under besættelsen. Fra civilforsvarsstyrelsen samt fra forskellige politimestre er modtaget en række arkivalier vedrørende de tyske flygtninge. Gennem kommunearkivar Sønnichsen i Viborg er der af forskellige sognekommuner afleveret en del skolekommissionsprotokoller, og Viborg skolekommission har indsendt sit ældre arkiv. Gennem Hjørring centralbibliotek og smedemester P. Christensen, Try, har Historisk samfund for Hjørring amt afleveret de dele af afdøde lærer P. M. Rørsigs samlinger, som ikke vedrører vendsysselske forhold. Mindre afleveringer er sket fra hospitalet i Nykøbing Mors og fra museerne i Ålborg, Vejle (arkivalier vedrørende Vejle havn) og Års (Ørndrup fæsteprotokol). Fra private er bl. a. modtaget: Adjunkt Henning Paulsen, Viborg: Ekstrakt-afskrift af Peder Nielsen Skrivers optegnelsesbog 1534—1683, amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle: Forarbejder til stamtavle over den adelige slægt Lassen, fru Anine Degnbol, Lem: Hendes mand, afdøde landstingsmand Mads Degnbols, efterladte papirer, fru Kristine Hedeager, Ask højskole: Optegnelser og breve, lærer A. Jørgensen, Gundestrup: 20 bd. vandrebøger fra gamle Ranumelever og Historisk samfund for Århus stift: Spørgeskemaer vedrørende besættelsestiden. Fhv. højskoleforstander Fogt har afleveret arkivalier vedrørende Try højskole, ligesom Skals højskoles arkiv er kommet til arkivet. Vejle amts historiske samfund har deponeret forskellige arkivalier vedrørende Kolding by og Kolding latinskole.

I løbet af 1951 er *fotograferingen* af kirkebøger og skifteprotokoller indtil 1860 for Genealogical Society i Salt Lake City blevet afsluttet,

efter at dette arbejde har været igang siden 1949. Der er udarbejdet planer for evakuering i tilfælde af krig. Foruden af de afleverede arkivalier er der foretaget *ordning* og *registrering* af så at sige alle nørrejske amtsstuearkiver og de lærde skolars arkiver, en række rådstuearkiver (bl. a. Århus) og en del forskellige mindre samlinger, bl. a. Jeppe Åkjærs historiske optegnelser.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Landsarkivet har fra dommeren i Løgumkloster modtaget nogle amtsretsarkivalier og fra politimestrene i Åbenrå og Sønderborg forskellige arkivalier fra tiden før 1920. I arkivet findes nu alle statsembedernes arkivalier fra tiden før 1920 med undtagelse af grundbogssagerne, der dog haves fra Rødding og Toftlund amtsretter, og skiftesager fra Tønder amtsret efter 1900 samt nogle sager fra adskillige præsteembeder efter 1870. Fra tiden efter 1920 er modtaget flygtningeadministrationens arkiver.

Som gaver eller deposita er bl. a. modtaget en del skibsjournaler og skibstegninger fra Åbenrå museum, desuden Åbenrå sømandskasses arkiv og Ahrenkiel og Clausens rederis arkiv. Der er modtaget kommunalarkiver fra Ensted, Løjt og Vilstrup kommuner. Endvidere Åbenrå kommunalforenings arkiv, forhandlingsprotokoller for Socialdemokratisk forening i Åbenrå og for Møgeltønder ungdoms- og idrætsforening, Nordslesvigsk fællessangforenings arkiv, en skoleprotokol fra Barsø. Fra Chr. Olsen, Torpelund har landsarkivet modtaget 6 bind afskrifter af soldaterbreve fra verdenskrigen 1914—18. Af enkefru Frida Lassen, Strukstrup har man modtaget Henrik og Peter Lassens arkiver (utilgængeligt).

Registret til Tønder kirkebøger indtil 1874 (i 1874 indførtes de borgerlige personregistre) er nu færdigt, og fra fhv. lærer Maibøll, Jejsing er modtaget flere registre til Sønderborg kirkebøger, så at der nu findes gode registre til de fleste af byernes kirkebøger, hvilket i høj grad letter brugen af dem. Registre til de bind skyld- og panteprotokoller for Tønder amts geestherreder, hvor der mangler registre, samt til Lø herreds og Møgeltønder birks skøde- og pantebøger er under udarbejdelse.

Erhvervsarkivet i Århus.

Afleveringerne til Erhvervsarkivet har i det forløbne år omfattet ca. 3000 bd. og ca. 1300 pkr., noget mindre end de foregående år, fordi en række indre arbejder har lagt beslag på personalet og derved begrænset undersøgelserne ude i landet. Blandt de afleverede arkiver kan særlig nævnes arkivet fra Moses og Søn G. Melchior (København) ca. 1830—1944, dette firmas vidtspændende oversøiske handel i 19. århundrede gør arkivalierne til et vigtigt kildemateriale, både når det gælder udenrigshandelen og dansk kolonihistorie, ligesom det belyser provinshandelens forsyning med oversøiske varer. Andre københavnske arkiver er vinhandlen Vilh. Christiansen A/S 1914—43, Haandværkerforeningen 1840—1937 og Selskabet for De Massmannske søndagsskoler, de to sidste arkiver indeholder særlig for den ældre tids vedkommende et rigt socialhistorisk og erhvervspolitisk stof, ligesom de er af betydelig personalhistorisk værdi. Fra provinsbyerne kan nævnes arkiverne fra de to lollandske handelshuse P. Willer i Rødby ca. 1850—1920 og J. A. Jørgensen i Nakskov ca. 1850—1933; medens det første repræsenterer den blandede købmandshandel, så er det andet fra en mere udpræget manufakturhandel. Foruden

disse større arkiver er modtaget et betydeligt antal mindre fra det 18., 19. og 20. århundredes provinsbyer, hvor særlig Randers, Århus, Brønderslev, Hjørring, Lemvig, Nørresundby, Horsens, Thisted, Hobro, Ærøskøbing og Marstal er repræsenteret, til disse kommer enkelte landhandler navnlig fra Vendsyssel.

Foruden almindelige *registreringsarbejder* er udarbejdelsen af brevskriverfortegnelsen til Jacob Holm & Sønners arkiv blevet fortsat. Til støtte for arbejdet med Dansk Arbejdsgiverforenings arkiv er der udarbejdet et personregister til tidsskriftet »Arbejdsgiveren« 1900—1950; dette register vil i nær fremtid blive udgivet særskilt. En katalogisering af håndbiblioteket, ca. 3500 bd., fortrinsvis økonomisk historie, er afsluttet.

Det løbende indeks over personer med tilknytning til erhvervslivet, der har været omtalt i dagspressen, er blevet fortsat.

Arkivets årsskrift »Erhvervshistorisk årbog« indeholdt 1951 bl. a. artikler om konsulatsvæsenets historie i det 18. årh., om den økonomiske afvikling af en stranding i 1850, om Harald Fabers konsulentvirksomhed i London i 1890'erne og første afsnit af nogle erindringer fra 19. århundredes handelsliv af Luis Bramsen. Gennem Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur er udgivet Finn H. Lauridsen: Fra borgerskabets gennembrud. Konsul i Hjørring Chr. H. Nielsen. (1952).

Rigsarkivets udstilling af historiske dokumenter.

Af Holger Hjelholt.

Med den udstilling, som den 22. maj 1951 åbnedes i den såkaldte Harsdorffsal i rigsarkivets bygning, til hvilken sal der er indgang ved siden af Tøjhusmuseet, har rigsarkivet fået et længe næret ønske opfyldt: indretningen af en permanent, for almenheden tilgængelig udstilling af nogle af de vigtigste dokumenter til vort lands historie gennem tiderne. Udstillingen er åben to gange om ugen: onsdag og søndag kl. 14—16 og mod en beskeden entré (50 øre for voksne, 25 øre for børn).

Allerede rigsarkivar V. A. Secher havde planer om en sådan udstilling, og ved ombygningen af det gamle kongelige biblioteks samt gehejmearkivets bygning i årene 1909—12 fik han indrettet et udstillingslokale med faste montrer og svingmontrer. Det blev dog først efterfølgeren Kr. Erslev, der fyldte montrerne med indhold, og som i årene 1922—23 ved eget og medarbejderes arbejde skabte en for historisk interesserede fængslende udstilling. Den omfattede ikke færre end godt 400 numre, skønt den stort set ikke indeholdt arkivalier fra tiden efter 1864. Skavankerne ved denne udstilling var dels det mørke, noget vanskeligt tilgængelige, lokale og dels, at udstillingen ikke i almindelighed var tilgængelig. Der fandtes heller ikke noget trykt katalog til den. Ved den sidste verdenskrigs udbrud evakueredes alle udstillingens dokumenter, og lokalet blev delvis inddraget til andet brug.

Efter verdenskrigens afslutning tog rigsarkivets nuværende chef, Axel Linvald, tilskyndet ved det svenske rigsarkivs udstilling i 1946 på Riddarhuset i Stockholm, initiativet til den i Rosenborgs riddersal i forsommeren 1947 afholdte udstilling: »Danmark gennem 800 Aar«. Denne udstilling blev en succes, idet den besøgte af ialt 11—12.000 personer, og det trykte katalog blev solgt i over 1500 eksemplarer. Udstillingen blev i samme skikkelse i november 1947 vist på Århus rådhus og var også her meget velbesøgt (ca. 5—6000).

Den således viste interesse måtte lægge det nær for arkivets ledelse at søge skabt en permanent, almentilgængelig udstilling. Da nu grundlovens hundredår skulle fejres, og rigsdagen så sig om efter et lokale til en udstilling i den anledning, lykkedes det arkivet at få den nævnte Harsdorffske sal (ja, hele den pågældende del af arkivets bygning) restaureret, således at »Rigsdagens Jubilæumsudstilling« kunne anbringes her.

Og da denne midlertidige udstilling endte, stod de skønne i hvidt og guld holdte lokaler fra overgangstiden til nyklassicismen rede til at modtage »Rigsarkivets udstilling af historiske dokumenter«. Arkivledelsens håb er det, at den må få så stort besøg af historisk interesserede, at det kan retfærdiggøre de omkostninger, der er forbunden med at holde den åben de nævnte to gange om ugen.

Udstillingslokalet og det forhåndenværende antal montrer har bestemt omfanget af udstillingen. Dennes nærmere indhold fremgår af det trykte katalog, som besøgende kan erhverve sig for 1 kr. Kataloget er i øvrigt undværligt ved selve besøget, da alle dokumenterne er forsynede med sedler med en kort beskrivelse af dokumentets indhold, om de er af pergament eller papir, forklaring af segl m. m. Udstillingens hovedgruppe, der rummes i de 13 montrer i søjlesalen, omfatter dokumenter til Danmarks historie fra Absalons og Valdemarernes dage indtil befrielsen i 1945 efter den tyske okkupation. De sidste »dokumenter« her er en facsimileudgave af De Forenede Nationers statut og de mellem Christian X og kong Haakon udvekslede telegrammer fra de lyse majdage 1945. Det er væsentligt vort lands politiske historie, som denne gruppe skildrer: grundlove, fredstraktater, lovarbejder m. m.

I galleriet til søjlesalen rummes tre mindre grupper. Først nogle montrer med breve fra berømte danske, ordnet kronologisk efter de pågældendes dødsår (måske burde det have været deres fødselsår?). Det første brev her er et egenhændigt fra Tyge Brahe, det sidste et brev fra H. N. Andersen. I øvrigt findes her breve bl. a. fra H. C. Andersen, Søren Kierkegaard, Grundtvig, Thorvaldsen, Ørstederne og — for at nævne kvinderne — fra Leonora Christina og Johanne Luise Heiberg.

Den 3. gruppe omhandler de danske tropekolonier samt Grønland, og formentlig vil den besøgende her særlig fængsles af de mange kuriøse og smukt kolorerede tegninger: Trankebar, fortet Christiansborg på Guldkysten samt tegningerne af Christiansted og Frederiksted på St. Croix. Sikkert vil besøgende også fordybe sig i de her fremlagte vidnesbyrd om slaveriet og slavehandelen.

Den sidste afdeling har titlen: »Fremmede stater og fyrster« og indeholder breve fra udlandets fyrster og statsmænd (blandt disse sidste Axel Oxenstierna, Metternich, Bismarck, Disraeli, Richelieu) samt enkelte traktater. Der begyndes med Sverige og Norge, derpå Tyskland, så de øvrige europæiske stater i alfabetisk orden. Der slutes med Amerika og med farvestrålende traktater og breve fra Tunis, Persien, Siam og Kina. Det er ikke alle de her fremlagte breve, der har et indhold af historisk interesse, men de fleste besøgende vil nok alligevel fængsles ved at se de pågældende personers egenhændige skrift eller underskrift: Henrik VIII, Marie Stuart og Elisabeth, Marie Antoinette for at nævne nogle.

I denne afdeling er i øvrigt med Hans Majestæt kongens tilladelse fremlagt enkelte hidtil utilgængelige breve fra kongehusarkivet, således et

fra Alexander (III) 1878 til Christian IX med omtale af »det kære Fredensborg« (ce cher Fredensborg) og et meget karakteristisk brev fra Wilhelm II fra 1891, hvori han afviser Christian IX's ønske om afståelse af en del af Nordslesvig: Der nur schlummernde Ruf nach Lostrennung wohlervorbener [!] deutscher Gebietstheile würde in einer Weise wieder-tönen, welche die Sicherheit des Reichs, ja den Frieden Europas gefährden würde. — Et meget smukt fyrstebrev — indholdsmæssigt set — er kong Georg I af Grækenlands til prins Hans med den stærke pligtfølelse overfor det folk, hvis konge han var blevet.

Udstillingens omfang er, vilde jeg tro, overkommelig for den besøgende, der ikke vil gå for meget i detaliller. Omvendt er den så righoldig, at den lønner gentagne besøg. Og med de afstande, vi har her i landet, skulde det ikke være nødvendigt, som man for nogle år siden gjorde i Amerika, at sende et tog med »udstillingen« fra by til by.

Kilder til landbefolkningens historie.

Den 12. august 1952 blev der i København oprettet et udvalg, der har til formål at udgive kilder til den danske landbefolknings historie, først og fremmest fra tiden efter 1500. Udvalget består af en del yngre historikere, arkiv- og museumsfolk, sprogforskere og jurister med landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* som formand og museumsinspektør *Holger Rasmussen* som sekretær. Den øvrige styrelse er: professor *Aksel E. Christensen*, arkivar *C. Rise Hansen*, cand. mag. *Chr. Lisse* og dr. jur. *Poul Meyer*. Udvalget betragter sig selv som et arbejdsfællesskab, og som medlemmer optages kun folk, som må formodes aktivt at ville gå ind i arbejdet. Udvalget har et *præsidium*, hvori der bl. a. sidder repræsentanter for de store videnskabelige institutioner, for de politiske partier og for landbrugets organisationer.

Den første opgave, udvalget vil tage op, er udgivelsen af en række danske *tingbøger*. Man er straks gået i gang med at planlægge dette arbejde, og det er tanken at udgive en sjællandsk, en fynsk og en nørre-jysk tingbogsække. I første omgang tænkes på tingbøgerne fra *Herlufsholm birk*, *Åsum herred* og *Skads herred*, men man overvejer også udgivelsen af tingbøgerne fra *Marselisborg birk*, *Sokkelund herred* og *Gram herred*, eventuelt også alle tingbøgerne fra tiden før 1600. Udgivelsen sker selvfølgelig efter de almindelige videnskabelige principper, og der udpeges særlige *tilsynsførende*, som skal have medansvar for, at udgaven tilfredsstiller alle videnskabelige krav. Desuden kan styrelsen udpege en eller flere sagkyndige til at stå udgiverne bi med råd og dåd.

Teksterne gengives i almindelighed in extenso. Dog er tingbogsstoffet så omfattende, at man her vil foretage visse begrænsninger, idet der kun bringes et kort referat af det mindre væsentlige stof.

Foruden tingbøgerne har udvalget, når forholdene tillader det, tænkt sig at udgive de mange *indberetninger om landbrugets tilstand* og bøndernes kår før, under og umiddelbart efter reformtiden i 1700-årene. Af andre opgaver kan nævnes: udgivelse af *landebøgerne* 1567, *jordebøger* fra 1600-årene, udvalgte eksempler på *markbøger* fra Christian 5.s matrikel, *landstingenes skøde- og pantebøger* og de ældre *landstingsdombøger*.

Det stof, der vil blive gjort tilgængelig for forskningen ved udgivelsen af de forskellige tingbøger, har selvfølgelig ikke blot interesse for landbrugshistorien. Der er i dem også et uhyre kildemateriale til belysning af dansk *kulturhistorie* i 1600-årene. Tingbøgerne indeholdt jo dengang meget fyldigere oplysninger end senere hen, og her findes ikke blot referater af almindelige retsforhandlinger, men også skiftebreve, skøder m. m. Også for *stednavneforskningen* og *dialektforskningen* vil tingbøgerne være af stor værdi, ikke mindst fordi man i dem ofte kan finde gengivelse af bøndernes daglige tale. Og udgaverne vil blive et encstående kildeværk for *lokalhistorikerne* i de egne, som tingbøgerne kommer til at omfatte. Udvalget håber derfor også, at man må få et nøje samarbejde med de amtshistoriske samfund, ikke mindst når man skal begynde at sælge udgaverne, der vil komme i ret små hefter.

J. H.

Litteraturoversigter 1945-1951.

Handelshistorie.

Af Vagn Dybdahl.

Det nybrud indenfor dansk landbrugshistorisk forskning, som begyndte omkring 1940 og siden er fortsat, har ingen pendant i handelshistorien. Skønt der i Danmark lige så tidligt som i de andre europæiske lande blev taget handelshistoriske emner op til undersøgelse, blev forskere som Marcus Rubin, Jul. Schovelin, Erik Arup, Albert Olsen, Astrid Friis og Aksel E. Christensen enere. Deres studieresultater kom eller kommer mere i kraft af egne inspirationer end som led i nogen moderetning i dansk historie, lad være, at de på den anden side i Danmark repræsenterer europæiske strømninger fra de tyske økonomers historiske skole og op til vore dage, men man kan næppe tale om, at nogen af dem har skabt nogen handelshistorisk skole eller drejet en generations opmærksomhed mod handelshistorien. De historikere blandt Arups elever, som søgte den økonomiske historie, samlede sig især om landbrugshistorien; hans fremragende, vidtfavnende og inciterende disputats fra 1907 »Studier i engelsk og tysk handels historie. En undersøgelse af kommissionshandelens praksis og teori i engelsk og tysk handelsliv 1350—1850« blev både i Arups eget forfatterskab og i dansk historisk forskning uden umiddelbar følge (Astrid Friis har dog i Hist. T. 11. r., 3. bd., s. 316 nævnt den som inspirationskilde for sine studier). Det tidsrum, der her betragtes, har da heller ikke bragt større fremstillinger af handelens historie over hele perioder, alle bidrag er koncentreret om enkeltfænomener, enkelte behandler dog over længere tidsrum sider af udviklingen, og de skal nævnes først.

Det forsøg, L. V. Birck gjorde under første verdenskrig med bogen »Vigtige varer« (1915), hvori forskellige varers historie var skrevet, understregede det frugtbare i at samle en fremstilling om varen. I udenlandsk økonomisk historie har man ofte betragtet udviklingen på baggrund af en enkelt vare, men i Danmark findes af sådanne større arbejder i nyere tid kun *P. P. Sveistrup & Rich. Willerslev: Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie* (1945). Historikeren Rich. Willerslev har skrevet afsnittet fra sukkerhandelens begyndelse i det 16. århundrede og frem til år 1900, medens det sidste afsnit indtil ind i 2. verdenskrig skyldes økonomen. Hovedvægten i fremstillingen er lagt på produktionens historie, særligt gælder dette for tiden efter den danske roesukkerindustri grundlæggelse i 1872. I det foregående afsnit er et righoldigt kildemateriale udnyttet også til handelens historie, forfatteren har med betydeligt udbytte arbejdet hen mod også at behandle den indenlandske omsætnings former og karakter fremfor udelukkende at holde sig til den mere taknemmelige udenrigshandel og den dermed sammen-

hængende handels- og toldpolitik. Således søger han at belyse raffinædørernes forretningsmetoder, deres og købmændenes fortjeneste og forbrugets størrelse med en så vidtgående hensyntagen til også provinsens handel, som det anvendte kildemateriale har tilladt, ikke mindst er fremlagt nyt materiale til belysning af den økonomiske forbindelse mellem kongeriget og hertugdømmerne. Som håndbog lider bogen desværre af visse mangler: den internationale konjunktur er ret stedmoderligt behandlet, sag- og (for lokalhistorikeren særlig savnet) stedregister mangler, og i flere tilfælde kræves et betydeligt kendskab til arkivmaterialet for at kunne bygge videre på kildehenvisningerne. En forstudie til bogen (trykt efter denne) er *Rich. Willerslev: Remissionen af 14. april 1842 og 17. marts 1844* (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1945). Afhandlingens emne er de plakater, der for at fremme en genopblussen af direkte dansk handel på oversøiske pladser, indførte forskellige toldlettelser for en sådan handel. Remissionen er interessant både ved at bryde den toldpolitiske liberalisme fra 1797 og ved, hvad forfatteren i mindre grad er opmærksom på, at være et toldpolitisk træk bestemt af nationalpolitiske hensyn (Flensborg skulle knyttes til kongeriget). Foruden remissionens nærmeste forudsætninger og gennemførelse er der også redegjort for dens virkninger, hvorunder dansk handels forhold til Kiel og Altona-Hamburg belyses.

Som den lige nævnte afhandling bl. a. søger at belyse Danmarks bestræbelser for i 19. århundrede at frigøre sig fra Hamborgs merkantile overherredømme er tilsvarende bestræbelser fra det 17. århundrede, men rettet mod Holland, blevet undersøgt. Problemet er behandlet i den anden større længdegående skildring af et handelshistorisk emne *Albert Olsen: Holland-Danmark. Handelen* i Knud Fabricius m. fl.: *Holland-Danmark. I.* (1945). Albert Olsens skildring på omkring 100 store sider er ikke mindst værdifuld, fordi den — særlig for tiden 1500—1700 — sætter dansk handel i forbindelse med de internationale strømninger. Emnet er behandlet fra de ældste tider, over Skånemarkedet (om hvilket foreligger en god, populær oversigt af *Poul-Erik Hansen* i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1945) og storhedstiden frem til det 19. århundrede. I den udstrækning, den ret sparsomme plads tilmåler, har Albert Olsen formået ikke alene at behandle storhandelen, handelspolitikken og handelens karakter, men også at give en række illustrative eksempler, særlig skal nævnes den hollandske handel med købstæderne, hollændernes optagelse i byernes handelsstand, den jyske studehandel og lusekramhandelen (gamle klæder) mellem Holland og den jyske vestkyst i 18. årh.

Endnu kan nævnes et par mindre arbejder, der søger at give længdesnit gennem århundrederne. I Handels- og Søfartsmuseets årbog 1948 skrev *R. Berg* en artikel *Nogle gamle danske købmandstyper*, hvori han særlig søgte at vise, at købmændene i det 16. og 17. århundrede kun i mindre grad drev handel, men baserede deres økonomi på ejendoms- og jordbesiddelse, dog nævner han den københavnske storkøbmand (om hvem også *Albert Fabricius* skrev i oversigten *Københavns handel 1660—80* i *Hist. Medd. om Kbhvn.* 4. r., 1. bd.) som en undtagelse; men fælles for dem er, at de på grund af manglende handelsteknik ikke havde overblik over deres handel. Mod dette opponerede *Louis E. Grandjean* i *Købmandstypen gennem tiderne* (Handels- og Søfartsmuseets årbog 1949), hvori han understregede, at det ikke er den tekniske kunnen, men karakteregenskaberne, der er afgørende for købmandsskabet, ligesom han overfor *R. Berg* fremhævede forskellen mellem købmanden og kræmmeren,

som han, der lægger hovedvægten på karakteregenskaberne, mærkelig nok finder manifesteret bl. a. i forretningens omfang og art; grundlaget synes noget spinkelt, men selv om det altid er betænkeligt at skabe sig typer ved at tage lidt fra flere forskellige for at stykke det sammen til et idealbillede, forhindrer det ikke, at afhandlingen rummer adskillige inciterende bemærkninger om købmandsskabet fra middelalderen og til vore dage.

40'erne har set en række bidrag til handelskompagniernes historie (jfr. Hist. T. 11. r., 2. bd., s. 351) i 17. og 18. årh. Disse artikler har vel ret afgrænsede emner, men i kraft af kompagniernes altdominerende stilling i den oversøiske handel bliver de dog nærmest bidrag til tidens danske handelshistorie i almindelighed. I tiden efter krigen er kommet ikke mindre end tre afhandlinger, der henter deres emne i det asiatiske kompagnis historie, medens *Vestindisk kompagni* er behandlet af Rich. Willerslev i ovennævnte bog om sukkerhandelen.

Hovedbidragene til Asiatisk kompagnis historie er *Kristof Glamann: Studie i Asiatisk kompagnis økonomiske historie 1732—72* (Hist. T. 11 r., 2. bd.) og *Aa. Rasch & P. P. Sveistrup: Asiatisk kompagni 1772—92* (1948). Karakteristisk for begge arbejder er en omhyggelig udnyttelse af kompagniernes efterladte bogholderi, men medens Glamann har benyttet dette kildemateriale til redegørelser for handelens former og organisation samt prisudviklingen, har de to andre benyttet bogholderiet dels til at belyse den regnskabstekniske udvikling, dels til redegørelse for driftsresultater. Glamann når stort set ikke i sit arbejde til samlende betragtninger over kompagniets drift og virke, men redegør ret fyldigt for emner som veksels- og sølvhandelen, ligesom varehandelen både i Indien, Kina og Europa behandles sammen med priserne. Rasch og Sveistrups skildring er bredere, særlig behandles koloniforholdene fyldigt, og de interne brydninger omtales indgående. Fælles for begge arbejder er undersøgelser over aktionærkredsens sammensætning. Af bogen om kompagniet skrev *Sune Dalgård* en anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* 11. r., 2. bd., som dog mere har karakteren af en selvstændig afhandling om begivenhederne omkring kompagniets nye oktroj af 1772, bygget for størstepartens vedkommende på et af forfatterne ubenyttet arkivmateriale.

Den oversøiske handel indgår også i geografen *Sophie Petersens* bog *Danmarks gamle tropekolonier* (1946). Det er vel ikke ligefremt nyt, det der siges om handelen, men det er meget heldigt samarbejdet med de andre sider af kolonihistorien, ligesom også dens betydning i kulturel og kunstnerisk henseende er behandlet. Handelen på kolonierne er kort behandlet af *Georg Nørregård: Varer til Guinea* (Handels- og Søfartsmuseets årbog 1951), der gennemgår en skibsladning fra 1675. Kolonihandelen på Grønland indgår i *H. Ostermann: Danske i Grønland i det 18. århundrede* (1945) og i *P. P. Sveistrup & Sune Dalgård: Det danske styre af Grønland 1825—50* (1945).

Har således den ældre tids mere eventyrlige og glansfulde danske handel formået at fremkalde enkelte, mere omfattende bidrag, gælder dette ikke for tiden efter 1814, hvor kun kan nævnes *Niels Banke og Poul Winding: Konjunkturer og kriser* (1951) med en oversigt over konjunkturudviklingen, for tiden indtil 1914 desværre meget kortfattet. Håndbogen »*Krak. Danmarks ældste forretninger*» kom 1950 i en 4. udgave med korte historier for ca. 7800 forretninger grundlagt før 1912.

Gælder det provinsens handelshistorie, sætter den nære forbindelse med landbruget sit præg på adskillige arbejder. *Hans Vald. Gregersen*

skildrer i *Studedriften forbi Toldsted i 1600-tallet* (Jyske Samlinger 5. r., 8. bd.) studeeksportens omfang og de enkelte byers andel i den, kildematerialet er bilag til Åbenrå amtsregnskaber og får sin værdi, fordi driften forbi Toldsted i Hjordkær sogn optog driften fra de nørrejyske studeveje, som samledes her.

Det store landbrugs pengehandel — særlig i det 18. århundrede — er skildret i *Hugo Matthiessen: Snapstinget* (1946). Hovedemnet er dog livet på Viborg snapsting, men her indtog den almindelige markeds-handel med det festlige præg, som den omvandrende kræmmer kunne bringe, også en betydelig plads, og den er skildret på forfatterens vanlige levende måde.

En særlig side af landbrugets forhold til handelslivet er behandlet af *H. P. Hansen i Spind og bind* (1947). Emnet fremgår af undertitlen »Bindehosens, bindestuens og hosekræmmerens saga«. Med anvendelse af både arkivalisk materiale og en rig mundtlig tradition er her tegnet et billede af uldgyden fra omkring 1700 til ned mod vore dage, ligesom stridighederne med byernes hofaste handelsstand belyses. Den vandrende handelsmand træffer vi også i »*Bonde- og handelsmand. Af Jens Sandholms optegnelser*« udgivet af Markus Bjerre og H. P. Hansen. Fra det 19. århundredes sidste halvdel fortæller Jens Sandholm bl. a. om hans vandringer med kramposen og om stude- og svinedriften sønderud. Om bønder på handel berettes ligeledes i *August F. Schmidt: Moser og tørv. Et stykke bondehistorie* (1948). Hovedemnet er produktionen, men der fortælles også om tørvehandelen med hyerne, både den nordsjællandske med København og den jyske med købstæderne, i visse henseender udvides det, Hugo Matthiessen i 1939 i »Den sorte jyde« bragte om tørvehandelen. Om markedshandel med kramvarer, heste og stude berettes i *Tobiassen Kragelund & Niels Møller: Nogle vestjyske markeder* (Fra Ribe amt, 1945); men skildringen af markedslivet er dog det fremherskende.

Om den mere udprægede byhandel, selvfølgelig også baseret på landbruget, foreligger flere mindre bidrag. *Hans Vald. Gregersen* skrev i Sønderjyske årbøger 1949 *Bidrag til Åbenrå økonomiske historie indtil ca. 1730*. Et særlig rigt kildemateriale har stået til forfatterens rådighed, navnlig fra sidste halvdel af 17. århundrede og fremefter. Fremstillingen er især samlet om søhandelen under de vekslende konjunkturer, men med inddragen af adskillige mere kulturhistorisk prægede detaljer; for den, der beskæftiger sig med købstædernes handel, vil læsning af Gregersens afhandling være udbytterig. Mere fremlæggelse af kildemateriale end fremstilling kendetegner *Poul Rasmussens* grundige og samvittighedsfulde bidrag i den af ham og Gustav Albeck udgivne *Ebeltoft købstads historie* (1951); kildestof er også fremlagt i *Frits Jacobsen: Den økonomiske tilstand i Sorø amts købstæder 1735* (Sorø amts årbog 1947), hvori der gives et referat af Sorøamtmandens relationer, der indgår i den store serie af relationer fra landets købstæder, som i 1735 gennem amtmandene blev indsendt til kommercekollegiet. Et andet kildemateriale med samlede oplysninger om byernes handel er toldinspektørernes kvartals- og årsberetninger, som danner grundlaget for *Georg Nørregård: Næringslivet i Nykøbing i 1840'erne* (Lolland-Falsters årbog 1949), hvori navnlig omtales, hvilke varer man indførte, og hvilke byer de kom fra. Fra det 19. århundrede foreligger en studie over et enkelt provinshandelshus i *Andreas Jørgensen: Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid* (Erhvervshistorisk årbog 1950). Det pågældende firma hørte

hjemme i Århus, men drev varehandel over det meste af Jylland og stod i stadig forbindelse med København og Hamborg. I en levende, illustrerende stil fortælles ikke blot om de særlige muligheder, som først krigsårenes afspærring og siden pengeforvirringen gav den forslagene forretningsmand, men også om handelens former og gang. Afhandlingen bygger på handelshusets bøger i Erhvervsarkivet og viser, hvilke muligheder et sådant materiale rummer udover de gængse oplysninger om snapsens prisbillighed. På grundlag af et lignende materiale har *Sigurd Jensen i Fra patriarkalisme til pengeøkonomi* (1950) skildret bondens forhold til købmanden i første halvdel af 19. århundrede. Det er her lykkedes at give andre realiteter end de sædvanlige om bøndernes vogne i den gamle, duftende købmandsgård. Nævnes kan emner som omfanget af bøndernes handel, kreditgivningen og købmandens »bank- og sparekasse«-virksomhed. Oplysende træk om en købstadskøbmand ca. 1830—70 er medtaget af *Søren Hallar i J. P. Jacobsens hjem og barndom* (1950), om samme tid skriver også *Carl Svenstrup i Kruses gamle købmandsgård* (1947) i Grenå. Mere specielt er emnet for *Finn H. Lauridsens afhandling Bogkøb i provinsen 1800—1850* (Erhvervshistorisk årbog 1950), hvori der på grundlag af boghandlerarkiver fortælles om boghandelen, og om hvem der købte hvilke bøger; boghandelens historie er endvidere repræsenteret ved *Hempelske boghandel 1797—1947* (1946), *Carl Svenstrup: Den gamle boglade, F. C. Lunds enke. Lillegade 46, Grenå* (1949) og ved *Aage Laudrup: Læreår i firserne. Glimt af livet i H. Hagerups boghandel Gothersgade 31.* (1948).

Skudehandelen fra Vendsyssel, halv søfart, halv handel, lokker fremdeles forfatterne, og *A. Skjødsholm* skriver i *Spare- og lånekassen for Løkken og omegn* (1946) om denne handel, indtil bl. a. jernbanerne fra 1870'erne slår den ud, særlig bringes nyt om skudehandelen fra Løkken i det 19. århundrede.

Om sidste halvdel af århundredet, hvor man særlig var optaget af de nye landbrugsvarens afsætning, foreligger *Vagn Dybdahl: Hans Broge og det jyske landbrug* (Jyske Samlinger 5. r., 7. bd.) med redegørelser for smørhandelens organisation og for anvendelsen af nye kommunikationer, jernbaner og dampskibe. Smørhandelens vanskeligheder på det engelske marked, særlig i forholdet til forfalskninger, er behandlet af *Axel Nyborg i Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke* (Erhvervshistorisk årbog 1951). Om den indflydelse på provinsbyernes handel, som jernbaner øvede, er fortalt af *J. A. Tork i Fynske stationsbyer* (Fynske årbøger 1951), bl. a. berettes om de filialer, købstadskøbmændene fra sidste halvdel af 60'erne placerede i stationsbyerne og om opkomsten hen i 90'erne af en selvstændig handelsstand i disse nye bysamfund. Afhandlingen er også bemærkelsesværdig, fordi handelskalenderen her for første gang er anvendt som kilde til andet end enkelte personallistoriske oplysninger. *J. A. Tork* har også, men mere oversigtsmæssigt berørt emnet i det store værk »*De danske statsbaner 1847—1947*«, som ellers kun i ringe grad omtaler samspillet mellem handel og jernbaner, der for 1930'ernes vedkommende belyses i *Aage Aagesen: Geografiske studier over jernbanerne i Danmark* (1949); jernbanerne og den jyske fiskeeksport sidst i det 19. århundrede er omtalt i *M. P. Kastberg: 90 år i Jylland* (1947), hvori forfatteren bl. a. fortæller om hans eksportforretning fra Odde og nord.

Hvad man nok kunne kalde handelens kulturhistorie eller daglige liv er behandlet i enkelte specialafhandlinger. *Peter Riismøller* skriver i

Justering i Ålborg (Danske museer I, 1950) og *Helge Søgaard i Mål og vægt i Århus 1698—1828* (Den gamle By. Årbog 1951) om de justeringsrettigheder, magistraterne i Ålborg, Århus og Odense sad inde med, begge afhandlinger bringer omtale af efterladte justeringsgenstande. I *Poul Henrik Heegaard* († 1916): *Købmand Andreas Heegaard i Slangerup* (Fra Frederiksborg amt 1946) fortælles om dagligt liv i en købmandsgård 1830—58 med omtale af vareudvalget og bondehandelen. Det samme er emnet i et lille nytårsskrift fra Nakskov bogtrykkeri 1946 *Den gamle købmandsgård. I. A. Jørgensens købmandshus o. 1884* fortalt af Tonys bror (Julius Jensen), også fra Nakskov er emnet behandlet af *H. C. Huus* i Danske hjem ved århundredskiftet (1947). I *Hugo Matthiessen & Chr. Elling: Gamle købmandsgårde* (1951) er hovedvægten lagt på arkitekturen og gårdenes placering i bybilledet, og det samme er tilfældet i *Peter Riismøller: Østerå i Ålborg. Vinhandlernes gade* (1947). Et bidrag af socialhistorisk karakter er *Vagn Dybdahl: Handelsstanden og butikslukningen 1840—1908* (Erhvervshistorisk årbog 1949), hvor udviklingen til den første lukkelov i 1908 er behandlet. Af handels-teknisk karakter er *G. Graversen: Kortfattet sammenlignende oversigt over det håndbogførte dobbelte bogholderis vigtigste organisatoriske udvikling* (Mercantilia 1952). Om den højere handelsundervisning er for en enkelt skole (Ålborg) vedkommende fortalt i *Justitsråd Møllers handelshøjskole 1875—1950* og om handelsvidenskaben i *Knud Larsen: Handelsvidenskabelig studiekulub 1920—1945*.

Det her betragtede tidsrum bragte ikke nogen større skildring af nogen af storhandelens mænd, men derimod nok nogle afhandlinger til handelens personalhistorie. I *Albert Fabritius: Bystyrets slægtsforbindelser i ældre tid* (Hist. Medd. om Kbhvn., 4. r., 2. bd.) er det vel Københavns bystyre i 16. og 17. århundrede, som er emnet, men samtidig belyses dog slægtsforbindelsen mellem storhandelens mænd, særlig tydeligt træder det frem når det gælder storkøbmanden Mikkell Vibes familie i 1620'erne. En betydelig støtte for den, der arbejder i Vendsyssels handelshistorie er *A. Skjødsholm: Skudehandler- og skipserslægter fra Løkken* (Vendsysselske årbøger 1949), et solidt og fyldigt arbejde. I *Vilh. Woll: Det jødiske befolkningselement i Kerteminde i forrige århundrede* (Fynske årbøger 1945) berøres handelsstandens rekruttering, men ret kortfattet. Personalhistorie er også *Kjeld Galster: Agent Johan Georg Galster* (Fra Himmerland og Kjær herred 1948) og samme *Et handelshus' fallit i Nørresundby 1859 og 1865* (samme årbog 1950), men ind i skildringen går træk af probenreuternes liv i begyndelsen af 19. årh. og af købstædernes forsvar for deres privilegier. I *Luis Bramsens erindringer: Fra 19. århundredes handelsliv* (Erhvervshistorisk årbog 1951) er omtalt en række af storhandelens mænd fra århundredets midte, særlig må nævnes medlemmer af familien Drewsen; erindringerne som helhed giver et indtryk af en københavnsk grosserers tilværelse. Omtrent den samme tid 1840—70 behandles af *Finn H. Lauridsen* i hans biografi af den vendsysselske foregangsmand Chr. H. Nielsen *Fra borgerskabets gennembrud. Konsul i Hjørring Chr. H. Nielsen* (1952, også i Jyske Samlinger, ny række, 2. bd.) Hovedvægten er her lagt på at tegne som type den købmand, der udnytter den frie forfatnings muligheder til i kraft af sin position at virke som leder for en by og en landsdel i grundlovens første år.

På bidrag til handels- og toldpolitikken har det heller ikke manglet, men som på de andre områder er det blevet ved mindre studier. *C. O.*

Bøggild-Andersen har i *Hannibal Sehested I* (1946) kortelig redegjort for den store statsmands merkantilistiske tankegang i forbindelse med statsholdertiden i Norge, medens Sehesteds handelspolitiske indsats i Danmark vil blive taget op i værkets kommende 2. del. En forstudie til eller ekskurs fra denne er *Colbert og Danmark 1661—65. Et bidrag til belysning af den ældre merkantilismes handelspolitik* (Festskrift til Erik Arup, 1940), hvori opridses gangen i fransk-danske forhandlinger om nøjere samhandel, hvor de franske bestræbelser gik ud på at skabe sig et monopol på salthandelen i Danmark. Det 18. århundredes handelspolitik er behandlet i de ovenfor omtalte arbejder om sukkerhandelen og Asiatisk kompagni; denne tids handelspolitik belyses endvidere i *Andreas Jørgensen: Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede* (Erhvervshistorisk årbog 1951), hvor der bl. a. på grundlag af Gros-serer-Societetets arkiv redegøres for handelsstandens syn på konsulatsvæsenet, der først på denne tid nåede frem til at være en betydningsfuld faktor i udenrigshandelen. Om en toldpolitik bestemt af fortrinsvis nationalpolitiske overvejelser skriver *Kjeld Winding i Toldenhedsplanen af 1846* (Festskrift til Erik Arup, 1946). I Finn H. Lauridsens ovennævnte biografi af Chr. H. Nielsen belyses med Hjørring som eksempel også den indre handelspolitik, dels købstædernes forhold til landhandelen, dels konkurrencebegrænsede bestræbelser (prisaftaler) i 1840'erne. Tilsvarende problemer skulle man vente behandlet i *Anders Vigen: Rigsdagen og erhvervsorganisationerne* (»Den danske Rigsdag«, III, 1950), men selv om handelens forhold nok berøres, er hovedvægten her dog lagt på landbruget, industrien og håndværket. Den allernyeste handelspolitik er behandlet af *Ester Boserup i Dansk importregulering gennem 15 år* (Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1947), hvor tillige er redegjort for erhvervsorganisationernes stigende indflydelse på afgørende områder af samfundslivet.

Handelen er også i historiske arbejder blevet betragtet i forhold til pressen. Noget forsøg på nogen samlet fremstilling som den norske Øyvind Davidsen: *Pressen fra Griffenfeldt til Struense i dens forhold til Norges næringsliv* (1943), der i øvrigt også berører den danske periodiske presse, foreligger imidlertid ikke. I *H. R. Brøcker: Dagspressen og dens ansvar for udviklingen* (1945) og samme forfatters *Avisen. Oplysning eller forretning* (1947) er spredtvis omtalt forbindelsen mellem pressen og storhandelen — både gennem fælles kapital og gennem annoncer —, særlig gælder dette for tiden efter 1. verdenskrig. I »*Af Jyllands-Postens saga*« (1946) har *Vagn Dybdahl* redegjort for bladet og erhvervslivet fra grundlæggelsen i 1871 og frem til 2. verdenskrig med belysning af bl. a. bladets erhvervspolitiske standpunkttagen og om forholdet til C. F. Tietgen og H. N. Andersen. For Politikens vedkommende har *Vald. Koppel i Af Politikens historie II* 1946 givet en fremstilling af handelens kamp mod bladet gennem annonceboykot i 1920, forårsaget af et sammenfiltret motivkompleks, deriblandt både nationalpolitiske (Sønderjylland) og erhvervspolitiske (den radikale regerings importregulering) hensyn. I *T. Vogel Jørgensen: Berlingske Tidende gennem to hundrede år 1749—1949* 1—3 (4 bd., 1949) er bladets holdning over for handelen kun ganske lidet omtalt, men derimod er der oplysninger om omfanget af bladets behandling af handelsstoffet ned gennem dets historie.

Endelig skal som den eneste større handelshistoriske kildepublikation nævnes *Nina Bang* (†) og *Knud Korst: Tabeller over skibsfart og vare-*

transport gennem Øresund . . . II. Tabeller over varetransporter. 2. bd., I. 1721—1760. Som hjælpemidler til orientering i det handelshistoriske kildestof foreligger de årlige oversigter i *Erhvervshistorisk årbog* (fra 1949) over arkiver indgåede til Erhvervsarkivet. En nyttig vejleder i brugen af den officielle statistik er *Det statistiske Departement 1920—1950* (Stat. Medd. 4 r., 139. bd., 1951), som fortsætter tilsvarende tidligere publikationer. Årlige oversigter over handelens vilkår er fortsat givet i Grosserer-Societetets to årbøger »*Verdensmarkedet og Danmark*» og »*Handelsberetningen*».

De forløbne år har naturligvis også bragt et rigt tal af jubilæumsskrifter fra erhvervslivet, deriblandt fra handelens *organisationer* og fra de *enkelte forretninger*. Disse jubilæumsskrifter indeholder ofte en del mere almindeligt baggrundsstof, som imidlertid gerne er af mindre selvstændig karakter; jubilæumsskrifternes værdi for den historiske forskning turde i reglen — når bortses fra det personalhistoriske stof — være de mange detailoplysninger, som kan danne materiale for senere, mere samlede skildringer. Jubilæumsskrifterne kunne man nok i de fleste tilfælde ønske forfattet med større sagkundskab og litterær formåen, men det må på den anden side ikke underkendes, at forfatterne i mange tilfælde repræsenterer en overlevering, som ikke er bevaret på anden måde. Indholdet af de i det følgende nævnte jubilæumsskrifter vil, når ikke andet nævnes, fremgå af titlen. Landsomfattende organisationer er repræsenteret med Edvard Berg: Provinshandelskammeret 1901—51, »Kaffe- og tehandlernes landsforening 1911—51«, »Foreningen af danske materialister gennem 25 år« (1951), »Tobakshandlernes landsforening 1915—50«, Kristof Glamann: 75-foreningen (1950, cigar- og tobaksfabrikanternes forening fra 1875, i bogen oplysninger om engroshandelen tilbage til 1850'erne), L. Brahe Christensen: Textilfabrikantforeningens historie i de første 50 år (1945, med oplysninger om engroshandel og prispolitik) og J. H. Kock: Dansk provinstextilhandlerforening 1935—45. Lokale organisationer er behandlet i »Centralorganisationen af købmandsforeninger i Jylland 1901—1951«, H. Jøndrup: De samvirkende kulhandlerforeninger for København og omegn (1948, 50 år), »Københavns detailhandlerforening 1900—50«, G. Krohn-Jensen: Vesthimmerlands handelsforening (1950, 50 år), Otto v. Spreckelsen: Viborg handelsstandsforening 1845—1945, P. A. Høy m. fl.: Kolding handelsstand, fortid og nutid (1946, handelsstandsforeningens 75 års jubilæum, skildringer af det middelalderlige Skt. Knuds gilde og det senere købmandslav), Morten Kamphøener: Hundrede år. Åbenrå handelsstand 1847—1947 (heri biografier af foreningens ca. 40 stiftende medlemmer og træk af byens handelsliv i almindelighed), »Ålborg og Nørresundby Textilhandlerforening i 75 år« (1951) og Arne Lilholt: Viborg tekstilhandlerforening 1900—1950. Handelspersonalets organisationshistorie er behandlet i Gustav Pedersen: Bogen om handels- og kontormedhjælperne og deres organisation (1950, i en indledende oversigt skildres medhjælpernes overgang fra at være i en gennemgangsstilling før selvstændig etablering til at være i en livsstilling), »50 års arbejde. 1897—1947« (trykt 1948, om H. K. i København), A. Milling (red.): Danmarks uddelerforening 1901—1951 (går i skildringen af uddelernes arbejdsvilkår tilbage til 70'erne), Jørgen Hansen og Erik Frandsen: Fællesrepræsentationen for danske handelsrejsende- og handelsrepræsentantforeninger gennem 40 år 1910—50, »Foreningen af danske forretningsrejsende af 3. marts 1901« (1951) og Westen Jensen: Ålborg handelsrejsende forening (1947, 25 år).

Sammenlignet med andre virksomheder inden for erhvervslivet er der i de senere år kommet forholdsvis få jubilæumsskrifter fra handelsvirksomheder. Til andelsforretningers historie foreligger fire større bidrag A. Axelsen Drejer (red.): Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger 1896—1946 (heri er de gamle brugsforeninger skildret af Andreas Fynning), samme forfatter har skrevet »Jydsk Andels-Foderstofforretning 1898—1948«, den fynske søsterforenings historie er behandlet i P. Schwanenflügel: Fyens Andels-Foderstofforretning gennem 50 år (1951) og handelen med kunstgødning i »Dansk Andels Gødningsforretning 1905—1951«. Københavns Mælkekompagni gennem 50 år er emnet for Jesper Ewald: Københavnernes mælk (1945) og fagbevægelsens mælkeforsyning for H. P. Sørensen: Mælkeriet Enigheden gennem 50 år (1948); manufaktur og konfektion er behandlet i Holger Jerrild: Et handelshus i Randers. G. Falbe-Hansen A/S 1872—1942, medens den blandede købmandshandels overgang til specialforretning (her jern og sanitet) er repræsenteret ved »Aktieselskabet P. Hatten & Co., Maribo (1945) og det moderne fællesindkøb ved »Danske købmænds handelsaktieselskab. Ved 25 år jubilæet 1944«.

Resultaterne i dansk handelshistorisk forskning efter 2. verdenskrig viser tilsammen et højst broget billede, hvor stringent forskning står side om side med almindelig journalistisk fyldstof for tilfældet presset ind i rammen af et afgrænset emne, og hvor god lokalhistorisk belysning veksler med løse minder, ubefæstede formodninger og lokalbegrænset horisont. Blandt det, der peger hen mod nye fremskridt, træder særligt frem kompagnistudierne (Asiatisk og Vestindisk kompagni) og Erhvervsarkivets virksomhed. Den mangel på kildemateriale, som har svækket så megen handelshistorisk litteratur, søger Erhvervsarkivet at råde bod på gennem indsamling af arkiver fra virksomheder, forretninger og organisationer; her kan den historisk interesserede rundt om i landet øve en indsats for handelshistorien ved at meddele Erhvervsarkivet om opbevarede arkiver, både gamle og nye.

Søfartshistorie.

Af Knud Klem.

De senere år har frembragt en temmelig righoldig søhistorisk litteratur såvel behandlende afgrænsede emner som store samlingsværker.

Lad os begynde med de sidstnævnte. På Chr. Erichsens forlag udsendtes i 1948 et værk redigeret af *Louis E. Grandjean* og *Ernst Mentze: Danmark og Havet*. 1.—2. Fremstillingen er her opdelt i kapitler, som behandler en række fagligt afgrænsede afsnit omfattende naturvidenskabelige, navigationsmæssige, skibsbygningstekniske, erhvervs- og søkrigshistoriske samt retslige emner, afsluttende med kapitler vedrørende de til havet knyttede sportsgrene og med en epilog om fremtidsperspektiverne for dansk søfart.

Første bind indledes med en fremstilling af lektor, dr. phil. Axel Schou, om de danske farvande, deres karakter og dannelse, landhævninger og havstigninger samt forklaring af en række geografiske begreber som fed, drag, tange og en redegørelse for de fire grundtyper af kystdannelse:

strandvoldsletter, afspærringsforland, hævet havbund og marsk, ligesom der redegøres for de naturlige muligheder for havneanlæg langs de forskellige kystegne. Louis E. Grandjean behandler dernæst farerne på havet i fortid og nutid, en fremstilling, der er holdt i almindelighed uden konkrete detailler. Samme forfatter beskæftiger sig også med lodsvæsen, søkort og opmåling, bjergnings- og redningsvæsen samt søforsikring. Lodsvæsenet går formentlig tilbage til middelalderen, men dets egentlige organisation indledes først med Dragørlodseriets oprettelse i 1684. Som bekendt har lodseriet til stadighed bevaret en halv privat karakter, dog under statens organisation og tilsyn. Hovedtræk af lodseriets, herunder fartøjernes udvikling behandles. Kendskabet til vore farvande hvilede først på hollandske søkort, i 1600- og 1700-tallet følger private danske søopmålinger og søkort: søkortdirektør Jens Sørensen (1646—1723), brødrene Lous m. fl. Det store fremskridt blev dog Det kgl. danske Søkort Arkivs oprettelse i 1784 på Poul de Løwenørns initiativ. Der redegøres for senere opmålinger og for opmålingsteknikken og peges på samarbejdet mellem søens folk og søkortarkivet, der giver sig udslag i navngivningen af f. eks. Jessens grund og Grøns Pulle, opkaldt efter meddelejerne. Afsnittet om bjergning indledes med nogle korte bemærkninger om landskabslovenes bestemmelser og Frederik II's søret, men beskæftiger sig iøvrigt mest med Em. Z. Svitzers Bjergningsentreprise, stiftet 1833.

Vort fyrvæsens bedste kender fyrdirektør Sinding har behandlet afsnittet om fyr- og vagervæsen. Dette væsen rækker i vort land utvivlsomt tilbage til oldtiden, i hvert fald til de fyrbål, som i middelalderen fandtes i sildetiden langs Øresunds kyster. Det officielle danske fyrvæsen indledes i 1561 med papegøjefyrene på Skagen, Anholt og Kullen, senere følger Jens Pedersen Groves vippefyr, fyrtårnene med åbne kulbål, der omkring 1800 overdækkes med lanterner, en forbedring gennemført af den førnævnte Paul de Løwenørn, der ligeledes indrettede vort første blinkfyr på Christiansø i 1805. I 1842 indførtes linsefyrene i Danmark, og udviklingen følger dernæst rask fremad til vort nuværende meget udviklede fyrvæsen. Det første fyrskip udlagdes i 1829 på Læsø Trindel, ikke i København, som forfatteren nævner. Som led i fyrvæsenets funktion hører også dagafmærkningen med talrige sømærker. I moderne tid har Decca-systemet desuden fået en fremragende betydning.

En af vore mest fremtrædende nautiske forfattere, kaptajn Carl V. Sølvér, behandler navigationskunstens udvikling gennem de fire store epoker: kompassets opfindelse o. 1200, udgivelsen af den første lærebog i navigation ca. 1500, opfindelsen af kronometret 1735 og radiopejlapparatets fremkomst ca. 1910. Forfatteren beskæftiger sig indgående med de nordiske vikingers fremragende sømandskunst, og han giver iøvrigt en interessant og instruktiv fremstilling af alle faser i den lange udvikling fra oldtiden til vore dage. En anden nautiker, kaptajn E. Juel-Hansen, behandler kravene til sikkerheden såvel ved lanterneføring som bestemmelserne vedrørende skibenes sødygtighed og redningsmidlerne om bord. Museumsdirektør Knud Klem behandler fiskeriet gennem tiderne såvel det ældre og nyere kystfiskeri, 1600- og 1700-tallets hvalfangst som det moderne søgående fiskeri, for alle fiskeriers vedkommende medtagende såvel fangstredskaber som fartøjer. Samme forfatter redegør ligeledes for søhandelens og koloniernes historie. Endelig behandles i første bind havets planteverden af professor, dr. phil. E. Steemann Nielsen samt kirken og søfarten af Holmens provst Michael Neiiendam.

Andet bind indledes med en detaljeret og instruktiv redegørelse for den danske søkrigshistorie fra vikingetiden til 29. aug. 1943 af kontre-admiral Briand de Crevecoeur. Rederisekretær Knud Strandgaard behandler skibsfart og retsorden gennem tiderne. Ligeså kyndigt skriver søfartsmuseets tekniske konsulent, ingeniør, cand. polyt. Knud E. Hansen, om skibsbygningens historie, kaptajn E. Juel-Hansen behandler søfolkenes kår, herunder de forskellige gruppers organisationsforhold, orlogskaptajn Kay Jungersen redegør for uddannelsen til søs såvel af orlogsfådens som koffardimarinerens folk, hvorefter der afsluttes med nogle kapitler om rosport, sejlsport og badeliv samt et kapitel »fremtidens perspektiv« af B. v. Munthe af Morgenstjerne, der dog nok så meget er et tilbageblik. Bogen har et smukt udstyr med en mængde gode billeder.

På forhånd måtte det synes et dristigt skridt samtidig med ovennævnte værk at udgive endnu et stort arbejde »*Havet omkring Danmark*«, redigeret af forfatteren Hans Hartvig Seedorff Pedersen og Michael Schrøder (Codans Forlag 1948, bd. 1—3). En sammenligning mellem de to bøger viser imidlertid også, at de er såre forskellige. Emneopdelingen er således en helt anden i sidstnævnte værk. Man har ikke tilstræbt en fuldstændig medtagelse af hele emnekredsen. I stedet har man valgt et færre antal kapitler, men givet det enkelte afsnit en sådan størrelse, at der kan blive plads til en mere dybtgående behandling af stoffet. På denne måde kommer de to værker til på en udmærket måde at supplere hinanden. I første bind giver professor Johannes Brøndsted en grundig redegørelse for de ældste fartøjer: skindbåd og stammehåd samt den byggede båd. Museumsdirektør Poul Nørlund behandler danskerne på vikingefærd, meget lidt om skibe og skibsfærd, mere om vikingernes militærteknik og befæstningskunst, bygget på de store arkæologiske fund og sluttende med en omtale af Knud den Stores imperium. Bindet afsluttes med direktør Frantz Wendts skildring af dansk søfart i middelalderen, omfattende tidens almindelige historie og med særlige kapitler om skibstyper og navigeringskunst samt opdagerfærd, herunder Pinings og Pothorsts rejse til Amerika i 1472, 20 år før Columbus. I andet bind fortæller museumsdirektør Otto Andrup om søkongen Chr. IV, som altid med stor beherskelse af stoffet og med sin fortrinlige evne til karakteristik af tidens personligheder, dr. Birket-Smith fortæller om det 17. årh.'s danske arktiske forskningsrejser under Godske Lindenow og John Cunningham, John Knight og James Hall samt om Jens Munks berømt færd til Hudson Bay i 1619 tildels med benyttelse af Munks egne dagbogsoptegnelser, hvorved begivenhederne bringes ind på livet af læseren. Lektor Sophie Petersen skildrer i kapitlet »tropeveje« »Galathea«s togt 1845—47, hvortil hun knytter en livfuld skildring af vore kolonier i Ostindien, på Guineakysten og i Vestindien, og professor Hans Johansen fortæller om Vitus Berings store tiårige udforskningsrejse gennem Sibirien, over Beringshavet til Alaska og tilbage til Beringsø, hvor han under store lidelser udåndede 8. dec. 1742, en stor indsats, som først en sen eftertid har forstået at vurdere.

I tredje bind vender vi på ny tilbage til den almindelige, danske historiske udvikling. Museumsdirektør Klem fortæller om de store kompagnidannelser i merkantilismens og den florissante periodes tid, museumsinspektør Munthe af Morgenstjerne fører udviklingen op gennem 19. årh.'s sejlskibstid til damp- og motorskibene med indføjede skildringer af skibsbygningens historie, forfatteren Harry Søiberg skildrer fiskerne

og havet, en befolkning få kender og har føling med som han; han finder også plads til en redegørelse for redningsvæsenets udvikling især belyst gennem en skildring af en række af de mest kendte store strandinger i 19. årh. Endelig slutter Henning og Runa Krabbe af med en fremstilling af den danske sømands indsats på udeflåden under sidste krig; den er i meget høj grad præget af øjenvidners beretninger, undertiden makabre, men altid levende og fængslende. Skildringen munder ud i en beretning om den danske flådes sænkning 29. aug. 1943. I en epilog søger Johannes V. Jensen i nogle karakteriserende linier at belyse havets betydning for os danske i poesi, malerkunst og sport. Værket er i et fint udstyr med smukke billeder.

Med disse to store værker har Bering Liisbergs gamle værk »Danmarks Søfart og Handel« fra 1919 fået to gode moderne afløsere. Interessen for søfartslitteratur har imidlertid efterhånden fået en stærk udbredelse i vort land. Endnu et forlag har nemlig i 1951 påbegyndt udsendelsen af et stort værk, der skal omfatte tre digre bind, af hvilke foreløbig første bind (536 sider) er udkommet, endog med det forbløffende resultat, at bogens temmelig store oplag siges at være næsten udsolgt, skønt prisen ingenlunde er for småfolk. Det drejer sig om *F. Holm-Petersen* og *A. Rosendals »Fra Sejl til Diesel«*, udgivet af Skandinavisk Bogforlag, Odense. Den drivende kraft i dette arbejde er skibsmægler *F. Holm-Petersen* i Troense, der er hovedforfatteren til første bind. På basis af sin store materiale- og billedsamling, som han har arbejdet på i mange år, har han skrevet om handel og sejlskibsfart i 19. årh., såvel i hovedstaden som i provinsen. Hertil knytter sig en lang række afsnit om de forskellige sejlskibstrades: Nord- og Østersøfarten, Islandsfarten etc. på alverdens syv have, et emne, der hidtil kun i ringe grad har været behandlet før. Det er ikke en roman, man skal læse fra ende til anden, dertil vil den virke for ensformig, skønt den indeholder en masse dramatisk stof, men det er en værdifuld håndbog, der giver et væld af nyttige oplysninger. Bogen indledes med fremstillinger af de store handelskompagniers tid samt blokade- og kapertiden i beg. af 19. årh. ved baron *Cai Schaffalitzky de Muckadell*. Vi får altså her en ny gennemgang af det ofte behandlede stof, dog med enkeltheder, som ikke er medtaget i de øvrige nævnte fremstillinger. Kaptajn *Chr. Sørensen*, Troense, skriver om livet om bord i sejlskibene og museumsinspektør *Henning Henningsen* har en meget læseværdig fremstilling af sømandsliv og sømandsfester. Der sluttes af med en lang række skibsbiografier ved *Holm-Petersen*, desværre aftrykt i tilfældig orden. Bogen er rigt illustreret og har et større antal farveplancher, alt hidrørende fra *Holm-Petersen* og andre private samleres samt fra Handels- og Søfartsmuseets samlinger. Der er lovet litteraturhenvisninger i sidste bind, og det må oprigtigt håbes at de vil blive suppleret med kildehenvisninger og et meget omfattende navneregister, der i væsentlig grad vil forøge værdien af værket.

Vender vi os dernæst til bøger med mere afgrænsede emner skal først omtales *Hans P. Carls (og Jørgen Carls): Træk af dansk Skibsfarts Historie*. Nyt Nordisk Forlag, 1949. Den er skrevet ikke af en faghistoriker, men af en historisk interesseret skibsreder. Bogen er skrevet i anledning af dampskibsselskabet »Heimdal«s 50-års jubilæum i 1945, men blev på grund af besættelsen, efterkrigstidens genopbygningsarbejde og forfatterens sygdom først udgivet i 1949. Efter *Hans P. Carls* død blev bogen afsluttet af hans søn, »Heimdal«s nuværende chef *Jørgen Carl*. Bogen indledes med en skildring af de Carlske rederiers ophavsmand *L. H.*

Carl (1813—1893), der som så mange stoute sømænd og redere er udgået fra Rømø, der har spillet en så stor rolle i dansk skibsfartshistorie. På basis af L. H. Carls egne optegnelser og breve, suppleret med malerinden Clara Carls erindringer om sin far gives et udmærket billede af livsvilkårene på søen i sejlskibstiden. Allerede som 9-årig kom L. H. Carl til søs som kahytsdreng med faderens skib, barken »Einigkeit«, til Grønland på hvalfangst, et erhverv, i hvilket rømøboerne dengang tog livlig del. Han var senere bl. a. på briggen »Superb«, hvor han som så mangen anden lærling udsattes for grov behandling med prygl og skældsord og dårlig forplejning; som 16-årig er han matros, som 19-årig styrmand. I en alder af 26 år blev han fører af huset Broberg & Søn's brig »Rota« og indledede i 1847 sin rederivirksomhed med skonnerten »Confidencia«. Med åbent blik for dampskibets muligheder tog han i 1856 i forening med den ledende kraft C. P. A. Koch initiativet til stiftelsen af »Det alm. danske Dampskibsselskab« med englandsfart på sit program. 1867—70 var han partsreder i dampskibsselskabet »Danmark«. Herefter begyndte rækken af de egentlige Carlske selskaber: »Gorm«, »Knud«, »Svend«, »Erik«, »Carl« og »Skjold«, der efter stifterens død videreførtes af sønnen Adolf Carl. Medarbejder var blandt flere andre Carl'er også den anden søn Martin Carl (1857—1921), der i 1893 sammen med Poul Mørch i St. Petersborg stiftede »Det dansk-russiske Dampskibsselskab«, som han i 1899 forlod, efter at han i 1895 havde grundlagt dampskibsselskabet »Heimdal«. De forskellige selskabers historie er skildret i enkeltheder, som vel næppe alle har almen interesse, men som sammen med kortere meddelelser om de øvrige danske dampskibsselskaber giver et billede af dansk skibsfarts historie igennem et århundrede, dog med udeladelse af de større selskaber, der er skildret andetsteds. Forfatterens subjektive skøn skinner stærkt igennem og hviler bl. a. i høj grad på en udtalt beundring for fædrenes virke. Skildringen er desuden noget tynget af lange citater fra selskabernes årsberetninger, men desuagtet er det en fængslende og værdifuld bog. Oplysningerne om den første verdenskrigs skibsforsøg kan også findes andetsteds, men kapitlet om krigsfænomenet dampskibsselskabet »Skandia«s attack på »Heimdal« under spekulationens højkonjunktur med stormende generalforsamlinger og efterfølgende rettergang er fuld af spænding og giver et udmærket glimt af tidens historie. Jørgen Carls afsluttende redegørelse for selskabets historie under den anden verdenskrig og genopbygningen efter denne er mere nøgtern og rolig i fremstillingen, også bedre opbygget. Den indeholder mange interessante oplysninger om rederiets faglige udvikling og materiellets modernisering og er særdeles læseværdigt stof.

Den flittige skribent *Louis E. Grandjean* har i den lille bog »*Verdens ældste bjergningselskab*«, Rasmus Navers Forlag 1947, givet en meget læseværdig skildring af Em. Z. Svitzers Bjergnings Entreprise, der stiftedes som verdens første i 1833. Forfatteren har fra sin tidligere virksomhed som søassurandør udmærkede forudsætninger for at behandle dette emne. Bogen omtaler ikke bjergningens tekniske udvikling, der kun følges i hovedtræk gennem de omfattende billedtekster, derimod har han givet en livlig, på sine steder helt dramatisk skildring af selskabets kraftige udvikling fra dets start ved indkøbet af flådens gamle nordbåd »Gammelholm« gennem virksomhedsområdets udvidelse fra Sundet til også at omfatte Kattegat, Østersøen, Middelhavet og Østen, der beherskes af en moderne bjergningsflåde. Der fortælles om hårde kampe med sejr over konkurrenter, om udviklingen fra et selskab, der i 1911 i en vis

del af pressen betegnedes som sørøveri til et foretagende anerkendt af nationen og om indre brydninger indenfor selskabets ledelse om principerne for selskabets arbejde. Bogen har til en vis grad festskriftets karakter, en overfor selskabets virke sympatisk, men dog ingenlunde panegyrisk formet skildring.

Skoleskibet »Danmark« kan sikkert glæde sig over alle danskes interesse. Vi ved alle, at det er et smukt og godt skib, og at det på udmærket måde tjener det fortjenstfulde formål at give unge søfolk med nogen foruddannelse videre skoling, inden de overgår til deres fortsatte teoretiske og praktiske uddannelse. I 1947 udsendte »Samleren«s forlag en bog om dette skib. På grundlag af meddelelser fra skibets kaptajn Knud L. Hansen har forfatteren Knud Andersen fortalt om »Danmark«s 6¼ år lange togt fra juni 1939, da det stod sundet ud til 13. nov. 1945, da det vendte hjem efter mange eventyrlige oplevelser. Bogens første halvdel fortæller om livet om bord på skibets normale togt, der sluttede brat i Jacksonville i april 1940, hvor meddelelsen indløb om Danmarks besættelse. Resten af fortællingen om oplevelserne under »Stars and Stripes«, da »Danmark« under kaptajn Hansens kommando fik til opgave at uddanne unge amerikanske kadetter i navigation. Bogen er frisk med en behagelig duft af saltvand og tjære, og forfatterens mål at skildre arbejdet og ånden i »Danmark« må siges absolut at være opfyldt. (*Knud L. Hansen: Skoleskibet »Danmark« under Dannebrog og Stars and Stripes» 1947.*

Den populære og instruktive udstilling »Skibet«, der afholdtes i 1949, har affødt flere bøger, der tjener samme formål som udstillingen. Den betydeligste er *L. A. Kisby: Skibet fra køllægning til prøvetur*, Reitzel 1949. 126 sider. Bogens formål er at give en så vidt mulig populær fremstilling af et moderne skib, dets konstruktion og bygning. Man følger det fra rederens bestilling, projektets udarbejdelse gennem de mange stadier såvel på tegnebrættet som under selve bygningens fremadskriden, afløbning og udrustning. Hertil kommer redegørelser for de forskellige skibstyper i vore dage, skibenes klassificering, skibsmålingens principper, love og bestemmelser m. m. De fleste områder er skildret i et for lægfolk forståeligt sprog. Ved en del rent tekniske detaljer er den fulde udnyttelse dog kun mulig med et vist grundlag af teknisk viden. Det er af stor værdi, at bogen er skrevet af en tekniker, der er gået til sin opgave med alvor, og han har gennemført den tilfredsstillende. Der indledes med en kortfattet fremstilling af skibsbygningens, skibsfartens og fremdrivningsmaskineriets historie. Bogen er illustreret og forsynet med register. Den beskæftiger sig ikke med træskibsbygning. Læsere, der er interesseret i dette emne, henvises til ingeniør *C. J. Holcks* rigt illustrerede, populære fremstilling »*Skibstømmerarbejde*«, side 769—918 i den af Georg Andersens forlag i 1945 udgivne bog »*Tømmerarbejde i Praksis*«, der er opbygget på lignende måde som Kisbys bog.

Udstillingen »Skibet« har også foranlediget *Louis E. Grandjean* og *B. v. Munthe af Morgenstjerne* til i 1949 at udsende bogen »*Vore Skibe*« på Høsts Forlag. Det er et populært propagandaskrift, beregnet for ungdommen og for landkrabber og fortæller både om skibsfart, skibenes bygning og indretning, sømandsuddannelsen, navigation, fyr- og vagervæsen, istjeneste m. m. m., i virkeligheden alt for meget til på en lille plads at give fyldestgørende oplysninger. Propagandaformål ligger vel også til grund for udgivelsen af *v. Munthe af Morgenstjernes »Danske Sejlskibe«* i Thaning & Appels billedserie. 1948. Den giver i 48 billeder

plus en farvelagt reproduktion, ledsaget af forklarende billedtekster hovedtrækkene af sejlskibets udvikling fra stenalderen fra Amosen til skoleskibet »Danmark«. En ordliste bag i bogen forklarer de vigtigste skibsbygningstekniske udtryk, der er vanskeligt tilgængelige for landkrabber og på en oversigtstavle med 12 sejlskibsskitser er anført betegnelserne for de enkelte sejl. Sejlsportsfolk vil være interesseret i en med talrige illustrationer og konstruktionstegninger forsynet bog af *Einar Olufsen: Hvide Sejl*. Gjellerups Forlag 1947, navne- og sagregister.

Det er umuligt at komme ind på alle skrifter fra de senere år, som beskæftiger sig med søhistoriske emner. Der skal dog endnu henvises til Handels- og Søfartsmuseets publikationsvirksomhed. Den indlededes i 1942 med udsendelsen af museets første årbog. Årbogens 10-års jubilæum fejredes ved i årbogen for 1951 at optage et register over samtlige afhandlinger 1942—51, ledsaget af et sag- og navneregister. Disse publikationer er allerede omtalt af museumsinspektør Holger Rasmussen i *Fortid og Nutid* Bd. XVIII, 1949, side 35 ff., hvortil der henvises. Siden denne anmeldelse er følgende afhandlinger af søhistorisk interesse kommet til: Jens Vibæk: »Royal Mail« og St. Thomas (1949, side 81—107), V. E. Lunds fryd: Skibsarkitektur (1949, side 108—146), Otto Ludwig: I kamp mod isen (1950, side 71—107) og Carl V. Sølvér: Undéns patentlog (verdens første rælingslog opfundet af den helsingørske instrumentmager Undén (1951, side 67—72). Af Søfartsmuseets serie »Søhistoriske Skrifter« er bd. 1 og 2 (Louis E. Grandjeans skrifter »Skibbruddets Saga« og »Skibsfartens Hjælpetropper«) omtalt af Holger Rasmussen. Siden er yderligere udsendt bd. 3 og 4. Det førstnævnte er museumsinspektør *Henning Henningsens Kirkeskibe og Kirkeskibsfester*. Høst & Søn 1950, 172 sider illustreret. På grundlag af forfatterens materiale og det af museet gennem en årrække indsamlede stof er her for første gang givet en samlet redegørelse for den ejendommelige skik at ophænge skibsmodeller i kirkerne, for sogn og tro, der knytter sig til denne skik og for de processioner og fester, der mange steder afholdes i forbindelse med ophængning og genophængning efter reparation. Også det tilsvarende materiale fra udlandet er indgående behandlet. Bogen er rigt illustreret og er forsynet med et kort over fordelingen af kirkeskibene i Danmark. Kortet bærer tydeligt vidnesbyrd om skikkens store udbredelse i Danmark og viser tillige, at skikken har bredt sig fra kystegnene, i hvilke de ældre modeller fortrinsvis findes, til alle egne af landet. Bogen er forsynet med et omfattende noteapparat og et register, og der er givet en liste over alle kendte kirkeskibsmodeller indtil 1950. 4. bind i serien er *Louis E. Grandjean og Knud E. Hansens bog »De danske Gotlandsfarere«* (Høst & Søn, 1950). Med lektor Regnar Knudsen forklarer forfatteren Visbys navn som afledt ikke af vi = helligt sted, men som vis el. ves = morads eller sump og former, at byen er grundlagt af danskerne. Bogen belyser, at den danske fart på Gotland fortsatte længe efter skilsmissen fra Danmark i 1645, især fra de slesvigske byer. Knud E. Hansens bidrag til bogen er en redegørelse for de skibstyper, der benyttedes i Gotlandsfarten gennem tiderne. Undertegnede anmelder, der har et væsentligt medansvar for serien »Søhistoriske skrifter« kan naturligvis ikke indlade sig på en vurdering af disse, men tør vel hævde, at de betegner en nydannelse af interesse indenfor den danske søhistoriske litteratur.

Også »Foreningen til Søfartens Fremme« der gennem de senere år har forstærket sit arbejde for at gøre befolkningen sea-minded har påbegyndt udsendelsen af en årbog, hvis første årgang kom i 1949. Også den inde-

holder læseværdige, illustrerede afhandlinger. Af 1. årgang skal anføres Knud Strandgaard: Skib og Kontor samt H. P. Sonne: Danmark som skibsbygningsland og fra 1950: Marius Christoffersen: Søfarten i persontrafikens tjeneste, Poul Andersen: Danske havne og Steen Carstensen: Lidt om tankskibe før og nu. Årbøgerne omfatter tillige beretninger for foreningens virksomhed samt for arbejdet indenfor den nyskabte institution Dansk Skibsadoption, der driver propaganda blandt skolebørn for dansk skibsfart. De stigende papir- og bogtrykpriser synes allerede kort efter starten at have fremkaldt vanskeligheder med den fastsatte udgivelse af denne smukke og nyttige årbog efter den plan, som var lagt ved starten. Kræfterne lægges derefter hovedsageligt i udgivelsen af det nye tidsskrift »Søfart«, et kvartalsskrift, som foreningen startede i april 1950, og som indeholder illustrerede artikler om nybyggede skibe, sømandsuddannelsen, rederifaget og mangfoldige andre emner indenfor emnekredsen. Også det populære navtiske tidsskrift »Vikingen« indeholder ofte stof af søhistorisk interesse. Især skal fremhæves tidsskriftets hefte nr. 8 a, årgang 1949, der er helliget dansk skibsbygning, historisk som moderne. Den som søger oplysninger om vor egen tids søfart henvises endvidere til den *skibsfartsberetning*, som Dansk Dampskibsrederiforening årligt udgiver. Det er en officiel publikation af sagligt og forretningsmæssigt præg, der redegør for fragtmarkedets ændringer, for dansk skibsbygning og skibsfart i almindelighed og indeholder desuden meddelelser fra Søfartsrådet. Af megen interesse er også tidsskriftet »Dansk Søfartstidende«, der f. eks. ved årsskiftet indeholder redegørelser for dansk skibsfart for det afsluttede år af direktør E. Mægaard og for dansk skibsbygning af værftsdirektør H. P. Christensen.

De *amtshistoriske tidsskrifter* indeholder mærkværdig få afhandlinger af søhistorisk interesse. Der er tilsyneladende ikke andet at anføre end en artikel af Carl Petersen og H. C. Terslin om »Bådebyggeri og bådebyggere på Gilleleje« i årbogen »Fra det gamle Gilleleje« 1947, side 79—87, en artikel af H. C. Terslin: Strandingen ved Nordsjællands kyst (i 1700-tallet) i samme årbog 1950 side 10—20 og af N. Thomsen: Kirkerne som Sømærker i »Fra Ribe Amt«, 1948, side 22—35. Den omtaler sydvestjyske kirker fra Brøns i Syd til Hemmet i Nord, som har tjent dette formål. Indenfor den søhistoriske folklære må også omtales Henning Henningsen: Dystløb i danske søkøbstæder og i udlandet (Danmarks Folkeminder nr. 57. Kbh. 1949, 160 sider, ill., noter og litteraturfortegnelse), der som forfatterens øvrige arbejder er en solid, grundig og flittig sammendragning af dette specielle, men særdeles interessante stof.

Endelig skal omtales en bog, hvis tema ligger udenfor den danske emnekreds, *Carl V. Sølvers: Imago Mundi*, udg. af Ivar C. Weilbach & Co., 1951. Forfatteren, der er en meget kyndig forsker, som i Søfartens Biblioteks skrifter, Handels- og Søfartsmuseets årbog, Geografisk Tidsskrift m. fl. steder har givet værdifulde bidrag til belysningen af navigationens historie i vikingetiden, hos ægypterne m. m., har her givet en skildring af den store opdagelsesperiode i 1400- og 1500-tallet. Sölver mener bl. a., at den danske geograf Claudius Clavus gennem sit kort over Nordeuropa og det nordlige Atlanterhav har givet Henrik Søfareren tanken om at nå Indien ved at sejle mod vest over Atlanterhavet. Bogen er særdeles læseværdig, en værdifuld skitse i opdagelsernes periode, der blev af så stor betydning for senere tider; dens forfatter sidder inde med stor viden på disse områder.

Fiskerihistorie.

Af Knud Klem.

I den sidste menneskealder eller mere er det danske fiskeri kommet til at spille en stedse større rolle for landets erhvervsliv. Udviklingen af det søgående fiskeri har taget et stærkt opsving. Dets afkastning er af større betydning for landets økonomi end før, og erhvervets organisation og muligheder står på dagsordenen både i rigsdag og presse. Dette har naturligvis også givet sig udtryk i litteraturen. I den sidste snes år har en række større og mindre værker, omhandlende fiskeriet, set lyset.

Også de seneste år giver deres bidrag hertil. Det gælder først og fremmest håndbogslitteraturen. I 1947 udsendte »Dansk biologisk Station« *»Havet og fiskerierne, håndbog i havbrug«*. Nyt nordisk Forlag. Bogens forfattere er fiskeribiologen, dr. phil. Aage I. C. Jensen, ekspeditionssekretær Albert Larsen og forstanderen for fiskeriministeriets fiskeri-økonomiske forsøgslaboratorium, cand. polyt. J. A. S. v. Deurs, efter hvis død hans efterfølger i embedet civilingeniør Mogens Jul indtrådte som medarbejder. Bogen beskæftiger sig med alle de emner, der kan tænkes at have interesse indenfor det vidtstrakte felt. Den tager sig hovedsagelig af de skandinaviske lande, hvis forhold på disse områder har fået en særlig fyldig behandling, men omfatter iøvrigt den ganske verden, således at man kan finde oplysning om canadisk, japansk og ostindisk eller hvad andet fiskeri, man vil have besked om. Den indledes med kapitler om danske og fremmede fiskeri- og havundersøgelser, om havets hydrografi og organismer og fortsætter dernæst med redegørelser for fiskeriformer, fiskefartøjer, fiskeredskaber, fiskenes anatomi og biologi samt fiskearternes udnyttelse og slutter med en række kapitler med redegørelse for de enkelte fiskepladser i alverdens farvande fra de arktiske til de antarktiske. Der findes noteapparat med henvisninger til litteraturen og en omfattende navnefortegnelse. Nødvendigheden af at udnytte papiret mest muligt har medført en lidt trættende typografi, der dog lettes ved hjælp af den tospaltede tekst, der til gengæld hæmmer udnyttelsen af adskillige kort og oversigtstavler, medmindre man er i besiddelse af et læseglas. Trods de mange udmærkede oplysninger om dansk fiskeri kan det for fuldstændighedens skyld anbefales jævnsides denne bog at benytte de ældre håndbøger af Drechsel: *Oversigt over Saltvandsfiskeriet*, 1890, og Mortensen & Strubberg: *Dansk Saltvandsfiskeri*, 1935 såvel som det nylig udkomne værk under redaktion af nu afdøde direktør *H. Blegvad: Fiskeriet i Danmark*, bd. 1—2, udgivet af Selskabet til Udgivelse af Kulturskrifter. Dette store og værdifulde værk giver en omfattende oversigt over dansk fiskeris udvikling og især over dets nuværende standpunkt. Forfatterne er foruden redaktøren den stab af videnskabsmænd, der er knyttet til Dansk biologisk Station og Kommissionen for Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser. I første bind er havets naturlære behandlet af professor Martin Knudsen, mens biologerne skildrer dets plante- og dyreverden. Fuldmægtig Strubberg, Fiskeriministeriet, giver en oversigt over fiskeriredskaber, civilingeniør J. Zedeler, Teknologisk Institut, behandler konserveringen af redskaberne, overskibsingeniør Aage H. Larsen fiskefartøjer og maskiner, hvorefter biologerne redegør for de enkelte fiskerier. I andet bind afsluttes gennemgangen af saltvandsfiskeriet med en fremstilling af fiskeriet i de nordlige have, på Grønland og Færøerne samt af fiskerihavnene. Dernæst behandles på tilsvarende måde fersk-

vandsfiskeriet. Her er mag. scient. C. V. Otterstrøm hovedforfatteren, hvorefter følger redegørelser for fiskehandelen, import og eksport, fiskeriindustrien, fiskerbefolkningen, dens uddannelse og indtægtsforhold samt fiskeren i dansk litteratur og kunst, fiskerierhvervets organisationer, statens forhold til erhvervet: lovgivning, tilsyn og de videnskabelige fiskeriundersøgelser, fiskernes regnskabsføring, fiskeriets forhold til forureninger, industrielle virksomheder og landbruget. Også lystfiskeriet er behandlet såvel i ferskvand som i saltvand. Der bliver endog plads for en række opskrifter på retter af danske fisk og skaldyr. Bogen har et smukt og tiltalende udstyr og en behagelig typografi. Den er rigt illustreret, bl. a. med en lang række smukke farveplancher. Et omfattende register savnes, men der er givet en liste over fagudtryk med de nordiske og de videnskabelige betegnelser, og i denne liste er henvist til de steder, hvor disse forekommer i teksten.

Den, som ønsker at studere dansk fiskeri fra de seneste år, henvises til den årlige *fiskeriberetning*, som udgives af fiskeriministeriet. Den indeholder først og fremmest statistiker og beretninger om fiskeriets udbytte i vægt og værdi for de enkelte fiskearter, såvel samlet som hvorledes de fordeler sig på de enkelte fiskerlejer. Der findes endvidere lister over antallet af fiskere, værdien af fartøjer og redskaber i hvert enkelt leje og også vedrørende ferskvandsfiskeriet, udførsel og indførsel samt fiskeindustrien, foranstaltninger til fiskeriets fremme, såvel med hensyn til lovgivning som de videnskabelige fiskeriundersøgelser. Det er umuligt her at give referat i enkeltheder, men det bør nævnes, at oplysningsstoffet er overordentlig righoldigt. *Fiskeriårbogen*, der ligeledes udgives af fiskeriministeriet, indeholder foruden meget andet stof register over fartøjer over 5 NRB med oplysning om fartøjets numer, navn, størrelse, maskinstyrke og ejer eller reder. I *Dansk Fiskeriforenings medlemsblad* kan ligeledes findes meget stof af interesse.

Også de amtshistoriske og tilsvarende årbøger beskæftiger sig tid efter anden med fiskeriet. Her er det naturligvis det ældre fiskeri, som behandles. Høsten er dog ikke så omfattende, som man skulde vente. C. Klitgård har i Hardsyssels Årbog 1948, side 113—118, en lille studie over havfiskeriet fra Sdr. Nisum sogn for ca. 100 år siden. I Vejle Amts Årbog 1949, s. 154—160, skriver P. I. Nissen Jøker om vippegarnsfiskeriet på Koldingegnen, en speciel form for ørredfiskeri, der stadig drives ved Kolding å. I »Sprog og Kultur« findes et par større værdifuldere afhandlinger. I bind XVI, s. 29—64, skriver T. Kragelund om »Hjerting som Handels- og Fiskeplads i gamle Dage« og i bd. XVII, s. 65—128, har P. Pedersen, Bjerregård, en afhandling om »Fiskeri i Hav og Fjord i ældre Tider fra Holmsland Klit«. Den førstnævnte artikel, der er stærkt illustreret, er især bygget på meddelelser fra egnens ældre folk, hvis beretninger i jægform er direkte aftrykt. P. Pedersen behandler emnet rationelt, og vi får en mængde at vide både om hav- og fjordfiskeriet, om fiskens afsætning og om redskabs- og bådtyper. Der findes en række meget anskuelige skitser af redskaber og bådtyper. Begge afhandlinger giver udmærkede oplysninger om fiskeriet på vestkysten i ældre tid. Det vilde være yderst værdifuldt, om lokale forskere fra andre egne af landet på tilsvarende måde vilde optage studier af det ældre fiskeri fra deres egen. I denne forbindelse skal nævnes, at museumsinspektør Holger Rasmussen i en meget værdifuld lille bog »Færøske kulturbilleder omkring århundredskiftet 1950, 43 sider tekst, 37 sider plancher, giver yderst læseværdige oplysninger om det færøske fiskeri. I Turistforeningens årbog 1947—48, side 89

—104, har Hans P. Haagensen en populær artikel om det bornholmske sildefiskeri, ledsaget af det fra turistforeningens årbog velkendte smukke billedstof.

Endelig bør nævnes et par meget populært skrevne arbejder. I serien »Vor Verden«, der udsendes af »Unge Pædagogers Forlag«, 1950, 32 sider, ill., har Georg Svendsen skrevet en lille bog »På fangst med kutteren Rita«. Den er beregnet til brug i skolen eller til børns selv læsning. Den giver en skildring af arbejdet om bord på en fiskekutter, der er meget instruktiv, f. eks. forklaringen af brugen af et snurrevod, der dog desværre har fået betegnelsen vod, hvilket er en beklagelig mangel. Iøvrigt vil bogen sikkert udmærket opfylde sit pædagogiske formål.

I *Hakon Mielche: Hval i Sigte*, Steen Hasselbalch, 1951, 194 sider, ill., henvender forfatteren sig til en bred læsekreds. I denne fornøjelige bog er givet en skildring af et 7 måneders togt på hvalfangst i de antarktiske farvande med det norske hvalkoger »Kosmos III« af Sandefjord. Der indledes med en skildring af Antarktis' opdagelse fra fundet af Bouvet-øen i 1739 til Fridtjof Nansens og Scotts af hinanden uafhængige opdagelser af Sydpolen i vinteren 1911—12. Ligeledes fortælles i korte træk hvalfangstens historie, især den norske indsats, bl. a. Svend Foyns målbevidste arbejde og hans opfindelse i 1870 af en hvalharpun med sprængstofprojektil. Man følger »Kosmos III« i det daglige arbejdes forskellige funktioner med hvalernes flænsning og udvindingen af olien, såvel som selve fangstarbejdet om bord på en til kogeriet hørende hvalbåd. Man får meget at vide, undertiden nok lidt for meget, for helt let er det ikke altid under Hakon Mielches journalistiske pen at skille realiteterne ud fra den fantasifulde garnering, hvormed stoffet serveres, men kedelig er han i hvert fald ikke.

Dansk Fiskeriforenings model- og redskabssamling fyldte i 1948 60 år. Som bekendt skabtes denne samling på grundlag af materiale, der var fremme på fiskeriafdelingen på udstillingen i 1888, hvortil senere er kommet væsentlige udvidelser. Fiskeriforeningen fejrede jubilæet ved udsendelsen af et lille skrift, forfattet af samlingens mangeårige, nu afdøde daglige leder N. A. Olsen, i hvilket forfatteren omtaler de vigtigste genstande i museet. Heftet er uegnet som katalog over samlingen — hvortil det dog heller ikke er beregnet — og dets illustrationer er små og dårlige. Fiskeriforeningen havde tænkt sig, at jubilæet og skriftet skulde give anledning til, at samlingen fik bedre opstillingsforhold i lokaler, som var bedre egnede til formålet, men dette håb er desværre ikke gået i opfyldelse, selvom det endnu ikke er opgivet.

Nyere Litteratur om Færøerne.

- Jørgen Steining: *Færøerne. Fra Amt til Hjemmestyre. Vor Tids Verden.* Det danske Forlag. Kbh. 1948. 112 s.
- Aa. H. Kampp: *Færøerne. Folk og erhverv.* Det danske Forlag. Kbh. 1950. 112 s.
- Hans A. Djurhuus (red.): *Livet paa Færøerne.* Dansk Kulturforlag. 1950. 568 s. (+ XIX s. prænummerant-fortegnelse).
- Færøerne. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1951. Red. af Kristjan Bure. Ringkjøbing 1951. 144 s.
- Holger Rasmussen: *Færøske Kulturbilleder omkring Aarhundredskiftet.* Udsendt af H. P. Hansens Bogtrykkeri 1950. 43 s. tekst + 38 s. billeder.
- Kenneth Williamson: *The Atlantic Islands. A Study of the Faeroe Life and Scene.* Collins, St. James's Place, London. 1948. 360 s. + talrige plancher.

Spørgsmålet om Færøernes statsretlige og forvaltningsmæssige stilling inden for, i tilknytning til eller måske endda uden for det danske rige trængte sig stærkt på i årene efter den anden verdenskrig. Sterlingeventyret gav de separatistiske bestræbelser deres hidtil største styrke, der først mindskedes, da erhvervslivet på øerne efter krigskonjunkturerne måtte tilpasse sig mindre hektiske forhold. Den politiske uro, der kulminerede i folkeafstemningen i 1946, formåede for en tid at rejse en interesse i den danske befolkning for færøske tilstande, selv om andre spørgsmål, Sydslesvig-sagen og andet, var tilbøjelige til at stjæle billedet.

Jørgen Steinings bog »Færøerne. Fra Amt til Hjemmestyre«, der i 1948 kom i Historikergruppens serie Vor Tids Verden, er tydeligt inspireret af den aktuelle situation. En lille handig bog med nyttige oplysninger, hvilket også gælder Å. H. Kampps bog »Færøerne. Folk og erhverv«, der to år senere udkom i Geografkredsens serie Folk og Erhverv. I ydre udstyr minder de to bøger om hinanden; med hensyn til formen er Kampp sagligt refererende med tilbøjelighed til det opremsende, til tider uden kausalistisk sammenhæng, Steinings sprogtone ikke altid ganske ren, isprængt journalistiske fraser, i opfattelsen undertiden uselvstændig. Begge bøger må dog siges at være særdeles anvendelige.

Helt journalistisk anlagt er Djurhuus's bog »Livet paa Færøerne«. Bogen er stor og flot, sammensat af mange ganske korte afsnit. Mest indeholder den billeder. Teksten er manges værk og tilsvarende ujævn i kvaliteten; kendsgerningerne ofte noget anekdotisk sammenvævet. Så foretrækker jeg *Turistforeningens Årbog 1951*, der er helliget Færøerne. Som sædvanligt er den fyldt med fremragende fotografier, og både med hensyn til opsætning og tekst virker bogen gennemgående let og tiltalende.

De hidtil omtalte bøger søger i korte kapitler at give en historisk baggrund for det moderne færøske samfund, der er hovedemnet. *Holger Rasmussen: »Færøske Kulturbilleder omkring Aarhundredskiftet«* har derimod rent kulturhistorisk sigte. Det tjener trykkeriet, der udsendte bogen som jule- og nytårshilsen julen 1950, til megen ære, at det tog dette emne op og formidlede det på teknisk set fremragende måde, så resultatet er blevet en bog af sjældent smukt ydre. Det er en billedbog med indledende tekst, en introduktion til emnet, færøsk kultur ved århundredskiftet, før nytiden satte ind også på Færøerne med industrialisering og standardisering. For Færøerne blev det sidste halvhundrede år en omvæltningens tid. Færøsamfundets økonomiske struktur blev ændret. Nye vilkår krævede specialisering, hvorved de gamle erhverv, der hidtil var drevet af samme personer, blev spaltet ud fra hinanden. Før var man bonde og fisker, hver ting til sin tid. Nu er årets rytme brudt, og hver har sin dont. I klart og fast sprog gøres rede for det særegne færøske kulturmonster. Det grundlæggende træk er afhængighed af naturen, tilpasning til det geografiske miljø. Nøglen til forståelse af færøsk arbejdsliv er årets rytme, bestemt af rytmen i naturen, skildret i afsnittet »Bondens Aar« som indledning til gennemgangen af de forskellige sider af erhvervslivet. De enkelte funktioner griber ind i hinanden, de enkelte kulturelementer må ikke skilles ad, men skal ses i lys af hinanden som et hele. Det er en dårlig idé som oversigtskort at anvende et af Kampps kort, der ikke har signatur for bebyggelser, således at den, der ikke i forvejen er orienteret og derfor må drage slutninger ud fra stednavnenes placering på kortet, i flere tilfælde vil få en noget vag fornemmelse af bygdens virkelige beliggenhed. Man tør således ikke på grundlag af kortet afgøre, om Tórshavn ligger på øst- eller vestsiden af Streymoy. Tyngden i bogen

er billederne. Hovedmængden er fotografier optaget i 1890'erne, de fleste af Daniel Bruuns ledsager Johannes Klein, mange af Generalstabens opmålere; disse er suppleret med få nyere optagelser, men desværre utilstrækkeligt, idet væsentlige sider af kulturen er ladet ubehandlet, vel mere af mangel på billeder end af forglemmelse; der er således ikke eet billede, der viser tilberedningen af jorden til dyrkning. Man må nu i den elvte time håbe på kraftigt initiativ med hensyn til udforskningen af Færøernes kulturhistorie. Helhedsopfattelsen, sådan som den finder udtryk hos Holger Rasmussen, bygger i det væsentlige på ældre forfattere og kan næppe forventes rökket; hovedværket er stadig Daniel Bruuns »Fra de færøske Bygder«; men med hensyn til detailundersøgelser er der stadig meget at gøre, vistnok især hvis man ikke begrænser sig for snævert, men behandler stoffet med den nordatlantiske kulturkreds som stadig baggrund.

Det er derfor med særlige forventninger, man læser den engelsksprogede bog om Færøerne »*The Atlantic Islands*«, der blandt de her omtalte indtager en særstilling derved, at færøske forhold i den betragtes fra en anden kant end den vanlige. Bogen er skrevet af et medlem af de britiske besættelsesstyrker på Færøerne under den anden verdenskrig, *Kenneth Williamson* fra Isle of Man. Selv fra et lille øsamfund, også en del af det nordiske vikingevælde, fattede han straks kærlighed til Færøerne og færøfolket, lærte sig sproget og giftede sig med en pige fra Tórshavn. Forfatteren er ornitolog og udnyttede krigsårene til indgående studier over øernes fugleliv, som han har skrevet flere specialafhandlinger om. I *The Atlantic Islands* skriver han også om fugle, fængslende og underholdende. Men hovedemnet er færøsk kultur. Og det kommer ikke bogen til skade, at forfatteren er naturvidenskabsmand. Vant til at iagttage og til at beskrive iagttagelser, giver han læseren klar besked, uden at det går ud over formen. Bogen er let læst, stadig vekslende mellem saglige redegørelser og velskrevne skildringer af landskaber og småbegivenheder. Kun undtagelsesvis udarter forfatteren til den naive rejsende, der kan undre sig længe over alt det mærkelige, han får at spise. Bogen har — bortset fra dens udmærkede kvaliteter simpelthen som læsning — afgjort værd for kulturhistorien. Særlig kan fremhæves afsnittene om kornhøst og kornmaling, om høhøst, fuglefangst og hvalfangst. Nogle sider af tilværelsen er mere sparsomt behandlet eller slet ikke taget i betragtning. Som tilstandsbeskrivelse vil bogen formentlig gøre nytte og ikke mindst som skriftfæstelse af, hvad forfatterens færøske venner og familie har fortalt ham.

Peter Michelsen.

- Løgtingssoga Føroya, I. (A. W. Brøgger: Hvussu Føroyar vórðu bygdar). Tórshavn 1937, udg. af det færøske lagting.
 Anton Degn: Oversigt over Fiskeriet og Monopolhandelen paa Færøerne 1709—1856. Felagið Varðin. Tórshavn 1929.
 — Kommissionsbetænkningen 1709—10 (»Færø Amtstidende«s Bogtrykkeri). Tórshavn 1934.
 — Færøske Kongsbønder 1584—1884. Eget Forlag. København 1945.
 Chr. Matras: Stednavne paa de færøske Norðuroyar, Aarb. f. n. Oldk., Kbhvn. 1932.
 — Indledning til Svabos færøske Visehaandskrifter. Kbhvn. 1939.
 Håkon Hamre (udg.): Thomas Tarnovius, Færøers Beskrivelser (1669). Færøensia, Textus & Investigations, vol II. Ejnar Munksgaard. Kbhvn. 1950.
 Mikkjal Dánjalsson á Ryggi: Miðvinga Söga, Felagið Varðin?. Tórshavn 1940.
 Robert Joensen: Klakksvigar bygd i Sörvág, — — — 1942.
 Joan Chr. Poulsen: Hestsöga, — — — 1947.

Rasmus Rasmussen: Sær er siður á landi. Eget forlag	Tórshavn 1950.
Maria Skylv Hansen: Gamlar Gøtur. Felagið Varðin	— 1950.
Rasmus Rasmussen: Føroysk Plantunøvn. Eget Forlag	— 1950.
— Uppiskoyti til Føroysk Plantunøvn. Eget Forlag	— 1951.
— Yvirlit yvir Føroya Sögu 825—1906. Eget Forlag	— 1951.
— Kongsfestini við Kirkjar í Miðvági. Eget Forlag	— 1951.

Den rige vækst, der i de sidste 25—30 år har været indenfor færøsk kulturhistorie, går utvivlsomt tilbage på V. U. *Hammershaimbs* 2-binds værk *Færøsk Anthologi*, (Kbh. 1890, nyudgivet i 1947 i fotografisk kopi). Det behov for videregående undersøgelser i øernes historie, for kulturhistoriske studier og beskrivelser og for skabelsen af en litteratur på færøsk, som nævnte værk klarlagde, er imødekommet på forskellig måde. Flere af områderne dækkes således ind af tidsskrifterne *Varðin* og *Útiseti*, der dog begge lægger vægten på det litterære. *Færøsk Anthologi* har både i indledningen og i et særligt afsnit: *Folkelivsbilleder* bidraget til den færøske kulturhistorie, og i den senere tid er dette arbejde ført videre. For selve øernes bebyggelseshistorie er 1. bind af *Løgtings söga Færoya* (udg. af Lagtinget 1937), som er skrevet af den norske historiker A. W. *Brøgger*, af vigtighed. Til øernes senere historie har arkivar *Anton Degn* med udgangspunkt i arkivalisk materiale ydet vigtige bidrag, der især samler sig om det tidspunkt, da Færøerne blev lagt ind under den kongelige monopolhandel (*Översigt over Fiskeriet og Monopolhandelen paa Færøerne 1709—1856*, Tórsh. 1929 og *Kommissionsbetænkningen 1709—10*, Tórsh. 1934). Til det færøske landbrugs historie har han også bidraget med bogen: *Færøske Kongsbønder 1584—1884*, Kbh. 1945. Mange betydningsfulde bidrag til øernes historie kan hentes i de færøske arkivalier; Degn har kun nået at udnytte en lille del deraf.

Et meget vigtigt værk er *Chr. Matras* doktordisputats fra 1932: *Stednavne paa de færøske Norðuroyar* (i Aarb. f. n. Oldk.), der indeholder et væld af kulturhistoriske oplysninger. Iøvrigt er Matras største indsats ordbogsarbejdet og udgaven af de færøske viser. I »*Indledning til Svabos færøske Visehaandskrifter*«, Kbh. 1939, har han givet et væsentligt bidrag til kendskabet om en af de kulturhistorisk vigtigste personer fra 1700-årene. Svabos indberetninger fra en rejse til Færøerne i 1781—82, der er et uvurderligt kildekrift for den færøske kulturhistorie, ligger endnu uudgivet på Rigsarkivet bortset fra et udvalg, der blev udsendt af den tidligt afdøde bibliotekar *Mads Jacobsen* (*Jens Christian Svabo. Føroyarferðin, 1781—82*, Tórsh. 1924). Derimod har Selskabet til Udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier udgivet den ældste selvstændige færøbeskrivelse fra 1669: *Thomas Tarnovius, Færøers Beskrivelser* (Kbh. 1950, ved *Håkon Hamre*).

En landvinding for den færøske kulturhistorie er de bygdesagaer, der begyndte at udkomme i Tórshavn 1940. Den første, *Miðvinga Söga*, er desværre umulig at opdrive i et dansk bibliotek, idet den forlængst var udsolgt ved krigens afslutning. Den henter sit stof fra bygden Miðvágur på Vágar. Den næste er fra *Klakksvík på Borðoy* og udkommet 1942. Som mange tilsvarende danske lokalhistorier kan de have en tendens til at fortabe sig i beskrivelsen af enkeltpersoner og lægge for lidt vægt på at give det almene kulturbillede. Det er dog dette sidste, der har blivende værdi, og som vil være af interesse udenfor bygdens snævre kreds.

De to sidst udkomne bygdebøger har lagt hovedvægten på tilstandsbeskrivelsen, og i begge er meget interessant at hente for kulturforskeren. Den første af dem beskriver det lille samfund på øen *Hestur*, den

anden henter sit stof fra bygden *Miðvágur* på *Vágar*. Dens forfatter er en klog mand med megen kulturhistorisk indsigt, og det er med den største interesse man stifter bekendtskab med hans skildring. Også i sin disposition skiller den sig tydeligt ud fra de øvrige bygdesagaer og fra lokalhistorie i almindelighed. Bogen beskriver årets og livets rytme, hvor arbejde og fest griber ind i hinanden, og den er fuld af eksakte oplysninger. Det er kulturhistorie af meget høj rang.

Meget nær op til den lige omtalte gruppe af bøger ligger *Maria Skylv Hansens: Gamlar Gøtur*, hvor færøske forhold er behandlet i en række artikler og småstykker. Deres nærmeste forbillede må søges i Anthologiens folkelivsbilleder, men de er mere brugbare end disse, eftersom de er tids- og stedfæstede. De fleste skriver sig fra Nólsoy og Mykines, og har været trykt før, men det er prisværdigt, at de nu er blevet samlet.

Rasmus Rasmussen, hvis fængslende bygdebog er nævnt, er også på andre områder en banebryder. I sit lange liv har han både været med til at grundlægge den færøske folkehøjskole og deltage aktivt i det politiske liv. Han har desuden sat sig grundigt ind i botanik og udgav i 1936 *Føroya Flora*. I 1950 er denne side af hans forfatterskab forøget med bogen *Føroysk Plantunøvn*, der udreder de færøske plantenavnes historie og i tilgift giver mange oplysninger af kulturhistorisk værdi. I 1951 er udkommet et tillæg, der desuden giver forslag til en nomenclatur. For at afrunde billedet af hans mangesidige virksomhed skal lige nævnes, at han i 1951 yderligere har udgivet en kort *færøsk historie* og et kildekritisk supplement til Degns nævnte bog om de færøske kongsbønder vedrørende forholdene i hans fødebygd *Miðvágur*.

Holger Rasmussen.

Anmeldelser.

Stednavne.

Bornholms Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. 586+XXXI s.
Gad 1951.

I et værk på over 600 sider har Stednavneudvalget i 1950—51 offentliggjort resultatet af sit mangeårige arbejde med Bornholms stednavne. Stedlige interesserede og udvalgets egne medarbejdere har indsamlet et så at sige til bunds gående materiale i marken, og Stednavneudvalgets specialister har gennemgået gamle optegnelser, kort og andre kildekrifter. Den kyndigste nulevende kender af bornholmsk sprog og bornholmske stednavne, magister Aage Rohmann, har ydet sin værdifulde hjælp til at nå det bedst mulige resultat af arbejdet, og som værket nu foreligger, udsendt under Gunnar Knudsens sagkyndige ledelse, giver det et fortrinligt hjælpemiddel for alle, der beskæftiger sig med bornholmske kulturforhold, righoldigt som det er ved sine mange enkeltheder og rummende de resultater, der på stednavneforskningens nuværende stadi har kunnet nås. Bemærkes må det også, at værkets værdi er så meget større, fordi dialektens gamle former mere og mere er ved at gå i glemme.

Bornholms særegne naturforhold har nødvendigvis givet de bornholmske stednavne en fra de øvrige danskes på flere punkter afvigende karakter, idet bebyggelsen i så høj grad er afhængig af dem. Der opstod ingen landsbyer; men gårdene blev lagt spredt uden om øens uopdyrkede midtparti Højlyngen. Det for det øvrige land gældende hjælpemiddel til at datere bebyggelsen gennem de forskellige endelser i landsbynavnene har man altså ikke her, og gårdenes navne er først kendt fra ca. 1600 og er i mange tilfælde fornyet, f. eks. ved ejerskifte, flere — indtil 6—7 — gange. Det er gårdens beliggenhed i forhold til omgivelserne, der har givet den navn, som Hallegård, Klippegård, eller dens plads i sognet, som Nørregård, Søndergård, eller ejerens navn er blevet knyttet til gården, som i Sejergård, Tygegård o. a. Først i de sidste 100 år har hver gård fået sit eget navn; før den tid var gårde, der lå nær hinanden, i en del tilfælde sammenfattede under et fælles navn med endelsen -by, som Åby, Klinteby, uden at disse gårde iøvrigt — i deres drift — havde særlig tilknytning til hinanden. Ejeren af en af disse gårde benævntes: N. N. i Åby o. s. v.

Gårdbetegnelse med præposition brugtes også om enligt beliggende gårde, som: Ved broen, I skoven, ligesom samlinger af huse kunde benævnes med navne med foransat præposition, som I Glappe, I Lindet. Disse navne synes at være af ældre karakter end de almindelige gårdnavne, og det samme gælder i flere tilfælde navne på bebyggelser ved kysten. En del af disse navne har det været umuligt at give en sikker tolkning af; man har måttet nøjes med at fremføre de muligheder,

man for tiden har for at løse vanskelighederne, og give det bedst mulige grundlag for en fremtidig løsning.

Heller ikke for selve navnet Bornholm har det været muligt at give en sikker forklaring; men det er anført som en mulighed, at burgunderne i nogen tid har været i besiddelse af øen efter en erobring af den og derved givet anledning til dens navn. Den bornholmske form Borrinjholm går tilbage til den middelalderlige danske form, medens formen Bornholm går tilbage til den nedertyske form, der kendes fra 1260. —

I dette tidsskrift vil jeg gerne meddele, at Stednavneudvalget har sat Bornholms historiske samfund i stand til at levere sine medlemmer værket som årsskrift for 1951 og 1952.

Th. Lind.

Personnavne.

Rikard Hornby: Danske Navne. Træk af Navngivningens Historie. 182 s. Gad 1951.

I 1918 udsendte Johs. Steenstrup »Mænds og Kvinders Navne igennem Tiderne«, en lille bog på 158 sider, som har været til stor nytte og gavn igennem årene. Der er siden da kommet en meget betydelig litteratur om danske personnavne, og i det store værk: Danmarks gamle Personnavne er der samlet et stort og uhyre værdifuldt materiale til forståelse og datering af de forskellige navne. Det er derfor naturligt og nyttigt, at der nu er udkommet en ny populær oversigt til afløsning af Steenstrups, der selvfølgelig er og må være forældet på mange punkter. Forfatteren er Rikard Hornby, den kyndige medudgiver af det store personnavneværk. Ligesom det tidligere værk er dette delt i to dele; I. En oversigt over navnenes og navneskikkens historie og II. Navnebog. Den sidste er på 105 sider. Navnebogen opfylder vist alle rimelige krav. En sådan fortegnelse hverken kan eller skal være fuldstændig, der er ingen, som vil bebrejde forfatteren, at han ikke har mærkelige kvindenavne som Jeppebine, Jesserine eller Malsomine¹⁾ med i sin liste. Men alligevel vil man vel nok kunne finde navne, som man synes burde have været med. Hvorfor er det i Sønderjylland almindelige navn Ros (= Rasmus, Asmus) ikke nævnt? Det var i tidligere tid meget brugt og har også været anvendt i patronymier. Og navnet Heile, der forekommer i Vendsyssel, burde vel også have været nævnt. Nu og da vil man også sætte et spørgsmålstejn ved en og anden af forklaringerne. Ville det f. eks. ikke være naturligt at betegne navnet Broder som frisisk. Der er i hvert fald ingen tvivl om, at det fra gammel tid har været almindelig anvendt i de frisiske områder af Sønderjylland, hvorfra det så som så mange andre navne har bredt sig til den danske del af hertugdømmet. Og det er jo også ganske analogt med navne som Søster, Fedder og Sønke (Sønnich). Og hvorfor skal pigenavnet Herle, i ældre tid ofte Herlig, henvises til Midtjylland? I hvert fald har det altid været og er stadig brugt i Sønderjylland.

Men alt dette er kun småtterier. Stort set kan der ikke være tvivl om, at listen både er omfattende og oplysningerne deri fyldestgørende. Men går man fra navnebogen over til den navnehistoriske redegørelse, er der knap så stor grund til begejstring. Der er her meget fyldige oplysninger

¹⁾ Nævnt i Peter Jørgensens værdifulde undersøgelse: Fornavne i Brede sogn gennem 100 år (Sprog og Kultur 1950, s. 35—37).

om de ældre navne, lidt mindre udførlige om de yngre. Behandlingen af navneskikkene er derimod meget kortfattet, og ofte er billedet fortegnet. Når det f. eks. s. 56 hedder: »En hovedregel har det været først at opkalde en person efter hans død« er det ganske misvisende. Det var i hvert fald fra 1600-årene en fast regel, at børnene fik navn efter bedste-forældrene, hvad enten disse levede eller var døde¹⁾. Og man kan ikke som forfatteren sige: »Der er ligeledes adskillige eksempler på, at et barn får samme fornavn som moderens første mand«. Det var nemlig en absolut fast regel, at hvis en enke eller en enkemand giftede sig igen, fik det første drenge- eller pigebarn i det nye ægteskab den afdødes navn. Afsnittet om dobbelte navne er også ret ufyldstgørende. Forfatteren kommer slet ikke ind på, hvorledes det er gået til, at folk i senere tid begyndte at bruge flere fornavne. Denne skik er uden tvivl indkommet fra Tyskland, og den blev først almindelig i Sønderjylland, før den bredte sig til kongeriget. Iøvrigt vil det, når man vil studere dansk navneskik, være udbytterigt at følge udviklingen i Sønderjylland, idet mange af de ændringer, som præger den senere navneudvikling, kan påvises her før end i kongeriget. Det gælder f. eks. brugen af faste slægtsnavne, også af patronymier som slægtsnavne, som er ret almindelig i de sønderjydske købstæder i begyndelsen af 1600-årene. Man mærker i det hele taget i behandlingen af de nyere navneforhold og navneskikke en altfor stor usikkerhed hos forfatteren. Side 57 hedder det: »Allerede Struensee udstedte i 1771 et reskript om brug af faste tilnavne; dette var dog foreløbig kun gældende for hertugdømmet Slesvig. I Sønderjylland fører en særlig personnavne-registerfører i øvrigt stadig fortegnelsen over navne på nyfødte i sognet. Imidlertid fulgte kongeriget efter med forordningen af 30. maj 1828 med et lignende påbud«. Det er sjældent at finde så mange fejl samlet på et sted: Bestemmelsen fra 8. nov. 1771 er formelt en »Verfügung«, ikke et reskript, udstedt af overret og overkonsistorium på Gottorp i kongens navn, omend i h. t. et kgl. reskript af 1. nov. 1771²⁾. Den er altså ikke udstedt af Struensee, og den påbyder indførelse af faste slægtsnavne, ikke tilnavne. Den sønderjyske personregisterfører, der ikke har til særlig opgave at registrere nyfødtes navne, men deres fødsler og iøvrigt også alle dødsfald, har ikke nogen forbindelse med bestemmelsen af 1771, men er indført i 1874, altså i preussisk tid, som et led i Bismarcks kulturkamp. Tilbage er der så blot at nævne, at dåbsforordningen af 30. maj 1828 kun fastslår: »Iøvrigt bør hvert barn ved dåben benævnes ej alene med Fornavn, men og med et Familie- eller Stammafn, som det i Fremtiden bør bære«. Som enhver, der læser ordene, kan overbevise sig om, bestemmes der heri intet om faste slægtsnavne som i den slesvigske forordning, men kun, at barnets slægtsnavn skal nævnes ved dåben.

Selvom der altså kan indvendes en del mod Rikard Hornbys Danske Navne, ikke mindst mod den navnehistoriske indledning, skal det dog også fastslås, at den på grund af den udmærkede navnehog er et nyttigt opslagsværk, som sikkert vil blive brugt af mange. Havde forfat-

¹⁾ Smln. dog V. A. Secher i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv, I, s. 471—487, hvor der er fremsat en anden opfattelse, der i hvert fald for det tidsrum, han behandler, ikke har bund i virkeligheden.

²⁾ Chron. Samml. der im Jahre 1771 ergangen den königl. Verordnung u. Verfügung s. 40. Fogtmanns Reskripter under 15. maj 1790, da 1771-bestemmelsen blev udvidet til også at gælde Tørninglen; smlgn. Dansk navneskik (1899) s. 113 f., der vel er Hornbys kilde.

teren været lidt mere omhyggelig med den navnehistoriske indledning, havde vi her haft en ypperlig afløser af Steenstrups gamle værk.

Johan Hvidtfeldt.

Danmarks gamle Personnavne, II Tilnavne. Paa Carlsbergfondets Bekostning udgivet af *Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby.* 1. Halvbind. 646 sp. København 1949—53.

Det sidst udkomne hefte af Danmarks gamle Personnavne afslutter første halvdel af tilnavnebindet, og det er nu muligt at danne sig et indtryk af dette udgiverarbejde, der føres videre af Rikard Hornby, efter at begge hovedredaktørerne, Marius Kristensen og sidst Gunnar Knudsen, er døde. Efter at de gamle fornavne er blevet udgivet, har man fortsat med de gamle tilnavne efter de samme principper, således at navnematerialet dækker tiden til c. 1500 og omfatter foruden det nuværende Danmark tillige de skånske provinser og Sydslesvig. Når denne udgave er fuldført, vil et stort savn være afhjulpet, idet vi her for første gang har Danmarks gamle person- og tilnavne udgivet i videnskabelig forsvarlig form, således som vi hidtil kun har haft det for det vestnordiske materiales vedkommende.

En afgrænsning af begrebet »tilnavn« eller en redegørelse for, hvad man har medtaget, findes ikke, men det fremgår af efterskriften i personnavnebindet, at alt hvad der efter funktionen i hvert enkelt tilfælde kan betragtes som tillæg til fornavn er blevet optaget (bortset fra den store gruppe patronymika, der er behandlet i fornavnebindet).

Opstillingen af de enkelte artikler er efter en velkendt og veltjent metode: De enkelte navneforekomster nævnes i kronologisk rækkefølge, belæg på samme person føres sammen, og former, der ikke stammer fra originaldokumenter men fra afskrifter, forsynes med en stjerne. Nogle småindvendinger med hensyn til selve opstillingen skal gøres.

Opslagsformen har man i almindelighed søgt at bringe i gammeldansk skikkelse, men i nogle tilfælde har man undladt dette, til trods for at materialet berettiger dertil, og dette har medført nogle pudsige inkonsekvenser. Tilnavnene Degn og Drage opføres eksempelvis under de gammeldanske former Diakn og Draki, men Bøste under denne form og ikke under Bøsti (vn. beysti eller Bausti). Tilnavnet Drukken står under denne form og ikke under Drukkin. Dyd findes i den gammeldanske form Dyghth, men Fryd i formen Frøyth, osv. Man har tydeligvis ladet det være afgørende, hvilke former man har overleveret, men det synes at være et lidt tilfældigt princip. Sml. også de mange erhvervsbetegnelser på -ere, der snart ender på -ere, snart på -er.

Man kunde have ønsket, at udgiverne ved citering af runeexemplar havde angivet, indenfor hvilket tidsrum af den 1000-årige runeperiode formen stammer, spec. når man sammenligner med den nøjagtige datering af de senere belæg.

Dette er dog kun småting. Noget alvorligere er det, at man i et enkelt tilfælde gennem en utilstrækkelig måde at citere selve materialet på har gjort sig til talsmand for en bestemt tolkning. Jeg tænker på det berømte tilnavn *Danmarkarbot*. Som bekendt har der i mange år været uenighed om, hvorvidt det var Gorm eller Thyra, der oprindeligt kaldtes *Danmarkarbot*, sprogligt er begge muligheder tilstede. I udgaven citeres Jelling-stenen således: Þurui .... tanmarkar but, hvilket vil sige, at

udgiverne knytter leddet til Thyra, men det er en forkert metode at fremlægge materialet på. I stedet burde man have citeret hele Jellingstenens indskrift og evt. i tolkningen have argumenteret for, hvilken af mulighederne der burde foretrækkes.

Tolkningerne af de enkelte tilnavne skal som fremhævet i forordet kun betragtes som forsøg, men gør i reglen et nøgternt og tilforladeligt indtryk. Med videnskabelig forsigtighed nævnes ofte mange sproglige muligheder, og hvis man overhovedet på dette tidspunkt skal indlade sig på at forklare dårligt eller sent overleverede tilnavne, er det den rette metode. Heldigvis har man næsten aldrig givet sig til at ræsonnere over motivet bag et tilnavn (se dog Dagh) undtagen i de tilfælde, hvor en tradition om dette er overleveret (som ret ofte indenfor det vestnordiske sprogområde). Det er naturligvis nytteløst nu at spekulere over, hvorfor en mand blev kaldt Jeppe Hat eller en anden Absalon Bælg. Tilfældige begivenheder har ofte været anledningen, således som vi kender det fra nutiden.

Nogle bemærkninger til enkelttolkninger: *Iaghere* (1356) tolkes af jage = have hastværk, men denne betydning af jage optræder tidligst i 17. årh. (ikke hos Kalkar), det betyder »jæger«. *Kerndorp* anses for at være enten Kværndrup eller Kærungaarde. Snarere er det et tysk stednavn. *Gude* regnes for at være fornavnet Guthi eller mnt. gût. Som påvist af Brøndum-Nielsen (sidst i Studier og Tydninger p. 187) kan gude være normal sønderjysk form af adj. god. *Humle*, i al fald et af eksemplerne bør føres til det langelsandske sogneavn Humle. *Klipping*, her afvises med rette Aage Hansens forsøg på at tolke kongetilnavnet som en -ing-afledning af klep = dreng. Det kendes både fra gammelsvensk, middelhøjtysk og middelnedertysk og betyder »klippet skind«.

Foruden den store almenkulturelle betydning det har at få udgivet dette stof, er det af overordentlig sproglig værdi. En mere indgående brug af udgaven vil utvivlsomt give anledning til interessante iagttagelser af filologisk karakter. Antydningssvis kan nævnes, at man her træffer ældste belæg på en del appellativer, f. ex. *arth*, plov, *bing*, (korn) kiste, *hugaf*, *gal*, skrigen, *hump*, til at humpe. Desuden findes her i talrige tilfælde ældste forekomst af et stednavn: *Awersbek*, *Bastkær*, *Blaabjerg*, *Bunkeflo*, *Dyrskov*, *Filsted*, *Hansted* osv., og i enkelte tilfælde kan en sådan form være af afgørende værdi for tolkningen, som *Adslev*, der som stednavn først kendes 1574 i formen Adtzløff, men som tilnavn er brugt 1295 i formen Addæsleff (et personnavn *Addir, jf. Addi i DgP I). Det kan ved hjælp af udgaven påvises, at foranstilling af tilnavne er overordentligt sparsomt anvendt på dansk område i gammel tid i modsætning til vestnordisk og nyere dansk sprogbrug (Molda-Gnúpr, Mó-Bersi osv.; Træsko-Lars, Klude-Johanne). Blandt de få eksempler der findes (Guldharald, Dumberose o. a.) savner man dog kongenavnet *Hardeknud*, som er opført under fornavne, men som rettelig burde findes i tilnavnebindet, hvadenten man sammenstiller forleddet med Hard(syssel), Hordaland i Norge eller adj. hård.

Endelig er det nok værd at bemærke, at det også kan være ganske underholdende at blade i bogen. Hvem skulde have anet, at Peter Edderkop optrådte allerede 1408. At middelalderen med hensyn til øgenavne var ligeså uelskværdig som nutiden, viser tilnavne som Godtid, Hældehorn, Ast (bagdel), Fadebur og Hankekande.

Omkring majstangen.

Mai Fossenius: Majgren, majträd, majstång. En etnologisk-kulturhistorisk studie. 383 sider, 50 fig., 4 bilagskort. Gleerup, Lund 1951.

Mens fastelavnen i Sverige spiller en lille rolle i årets folkelige festkredse, har 1. maj (resp. midsummer) til gengæld en rig festtradition. Det er derfor naturligt, at fru Mai Fossenius, der er en elev af den fremragende folkemindeforsker, prof. C. W. von Sydow i Lund, har valgt at skrive en disputats om det kompleks af skikke og overleveringer, der samler sig om Valborgsdag og St. Hans. Stofindsamlingen har taget 8 år, hvad der knapt kan undre én, når man dykker ned i den såre fyldige fremstilling. Det bør noteres, at også en mængde dansk trykt og utrykt materiale er benyttet. Bogen belyser så godt som alle former for »majning« med løv og grønt. Efter en grundig historisk udvikling behandles forskellige fester i by og på land: skolefester, majsyngning (specielt i de tidligere danske landskaber), »føre sommer i by«, midsummerfester om majstangen osv., og også rejsegilder, feststænger ved bryllup og fødselsdag m. m. En grundig beskrivelse af majstangens udseende og udsmykning viser, hvor frodig den folkelige fantasi kan være.

Men ellers kommer bogen, som naturligt er, til at forme sig som et opgør mellem det nye og det gamle inden for folkemindeforskningen. Mens Mannhardt og hans elever knyttede forestillinger spec. om frugtbarhed til majningen og mente, at alle de herhenhørende skikke havde ét eneste formål: at fremme vækst og trivsel, ser de nyere retninger, ikke mindst påvirket af v. Sydow, mere nøgternt på disse skikke. De betragtes psykologisk og sociologisk som festsikke, der imødekommer godtfolks, især de unges trang og behov til at feste i anledning af den dejlige sommer, der nærmer sig. Festerne er ofte forbundet med ungdommens tiggeri af mad, drikke, penge, — en nødvendig materiel forudsætning for afholdelse af festerne. Forfatterinden undersøger bestanddelene i majfesterne og henfører dem til forskellige grupper med hver sit formål: den grønne gren, det nyudsprungne træ, det afkvistede træ med top, og selve feststangen, prydet med kranse, bånd o. lign. Det er måske et spørgsmål, om deres funktioner ikke er gledet temmelig over i hinanden.

Det siger sig selv, at en bog med et så uhyre stof er tung at komme igennem, trods det udmærkede billed- og kortmateriale. Man kommer så let til at miste oversigten. Men den, der søger materiale om denne så vigtige gruppe af årets folkelige fester, vil sjældent gå forgæves. For en anmelder er det en svir at kunne pege på stof, som forfatteren ikke har kendt. Måske må det være tilladt at pege på en enkelt meddelelse, som ikke er kommet med her. I P. A. Säves håndskrevne samlinger fra Gotland i universitetsbiblioteket i Uppsala findes en optegnelse om 1. maj-festen i Visby, hvor soldaterne i 1700'erne bar en kammerat, udklædt som Bacchus, udsmykket med løvkranse og blomster og siddende på en tønde, rundt i byen. Dette optog, som vel er enestående for Sverige, genfindes i de danske fastelavnsoptog med »Baks på tøndene« på de syddanske øer. Formodentlig har de ikke andet med hinanden at gøre, end at de nedstammer fra samme foreteelse, sandsynligvis fra hoffernes festoptog, »triumfer«, i renaissance- og baroktid.

Henning Henningsen.

Jordfordeling og udskiftning.

- C. Rise Hansen og Axel Steensberg: *Jordfordeling og Udskiftning*. Undersøgelser i tre sjællandske Landsbyer. Med et Bidrag af Werner Christensen. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Skrifter. Bind II, Nr. 1. 485 s. Munksgaard 1951.

Arkivar Johs. Ewens, Matrikulsarkivet, opfordrede i 1941 interesserede historikere til i langt højere grad end hidtil at udnytte materialet i dette arkiv. Han henviste navnlig til de fortrinlige kort og opmålingsprotokoller fra Vordingborg og Antvorskov rytterdistrikter o. 1770. Afdøde direktør for Nationalmuseet, dr. Poul Nørlund og rigsarkivar Axel Linvald tog sig af sagen, og Carlsbergfondet sikrede det økonomiske grundlag for det arbejde, som arkivar C. Rise Hansen og dr. Axel Steensberg på opfordring har udført.

Udgangspunktet blev landsbyen *Hejninge* på Antvorskov rytterdistrikt, her havde Nationalmuseet påbegyndt arkæologiske udgravninger af gårdtomter. Studiet af to mindre landsbyer på samme distrikt skulle supplere billedet, med Snekkerup som slettelandsby og Grøfte som repræsentant for landsbyerne i skovegne. Arbejdet med markbøgerne til matriklen 1688 motiverede ønskeligheden af at få fuld klarhed over, hvorledes opmålingerne i marken 1681 og 1682 egentlig foregik. Derved kom man ind på betydningsfulde undersøgelser vedrørende Christian V.s matrikel (for Sjælland, Fyn og Lolland-Falster), hvis tilblivelse og kildeværdi Rise Hansen gør indgående rede for. For de tre landsbyers vedkommende blev tilstandene landsby for landsby sammenlignet ud fra opmålingerne 1682 og 1768—70; fra sidstnævnte tidspunkt findes kort med tilhørende opmålingsprotokoller. Der blev foretaget beregninger over samtlige agres arealstørrelser; markbogens agerarealer måtte omregnes, da der ofte forekom regnefejl. En rekonstruktion af kortene over landsbymarkerne var derefter mulig, vel at mærke når den blev foretaget af en mand, der havde nøje føling med hele det indsamlede stof; Axel Steensberg har desuden udarbejdet en hel del mindre kort og skitser. Udviklingen i de tre landsbyer før 1682 kunne vanskeligt udforskes, men Rise Hansen har dog givet en kort oversigt over deres ejendoms historie.

Gennegangen af udskiftningen og udflytningen i de tre landsbyer skyldes Steensberg, der også belyser udskiftningen i almindelighed, med særligt henblik på forholdene i Antvorskov-distriktet. Endvidere har S. udarbejdet et afsnit om jordernes bonitering. For at få undersøgt forholdet mellem bonitetsklasserne og jordens fosfatindhold søgte historikerne forbindelse med »Danmarks geologiske Undersøgelse«, der hjalp at udtage jordprøverne og påtog sig analyseringen. Afdelingsgeolog Werner Christensen har udarbejdet en redegørelse for landsbyjordens indhold af letopløselige fosfater (i Hejninge, Grøfte og Snekkerup).

Med sine 400 store danske tekstsider (foruden et engelsk resumé på 62), sine 16 plancher og talrige kort i teksten er værket det fyldigste og bedste, der er præsteret på dette område. Der er ingen grund til at holde de forskellige afsnit op mod hinanden, de er alle betydningsfulde, en god optakt til landbo- og især landbrugshistoriske undersøgelser på et felt, hvor der hidtil er præsteret meget lidt. Rise Hansen og Steensberg oplyser i forordet, at de har opnået en ny bevilling til videreførelse af landsbyundersøgelser og udarbejdelse af kort, der skal vise de forskellige former for vangebrug og skifter m. v. — undersøgelser, der er på-

begyndt m. h. t. Sjælland, og som til sin tid vil give en bredere baggrund for tilstande og udviklingsfænomener i de tre her behandlede landsbyer.

Dansk landbohistorisk forskning stilles ofte overfor det pinlige valg mellem at gå i dybden eller i bredden og søger naturligvis nu og da at kombinere de to formål. Det foreliggende værk er i så henseende typisk. En tilbundsgående undersøgelse af danske landsbyers jordfordelings- og driftsforhold kan kun ventes gennemført m. h. t. en forsvindende brøkdel af samtlige landsbyer, men det er vigtigt, at der ved de første, banebrydende undersøgelser ikke bliver slået af på fordringerne. Udgangspunktet må være i orden (derfor bl. a. studierne over Chr. V.s matrikel), teknikken skal være afprøvet og fuldt anvendelig: der skal både måles (beregnes) og tegnes kort på forsvarlig vis — at lade en professionel korttegner udføre en væsentlig del af arbejdet, som man oprindeligt havde tænkt sig, gik ikke an. Men tillige har historikerne erfaret nødvendigheden af samarbejde på andre felter, navnlig med geologerne. Til denne trængen i dybden har forskerne — i deres yderst forståelige lyst til at se en verden udenfor Hejninge, Grøfte og Snekkerup — føjet et fremstød i bredden: først en oversigt over udskiftningen i det tidligere antvorskovske distrikt, dernæst en behandling af udskiftningsproblemer i almindelighed og dermed et vist udsyn til andre egne af landet.

Et springende punkt er jo nemlig, hvor meget nogle få landsbyundersøgelser kan ændre i et tilvant billede. Den oplysning, at det dyrkede areal i de tre landsbyer fra 1682 til omkring 1770 voksede med henholdsvis 13, 25 og henvend 9 procent, rækker i sig selv ved den forældede opfattelse, at agerdyrkningen stod stille i tiden før de store landboreformer, men den kan naturligvis ikke give et sikkert talmæssigt begreb om arealudvidelsens omfang i landet som helhed. Og spørgsmålet om trevangsbrugets udbredelse og forekomsten af de forskellige former for udskiftning er på ingen måde løst, selv om der er skaffet klarhed over udskiftningsmåder og -former i Antvorskov-distriktets landsbyer. Afsnittet om udskiftningsfigurer (forskellige slags stjerneudskiftning, blokudskiftning og talrige overgangsformer) er meget interessant, og det synes indlysende, at der i hvert fald på dette område forholdsvis hurtigt kunne tilvejebringes et godt sammenligningsmateriale fra andre egne af landet. Troels Fink har i sin disputats (1941) behandlet udskiftningen i Sønderjylland, i kongeriget har Poul Nissen undersøgt udskiftningerne i Præstø amt (1943), men derudover er det småt og spredt, hvad der virkelig vides m. h. t. et så betydningsfuldt emne som udskiftningens historie i Danmark.

Efter at disse banebrydende og grundige undersøgelser er gennemført, vil det være af vigtighed, at forskningen nøje overvejer og derefter klart opstiller de problemer, der kan og bør løses i en overskuelig fremtid. Det gælder *et sikkert overblik* over jordens fordeling og udnyttelse i tiden mellem landmålingen og udskiftningen, endvidere over selve udskiftningen og — ikke at forglemme — den udstykningens tidsalder, der fulgte umiddelbart efter.

F. Skrubbeltrang.

Vider og vedtægter.

August F. Schmidt: Studier i vider og vedtægter. II. 150 s. Schultz 1951.

I det nu fremkomne bind, der slutter sig til det i 1937 udgivne 1. bind, offentliggør den produktive forfatter en række småafhandlinger vedr.

forskellige foreteelser i landsbylivet under fællesskabet. Der indledes med »Bemærkninger om landsbylovenes afhængighed af Danske Lov«, hvorefter følger bindets største stykke om »Igang« (de med optagelse i landsbysamfundet forbundne gilder). Derefter fortælles om »Afgang«, om videkæppen og talliepinde, om bettelpinde og krøblingeægt, om St. Veits dag (især kendt i det østlige Sønderjylland), om de to mærkelige betegnelser »gonis« og »fejsgump«, om plantebede (fællesbede for bøndernes kålplanter m. v.) og om malkesteder. Til slut gives lidt statistik om antallet af de udgivne vider — og kommentarer og rettelser til de udgivne 5 bind landsbyvedtægter.

Man kan vel mene, at betegnelsen studier er noget fordringsfuld, for det drejer sig dog overvejende om en sammenskrivning af oplysninger hentede fra de udgivne vider, fra lokalhistoriske eller folkløristiske skrifter og fra optegnelser i Dansk Folkemindesamling; det må imidlertid indrømmes, at forfatteren har et betydeligt kendskab netop til sådant stof. Arkiverne synes derimod ikke at drage, skønt der jo i hvert fald i tingbøgerne ville kunne findes meget til belysning også af de sider af landsbylivet, som har forfatterens interesse.

Selv om der således ikke er pløjet dybt i disse småafhandlinger, vil den elskværdige læser dog sikkert påskønne, at det indsamlede stof er fremlagt på en så let tilgængelig måde og overalt er forsynet med gode henvisninger til de steder, hvorfra det er hentet.

C. Rise Hansen.

Et krongods' forvaltning.

Hans H. Fussing: Stiernholm Len 1603—1661. Studier i Krongodsets Forvaltning. Videnskabernes Selskabs historisk-filosofiske Skrifter, III, nr. 1. I kommission hos Ejnar Munksgaard. 1951. 312 sider.

Efter tidligere i en række større og mindre arbejder at have beskæftiget sig med adelsgodset har dr. Fussing denne gang vendt sig til krongodset. Formålet med den nye studie i krongodsets forvaltning har — som dr. F. selv fremhæver i forordet — bl. a. været at undersøge, hvordan lensindtægterne fremkom, og hvor store de var, hvorledes lensmanden udførte sit hverv som godsadministrator, leder af retsplejen og skatteopkræver, og hvordan forholdet var mellem lensmanden og centraladministrationen i København. Endelig giver lensregnskaberne en mængde oplysninger om kronens fæstebønder, først og fremmest om deres ydelser.

At undersøge forholdene i alle len er naturligvis en ganske uoverkommelig opgave for en enkelt mand. Dr. F. har derfor sat sig som opgave at bearbejde det overleverede kildestof for et enkelt len i det håb, at de indvundne resultater måtte være typiske, hvad ganske vist til syvende og sidst kun fremtidige undersøgelser kan vise. Forfatteren har da under hensyntagen til det overkommelige og det formentlig typiske valgt Stiernholm len (før 1617 kaldet Bygholm len), der omfattede 3 herreder: Hatting, Nim og Bjerge. Tidsmæssigt begrænses den periode, der kommer til behandling, af kildematerialet, hvis hovedbestanddel er de til rentekammeret indsendte lensregnskaber (af dr. F. urigtigt kaldet: Stiernholm lens arkiv). Desværre er det virkelige Stiernholm lens arkiv gået fuldstændig tabt, sådan som det næsten altid er tilfældet med disse arkiver. Et særligt savn for Fussings undersøgelser har det været,

at tingbøgerne for det pågældende område i det behandlede tidsrum helt mangler.

Nogen lokalhistorisk undersøgelse i egentlig forstand er der altså ikke tale om. Det er et rigshistorisk problem belyst ved en lokalt afgrænset studie, og den slags har vi hidtil haft alt for få af. For den, der arbejder med lokalhistorien for dens egen skyld, er der imidlertid også meget at hente i Fussings arbejde, idet opstillingen af lensregnskaberne jo stort set er ens. Værdifulde er også flere kritiske bemærkninger om kilde-materialet, selv om de måske ikke alle er lige overraskende (således s. 30 og 155 om jordebøgernes oplysninger om fæsterne, og s. 84 f. om tingsvidnerne).

Vender man sig til de resultater, der er nået — af Fussing selv til dels resumeret s. 154 ff. — er der vel særlig grund til at fremhæve, at bøndernes kår — også efter F.s undersøgelser — er blevet forringet i løbet af den undersøgte periode. Et andet træk fra denne tid er den hurtigt fremskridende overgang til pengeøkonomi. Afsnittet om konverteringen af bøndernes ydelser hører afgjort til bogens værdifuldeste. Med særlig interesse følges dr. F.s undersøgelser af revisionens virksomhed. Gennem antegnelser til regnskaberne blev der grebet ind i lensforvaltningen, efter F.s opfattelse uden større resultater, selv om revisionen vel ved sin blotte eksistens har haft betydning. Værd at erindre er det, at antegnelserne ikke gik gennem cancelleries alm. ekspedition og derfor ikke normalt satte sig spor i brevbøgerne.

Og så er der det måske mest centrale spørgsmål; hvad kastede lenet af sig til kronen? Fussing har her efter en i datiden benyttet metode for hartkornsberegning omregnet alle de forsk. ydelser, der forekom på lenet, i tdr. hartkorn for derved at få en ensartet måleenhed, der i hvert fald skulle muliggøre en påvisning af forholdet mellem de forsk. indtægter og udgifter. Der foretages i forbindelse med disse opgørelser en sontring mellem egentlige administrationsudgifter på lenet og udgifter til såkaldte rigsformål. Normalt gav lenet overskud, men der var dog — bortset fra krigsår — 6 år med underskud. Man må sikkert med forfatteren mene, at det ville have været en fordel for kronen, hvis den var gået over til at sætte alle len på afgift fremfor at have dem på regnskab. Dette er vel værd at mærke sig, fordi det på denne måde synes muligt at kaste nyt lys over forholdet mellem konge og adel m. h. t. lenspolitikken.

Der er udover det her fremførte meget andet, der bør fremhæves, f. eks. vedr. stedsmålets størrelse (s. 35 ff.), skattebyrden (s. 90), skatteydernes opdeling i læg (s. 82 f.) og lensmandens embedsforretninger (s. 100 ff.). Ind imellem er kulturhistoriske småtræk som s. 11 om Christian 4.s sengevogn, s. 119 om de store svineslagtninger på Stiernholm o. s. v. I det hele taget er bogen skrevet i et letfatteligt sprog og med en vis klædelig varme; det er ikke nogen sur, adelsfjendtlig bondeven, der her fører pennen, men en ven af den gamle danske adel og dens patriarkalske indstilling over for bonden.

En særlig tak fortjener dr. F. (og Videnskabernes Selskab for den sags skyld med), fordi det bearbejdede materiale i stor udstrækning fremlægges i de udførlige bilag til bogen. Det drejer sig om oversigterne over de enkelte lensregnskabers indtægter og udgifter, om skatterne og om forsk. varepriser, men først og fremmest om den som bilag C aftrykte »jordebog«, hvori oplysninger om lenets fæstere er samlede.

Et og andet kan vel nok indvendes. Forholdet mellem lensmand og

foged (godsforvalter) står uklart. I hvor høj grad er det virkelig lensmandens indgriben man mærker? Det er jo spørgsmålet om kongekontra minister, vi her møder i det små, og nok værd at overveje. Mon ikke også der (s. 45) havde været grund til at skelne mellem kronens ugedagsbønders stilling og adelens ugedagsbønders; det var jo kun de sidste skattefritagelser, der med håndfæstningen af 1648 endelig blev fæstnet. Beregningen af hoveriets størrelse s. 46 er næppe meget værd. Lensbrevet til Laurids Ulfeldt af 4.8.1648 er ikke udstedt af rigsrådet, men af Frederik 3. som udvalgt (d. v. s. endnu ikke kronet) konge. Disse indvendinger, hvortil flere kunne føjes, må imidlertid ikke på nogen måde afsvække den gunstige bedømmelse af værket; for der kan ikke være tvivl om dette nye arbejdes værdi og dets betydning som banebrydende på sit felt, selv om det naturligvis først rigtigt kommer til at stå sin prøve, når til sin tid tilsvarende arbejder fra andre len foreligger.

C. Rise Hansen.

Nye bøger om hovedstaden.

Der er i århundredernes løb udgivet en stor mængde afhandlinger og værker om Danmarks hovedstad. De ældste var hovedsagelig beskrivelser af byens mærkværdigheder, dens historiske begivenheder og dens indretning i det hele taget. Først efter midten af 1800 årene begynder man at offentliggøre egentlige kritiske behandlinger. I 1870'erne kom Oluf Nielsens store værker: »Kjøbenhavns Diplomatarium« i 10 bind og »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse« i seks bind. De følgende år blev meget frugtbare. R. Mejborg beskæftigede sig med borgerlige huse og professorboliger, og mænd som Both, Davidsen, Carl Bruun og Bering Liisberg behandlede andre sider af historien. Senere fulgte Bokkenheuser, Eiler Nystrom, Villads Christensen, Hugo Matthiessen og H. U. Ramsing.

I årene efter den anden verdenskrig har der atter været stærk grøde i litteraturen om København. Set fra et faghistorisk synspunkt hæfter man sig først og fremmest ved et to bindes værk, udsendt på Hirschsprungs forlag under redaktion af arkivar, dr. phil. Harald Jørgensen: *København fra boplads til storby* (1948). Værket fylder ialt ca. 675 sider. Udstyret er tiltalende og billederne, der er redigeret af museumsinspektør Gudmund Boesen, er mange og gennemgående velvalgte. Billedteksterne giver præcise og næsten udtømmende oplysninger, også om billedernes proveniens. Ved et enkelt billede har man dog glemt hjemstedet (side 215).

Fremstillingen bygger på den foreliggende litteratur og kun i mindre grad på originale studier af det eksisterende kildemateriale. Sådanne specialstudier hører vel også nærmere hjemme i den fortrinlige årbog »Historiske Meddelelser om København«, som udgives af Københavns kommunalbestyrelse under redaktion af stadsarkivar Svend Aakjær. Man finder derfor heller ingen noter til de enkelte afsnit; men bag i værket er der en oversigt over den vigtigste litteratur (som let lader sig supplere v. hj. a. Traps Danmark) samt navne- og sagregistre. Af indledningen fremgår, at man har tænkt sig at skrive et værk om byens udvikling fra dens grundlæggelse til i dag, hvori redegørelsen for byens ydre skulle indtage en fremtrædende plads, hvortil kommer befolkningsforhold, erhvervsliv, kommunalstyre og dagligt liv.

I skildringen af byens ydre, dens torve og stræder, savnes noget om

gadernes navne og deres oprindelse. Slår man op i registeret på Hyskenstræde eller Købmagergade, på Magstræde og Rosengården, lades man ganske i stikken. Forfatterne har her ladet en gunstig lejlighed slippe sig af hænde til at gøre byens historie plastisk; man må anbefale læserne i tilgift at nyde en dokumenteret og velskreven afhandling om dette emne af vicekontorchef Otto Mackeprang i »Historiske Meddelelser om København«, 4. rk., III, (1951).

Professor Aksel E. Christensen indleder værket med et afsnit om middelalderbyen op til reformationen. Derefter følger arkivar Gunnar Olsen med renaissanceen, Gudmund Boesen med byen under de første enevoldskonger og museumsinspektør Jan Neiiendam med tiden mellem de store brande (1728—1794). I andet bind behandles klassicismen af redaktøren selv, medens tiden før voldene faldt er beskrevet af lektor Kjeld Winding, der tidligere sammen med Gunnar Olsen har skrevet en lille, populær Københavns historie i serien »Vi og vor Fortid«. Slutningsafsnittet om den moderne storby skyldes lektor, dr. phil. Sven Henningsen.

Man kunne næppe have opdrevet bedre kvalificerede forfattere end disse syv. De hører til det yngre kuld af historikere, der gik på universitetet fra slutningen af 1920'erne til henimod den anden verdenskrigs udbrud. Alle syv har på den ene eller anden måde haft med historiens popularisering at gøre, og deres fremstillingsmåde virker forbavsende ens til gavn for bogens helhed. Man sporer måske også her en vel gennemtænkt redaktion? Kun Jan Neiiendams afsnit skiller sig ud fra de øvrige. Man sporer hans tilknytning til teatermuseet i hans på en gang litterære og plastiske fremstilling. Skildringen af Københavns brand 1728 er mesterlig, og trods det, at man i det følgende undertiden kunne ønske den litterære stil suppleret med noget mere økonomi og bygningsarkæologi, så viser det sig ved fornyet gennemlæsning, at det meste af det, man mente at savne, virkelig findes i den fornøjelige indpakning.

Året før dette værk blev offentliggjort, udsendte Stadsingeniørens direktorat i København under redaktion af Olaf Forchhammer »København fra Bispetid til Borgertid. Byplanmæssig Udvikling til 1840« (i kommission hos J. H. Schultz. 304 + XII sider). Det er en fortsættelse af en i 1942 udsendt beskrivelse af de indlemmede distrikter, og der bebudes i forordet et tredje bind om den tekniske og byplanmæssige udvikling under borgerstyret. Formålet med bogen er at give et overskueligt, samlet billede af byens tekniske udvikling ved hjælp af kort, perspektivtegninger og billeder i streg og fotografi. Dertil knytter sig en stedvis telegramagtig knap tekst, der bygger på historiske afhandlinger samt arkivstudier udført af afdøde civilingeniør Harald C. Borregaard, forfatteren Mogens Lebech og andre. Kildehenvisninger findes i marginen. Billedredaktionen skyldes civilingeniør V. Mallings, og de mange kort og planer er udført af teknisk fuldmægtig O. E. Christensen. Forfatterne til teksten skjuler sig på nær en enkelt under anonymitetens maske. Dog takkes i forordet dr. phil. Vilh. Lorenzen, hvis kortsamlinger har været til nytte under krigen, da man var afskåret fra at undersøge de originale kort. Set med en faghistorikers øjne er dette naturligvis en svaghed.

I tolv kapitler, hver med sit korte engelske resumé, fortælles byens tekniske historie og planudvikling fra Absalons Havn til o. 1900, ja, for byggelovens vedkommende endog op til 1938. Teksten til de ældre historiske afsnit er yderst kortfattet, men den ledsages af udmærkede kort, hvor byens vækst illustreres på baggrund af et med svage prik-

konturer givet omrids af det moderne København. Der findes mange andre interessante tegninger i værket, f. eks. snit af vejbaner i Nørregade fra den ældste rishelægning ovenpå undergrundsleret over kalkskærver, fyld og brandlag mere end 2,5 m op til den nuværende gadebelægning; kort, der viser beliggenheden af Gråbrødre- og Sct. Clare klostrene i forhold til de moderne gader; kort over gadereguleringer efter brandene 1728, 1795 og 1807; kort over byområdets vækst i den nyeste tid etc. etc.

Den eneste navngivne forfatter i værket er arkitekt H. H. Engqvist, der er mester for en række fortrinligt og klart udførte skråprojektions-tegninger af borgerlige bygningstyper, 23 ialt, med tilhørende tekster. Han begynder med renæssancegårdene Strandgade 30 og 28, der begge eksisterer endnu. Han fortsætter med »Nyhørsen« eller »De seks søstre«, hvor N. L. Hvidt havde sit hjem; derefter nogle enetages legeboder i bindingsværk fra midten af 1600 årene i Sct. Annæ gade; barokhuse fra Borgergade, Gl. Strand, Åbenrå, Nørregade o. s. v.; ildebrandshuse fra 1730'erne; og han ender med nogle eksempler fra klassicismens tid. Serien viser Engqvists storartede evne til at bruge sine øjne og fremdrage det væsentlige. Tegningerne fortæller mere om de skiftende byggeperioder end mange udførlige beskrivelser; også teksterne vidner om en omfattende bygningsarkæologisk viden.

Det næste kapitel om Chr. IV's byplanlægning bygger for en væsentlig del på Vilh. Lorezens arbejde, ligesom man i de følgende afsnit om Ny-København, fæstningen og ildebrandene, sporer denne forfatters flittige optegnelser. De sidste kapitler handler om Byomraadet Vækst, Vandtilledningen og Byplanmæssige Beføjelser. Bogen slutter med billedfortegnelse, sagregister og tidstavle.

I tilgift til disse to statelige værker er der kommet tre små bøger om København. Kunsthistorikeren Jørgen B. Hartmann har i 1948 på Povl Branners forlag skildret en vandring gennem voldenes by ved hjælp af samtidige beskrivelser i billeder og ord: *København. Interiører og Prospekter 1800—1860*. Indledningen er ganske kort og angiver egentlig kun ruten, der begynder i Frederiksbjergs landlige omgivelser, hvorfra man ser byens silhouet i det fjerne, forbi hestemarkedet »Trommesalen«, rundt i den indre by, til man ender ud ad Strandvejen til. Bogens 114 billeder, hvoraf de fleste tidligere er gengivet andetsteds, er hovedafsnittet. De er smukt arrangeret og trykt, og tilsidst følger 25 sider billedforklaringer, hvor de kunsthistoriske oplysninger er sat i forgrunden, men hvor også litteraturhistorien får sin part. Alt i alt en nydelig gavebog af dem, forlæggerne i restriktionsårene ved krigens slutning så deres fordel ved at udsende, og som lagt i kyndige hænder vel kunne bringe et og andet af interesse for historikerne.

Knap så velfriseret, men fuld af saft og kraft er R. Broby-Johansens »*Gennem det gamle København*«, en anvisning til vandringer i byen med adskillige bemærkninger om gaders, pladser, huses og monumenters mærkværdigheder ledsaget af tegninger udført af Gustav Hjortlund. Bogen er optrykt på tarveligt avisPapir efter en serie artikler i Nationaltidende, udgivet i kommission hos Gyldendal (208 sider). Den er tilegnet magister Chr. Axel Jensen med tak for kritisk gennemlæsning. Broby-Johansen har lagt en sammenhængende rute for turen gennem den gamle by. Han går hele tiden ud fra det, man ser, og så lader han tingene tale. Vi ser på husene, iagttager ombygningers spor, opfatter dem som brugsgenstande, der er undergivet den evige forvandlings lov, titter ind i

baggårde, hører om åndslivets pionerer, som har boet her engang, diskuterer jordiske og himmelske ting imellem hinanden. Det er en fornøjelig vandring, hvor Broby-Johansens lyst til at sammenligne ikke fornægter sig, også hvor den gror vildt. Men det er en bog, man kan glæde sig med i selskab med sine børn. Dog er den ikke for nybegyndere, forfatteren forudsætter megen læsning.

Museumsinspektør Steffen Linvald har i anledning af bogtrykkerfirmaet Nielsen & Lydiches 75 års jubilæum 1950 udsendt en bog på 80 sider om »*Rådhuspladsen i fortid og nutid*«. (Gads forlag). Man følger udviklingen fra Halmtorvet, hvor københavnernes i gamle dage kunne købe strå, til deres senge samt foder til hestene og de køer, der stod i brænderistaldene, frem til nutiden, hvor pladsen bliver den moderne storstads centrum. Bogen er velskrevet og smukt trykt. Teksten bygger for en væsentlig del på Københavns Diplomatarium, i mindre grad på, hvad andre historikere har skrevet. Et af kapitlerne skildrer overgangen fra volden blev sløjftet til rådhuset blev opført, d. v. s. tiden for den store industriudstilling 1872 og den nordiske industri-, landbrugs- og kunstudstilling 1888, hvis hovedbygning lå, hvor nu rådhuset ligger.

Også den i hovedstaden indkapslede bykommune har fået sin historie ført op til nutiden. Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg har opfordret skoleinspektør Jørgen Hørbøll til at skrive en kortfattet, letlæselig fremstilling, der udsendtes i kommission hos Gyldendal 1945: »*Frederiksberg fra Bondeby til Storstad*«, 154 sider med et kort over byen. Bogen er forsynet med litteraturliste samt navne- og billedregister. Den henvender sig først og fremmest til dem, der ønsker en kort oversigt over stadens udvikling. Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg, der blev stiftet i 1944, begyndte i 1946 også at udgive en større og mere videnskabeligt anlagt publikationsrække om byens historie: »*Frederiksberg gennem Tiderne*« (I, 1946, II, 1948. I kommission hos Gyldendal). I første bind har afdøde arkivar Eiler Nystrøm skrevet om Frederiksberg Bys Oprindelse og Udvikling, medens oberst Niels Maare har skrevet om Frederiksberg slot fra 1852 til vore dage, en grundig afhandling med mange bygningshistoriske detaljer. Endelig har kunsthistorikeren, mag. art. Harald Langberg skrevet om Møstings Gaard og Hassagers Kollegium. I andet bind er de vægtigste afhandlinger skrevet af stadslandinspektør S. Broholm: Med Matrikulen gennem det gamle Frederiksberg, og museumsinspektør Chr. Grünwald: Nye Træk til Belysning af Bakkehuset (med noter). Der er desuden artikler om de Classenske boliger, Frederiksberg Kommunes Vaaben og Frederiksberg Have. Begge bind er forsynet med register.

Det største værk om både København og Frederiksberg, der har set lyset i vor generation, er dog »*København før og nu*« udsendt på Hassings forlag 1947—50. Redaktionen har været overdraget stadsarkivar Svend Aakjær, forfatteren Mogens Lebech og museumsinspektør dr. phil. Otto Norn. Afdøde museumsinspektør Chr. Axel Jensen har virket som en art kontrollant, uden at han dog tør formodes at være medansvarlig for værkets mangler. Værket foreligger i seks bind på mellem 300 og 350 sider hver. Første bind bringer en række indledende afsnit om Københavns almindelige historie af Gunnar Olsen, Albert Olsen, Peter Bredsdorff, H. H. Engqvist, Jan Neiiendam, Axel Linvald, C. Th. Sørensen og Peter Linde. Fra side 139 følger en topografisk gennemgang af kvartererne på Slotsholmen og ved havnen. Værket er tilrettelagt således, at små indledningsafsnit følges af billedafsnit med meget fyldige tekster.

Også til billedafsnittene er der indledende emner; men det kan undertiden være svært at se, hvor disse tekster slutter. Andet bind omfatter den gamle by mellem Vestergade og Kgs. Nytorv. Steffen Linvald har forfattet et indledningsafsnit på et halvt hundrede sider. Derefter føres man rundt fra kvarter til kvarter i billedafsnittet under Mogens Lebechs vejledning. Tredje bind behandler Ny-København, d. v. s. kvartererne nordøst for Gothersgade. Vilh. Lorenzen har skildret kvarterets udviklingshistorie, medens Carl C. Christensen i en lidt snakkesalig tone beskriver huse og mennesker i bydelen. Derefter følger halvtredje hundrede sider billeder. Fjerde binds indledning er skrevet af Steffen Linvald om Christianshavn, og efter billedafsnittet følger Niels Maares redagørelse for voldenes udvikling og Mogens Lebechs om voldkvartererne. Femte bind drejer sig om »broerne«, med indledninger af dr. phil. Georg Nørregaard om Øster- og Vesterbro samt cand. mag. Jens Sølvsten om Nørrebro. Endelig har Erling Stensgård i sjette bind skrevet indledning om Frederiksberg, Mogens Lebech om de københavnske landsbyer og Jens Sølvsten om forstæderne. I dette sidste bind findes også topografisk register, personregister og kunstnerregister for alle bindene under eet.

Værket giver en bred topografisk gennemgang af hovedstaden i hovedsagen håret af billedgengivelser. Det er ikke beregnet til læsning i eet stræk; forsøger man på en sådan gennemlæsning, vil man hurtigt trættes af detaljer og gentagelser. »København før og nu« er ligesom sin forgænger, Zachariaes »Før og nu«, beregnet til studium af de enkelte bydele og gader hver for sig. Brugt på denne måde viser den sig at være en storartet håndbog; i tilgift får man et levende indtryk af, hvor forskelligartede hovedstadens kvarterer er både i det ydre og i det indre. Det indre savner man forøvrigt i høj grad; man ser facaderne og borgerne på gaden, i parkerne og langs voldene. Men hvordan boede man i denne kongens by?

Billederne er godt reproduceret og trykt. Opsætningen er broget og ikke altid lige æstetisk; men det store format giver værket en monumental rejsning. Er billedopsætningen mon ikke bedre i det sidst udkomne bind end i det første? Alt i alt tjener det både redaktion og forlag til ære, at man har udvidet, forbedret og omarbejdet Zachariaes forlængst udsolgte værk, og gjort det overkommeligt for alle dem, der elsker København, at erhverve og studere denne rigdom af billeder. I virkeligheden er kun en ringe del af billedstoffet i »København før og nu« hentet fra Zachariaes værk. Derfor har Hassings forlag i tilgift publiceret et bind »*Gamle københavnske Billeder*«, hvor man har udnyttet 550 af de gamle clichéer, som fortjener at optrykkes, men som der ikke blev plads til i det nye værk. Redaktionen af dette sidste bind skyldes Mogens Lebech.

Når man grundigt har studeret disse nyeste publikationer om hovedstaden, synes man, man kender den ud og ind, dens tilblivelse og vækst, dens huse og gader, menneskene, der promenerer og bevæger sig til og fra arbejdet. Men der er endnu en side, som ikke træder frem. Det er det daglige arbejde i værksteder og fabrikker, i lagerbygninger, butikker og kontorer, og først og fremmest kvindernes arbejde i hjemmene. Hvor findes billedet af den gammeldags vaskekælder, af køkkenet med den åbne skorsten, af den skumle trappegang, af soverummene og stuerne? Man savner redskaber, møbler og husgeråd. Der er endnu langt igen, før byens daglige tilværelse er gjort levende. Lad det være en opgave for den næste generation.

Axel Steensberg.

Jyske købstæder.

Randers Købstads Historie. I—II. Redigeret af Povel v. Spreckelsen. Udgivet af Randers byråd i jubilæumsåret 1952.

Randers har fundet anledning til markere, at det i år er 650 år, siden Erik Menved bekræftede byens privilegier. Det sker bl. a. ved at udsende ovennævnte pompøse værk på næsten 800 sider, som kontorchef Spreckelsen har redigeret. Man har benyttet en lang række medarbejdere og tidsmæssigt delt stoffet i enkelte hovedafsnit, der begynder med de geologiske forhold på Randersegnen og fortsætter med stednavne og runesten i Randersbygden, medens man har udeladt egnens arkæologi. Derpå følger byens historie i middelalderen, nyere og nyeste tid, uden at tidsgrænserne er alt for strengt overholdt. Indenfor hovedafsnittene er der foretaget en saglig inddeling.

Povel v. Spreckelsen og F. Schrøder skildrer det ældste gadenet og byens befolkning, dr. Otto Norn tager sig af arkitekturen, Carl Dumreicher af Randers i digtningen, Otto Andrup af Randers og kunsten. Også lystanlæggene, skolerne, byplanlægningen og meget andet får deres afsnit. Desserten består i Andrups fornøjelige barndoms minder fra byen.

Mellem de mange afsnit hefter man sig ved mag. art. Sv. Christiansens om bystemet efter 1536. Der er her tale om en førstehåndsbehandling på grundlag af byarkivet, og fremstillingen indeholder frugtbare synspunkter og resultater af almen interesse for byhistorikere. Christiansen har undersøgt spørgsmålet om rådmændenes herkomst og finder, at 70 pct. af rådmændene i Randers i perioden 1536—1682 var født i Randers. Tallet er højt sammenlignet med forholdene i fynske købstæder. Slægtskabsforbindelsernes betydning underkendes ikke, men der lægges med fuld ret vægt på den rolle, som sociale og erhvervsmæssige forhold har spillet ved besættelsen af rådmandspladserne. Det er sjældent, at søn har fulgt fader i mere end tre generationer. Det bekræfter, at stands-cirkulationen i 17de årh. har spillet en væsentlig rolle i købstæderne.

Derimod kan man ikke give forfatteren ret, når han betragter det som enestående, at en byskriver og en byfoged bliver medlemmer af rådet. Socialt var skellet mellem disse embedsmænd og rådmændene ikke uoverstigeligt. Påfaldende er det, at de 24 mænd i Randers omfattede personer, der senere blev rådmænd og ingen håndværkere. Andre steder — bl. a. Odense — repræsenterer dette borgerudvalg et bredere demokratisk udsnit af befolkningen. For forholdet mellem hyting og rådstueret savner man en nøjere redegørelse, og man føler sig ikke overbevist om, at alle sager er påbegyndt ved hytinget.

Værdifuld er også undersøgelsen af de økonomiske forhold, som bygges på en gennemgang af skattemandtallene, og med særlig glæde hefter man sig ved arkivar Glerups redegørelse for markjorderne, som suppleres af Sv. Christiansen. Det er et område, der i almindelighed forsømmes af byhistorikerne.

Disse bemærkninger skal tjene til at belyse, hvor nyttig en behandling af en enkelt bys styre kan være. Man får mulighed for at bedømme de særlige lokale forhold og drage paralleller med forholdene andre steder.

Men som helhed må det fastslåes, at det ikke er heldigt, at en byhistorie fordeles på mange hænder. Man savner den klare linie; der bliver for mange gentagelser, for mange uvæsentlige ting får en dominerende plads, og man sender atter Kinchs Ribehistorie en venlig tanke.

Svend Larsen.

Poul Rasmussen og Gustav Albeck: Ebeltoft Købstads Historie.
537 s. I kommission hos Rosenkilde & Bagger. 1952.

Den lille morsomme by på Jyllands næse, molboernes by, er vist kendt af snart alle danske. Dens rådhus med de små kanoner er blevet turisternes valfartssted. I 1951 holdt byen 650-års jubilæum, og som så mange andre jubilerende købstæder har Æbeltoft i den anledning fået sin historie beskrevet. Det var dr. Gustav Albeck i Århus, der tog initiativet, og som medarbejdere fik han lokalhistorikeren Poul Rasmussen, der har skrevet om byen i tiden før 1800, og Ingeborg Konradsen, som har behandlet årene fra 1800—70, mens Albeck selv har taget sig af den følgende tid. Desuden er der særlige afsnit om indehaverne af de vigtigste embeder før 1700 med supplerende oplysninger til embedslisterne i Bøttigers Æbeltoft og Omegn. Og i et særligt kapitel betitlet »Lidt personalhistorie m.v.« har fru Konradsen fortalt om en del af de mennesker, der igennem århundrederne har haft deres virke i byen.

Det er altid farligt, når en bys historie skal skrives af flere. Det gamle ord om de mange kokke passer desværre som regel alt for godt. Her er endda kun tre kokke, og alligevel rinder sætningen en undertiden i hu. De tre hovedafsnit er vidt forskellige i anlæg og i sprog tone. *Ingeborg Konradsens* er så afgjort det svageste. Fruen har et indgående kendskab til husenes historie og til de mennesker, der har boet i dem. Men i en almindelig byhistorie kan det jo ikke være opgaven at skrive ejendoms- og personalhistorie. Det må dog være byens almindelige udvikling og dens borgeres liv i ondt og godt, som skal behandles.

Af de to andre hovedafsnit er *Gustav Albecks* utvivlsomt det bedst skrevne. Man mærker overalt den skolede skribent, den erfarne historiker. Der er flere af afsnittene, som er forbilledlige i den måde, hvorpå det lokale og det almene er vævet sammen, så både indfødte og folk udefra kan læse dem med udbytte og interesse. I sin skildring af de åndelige forhold i denne »Kleinstadt« har Albeck givet et både morsomt og historisk billede af dansk provinsåndsliv for et eller to slægtled siden. Men man undrer sig over, at en så erfaren historiker som Albeck ikke har sørget for at have kildehenvisninger og notecapparat i bedre orden. Sommetider sidder man også og spekulerer på, om det ikke på nogle punkter ville have været muligt at grave dybere, om materialet til byens historie nu også er udnyttet fuldt ud.

Poul Rasmussen er ikke nogen skribent af Guds nåde. Han har en mærkelig evne til at forklare forhold, der i virkeligheden er ligetil, på en såre indviklet måde. Man behøver bare at læse hans indledning om kildematerialet for at blive overbevist om denne påstands rigtighed. Hvad siger man til en sætning som: »De kvalitative Beskrivelser ordnes efter de angivne Egenskabers Bestandighed og Beskrivelsernes mere eller mindre abstrakte Form?« Noget hænger denne fremstillingsform måske også sammen med en villet videnskabelig indstilling overfor problemerne. Nu må man ikke misforstå mig. En byhistorisk skildring som denne skal selvfølgelig bygges på videnskabelige undersøgelser. Det er der ingen tvivl eller diskussion om. Men den er dog først og fremmest skrevet for den historisk interesserede lægmand i byen, ikke så meget for den historiske fagmand, der er vant til den særlige videnskabelige terminologi. Desværre er der mange videnskabsmænd, som har en ganske mærkelig evne til at skrive på en sådan måde, at tilegnelsen af stoffet bliver vanskelig eller i hvert fald vanskeliggjort.

Poul Rasmussens indledning er iøvrigt et skoleeksempel på, hvad der kan ske, når historikere vil filosofere for meget. Det er mildest talt mærkelige resultater, den lærde forsker er kommet til, som når han mener, at byhistorikeren i det store og hele må »nøjes med at udnytte Stoffet i de Arkivalier, der udelukkende giver Oplysninger om den pågældende Købstad«, nemlig rådstuearkivet, de lokale embeders arkiver og de regnskaber, der af byens embedsmænd er indsendt til central-administrationen. Dette synspunkt er nyt, men det er rav-ruskende galt. At byhistorikeren, når han indsamler sit materiale, må gå på akkord, er en sag for sig. Det kan vel også være rigtigt, at han lettere fuldt ud kan udnytte det kildestof, der findes i de lokale arkiver. Men man kan ikke principielt sige, at han ikke skal benytte andre arkiver. I hvert fald ikke, hvis hans skildring skal siges at have videnskabelig betydning. Thi det videnskabelige krav, man vel først og fremmest vil stille, er netop, at alt væsentligt materiale er udnyttet. Der kan ikke være tvivl om, at Poul Rasmussens fremstilling ville have vundet i fylde og dybde, hvis han ikke havde fulgt sine egne regler, hvis han i højere grad havde udnyttet de arkiver, der ikke stammer fra embedsmænd i byen.

Men når alle disse indvendinger er fremført, må det også fremhæves, at Poul Rasmussen med stor flid har gennemgået det begrænsede materiale, der omfattes af hans teorier. Den fremstilling, han har givet, er på mange måder værdifuld og læses med stor interesse, når man først har vænnet sig til hans specielle stil. Sommetider kunne man endda have ønsket sig, at han havde været lidt mindre flittig eller rettere: at han havde mestret beherskelsens så vanskelige kunst. Der er desværre mange afsnit, der er så overlæsset med enkeltheder, at det i høj grad tynger fremstillingen. Det er jo nu engang ikke historikerens opgave at fremlægge alle oplysninger, men kun de, der er væsentlige for at forstå fortiden og give et levende billede af den, et billede der kan stå skarpt og klart for os og helst skal brænde sig ind i erindringen. Det er også irriterende for læseren, at det store noteapparat er anbragt i selve teksten. Man får på den måde ikke lov at læse ret meget ad gangen, før man skal til at spekulere over kildesteder. Det må i allerhøjeste grad frarådes andre lokalhistorikere at følge dette eksempel.

Som man vil forstå af det, der her er sagt, er bogen om Æbeltoft ikke lydefri. Men det betyder på den anden side ikke, at det er nogen ringe byhistorie. På mange måder er den bedre end mange af dem, der har set dagens lys i de sidste årtier. Her er god viden at hente ikke blot for byens folk, men også for faghistorikeren, ikke mindst kulturhistorikeren. Og både Albecks og Poul Rasmussens afsnit kan give tilskyndelser og ideer til andre, der arbejder med dansk byhistorie.

Johan Hvidtfeldt.

Fra Koldingfjord til Blaavandshuk.

H. K. Kristensen: Fra Koldingfjord til Blaavandshuk. 332 s. I kommission hos centralbiblioteket for Sydjylland. 1947—50.

Der er efterhånden blevet udgivet hjemstavnsbøger for en hel del af vore amter. De er som regel skrevet af en række forfattere, hvoraf flere endda ikke selv er »udøvende« historikere. Resultatet har ikke altid været lige strålende, og man har ved læsningen nu og da ihukomet det gamle ord om de mange kokke. Ved hjemstavnsbogen for Ribe amt,

»Fra Koldingfjord til Blaavandshug«, som den er blevet døbt, har der kun været een kok, ovenikøbet amtets ubestridte mesterkok, lærer H. K. Kristensen. Vi vidste jo nok i forvejen, at H. K. Kristensen kendte noget til egnens historie, og det er derfor med ikke ringe forventning, man giver sig i lag med læsningen af denne hjemstavnsbog. Og man bliver ikke skuffet.

En hjemstavnsbog som denne skal jo ikke mindst anvendes i skolen, og det er derfor rimeligt, at det bliver en pædagog, der skriver bogen. Det er ikke enhver givet at kunne udtrykke sig i et sprog, som børn kan forstå og glæde sig ved, og som voksne samtidig kan holde ud at læse. H. K. Kristensen kan det. Og samtidig forstår han at disponere sit stof. I samlerværkerne har man jo ofte måttet dele fremstillingen på langs, i saglige afsnit. Det er ikke nødvendigt, når een mand kan klare hele bogen; så er det naturligt, som det er sket her, at lade skildringen blive rent kronologisk, idet man nu og da standser op for at fortælle udførligere om kirker eller om landbrugsforhold, om retsvæsen eller om åndelig kultur. Selvom man har det faste skelet, som kronologien nu engang er, kan kompositionen alligevel volde store vanskeligheder, men H. K. Kristensen har vist, at han også mestrer denne kunst. De enkelte afsnit følger sig naturligt ind i hinanden, og beretningen skrider jævnt og naturligt fremad.

Da hjemstavnsbogen skal bruges ved undervisningen i Danmarks-historie, skal den ved hjælp af hjemstavnsens historiske begivenheder og forhold belyse det stof, som børnene kender derfra. Forfatteren vil derfor også let i sit stofvalg føle sig bundet af lærebogen, og da historie-undervisning i vore skoler jo nu engang må tage mest hensyn til politisk, social og økonomisk historie, bliver det også først og fremmest disse forhold, der skildres i hjemstavnshistorien. Det er dog et spørgsmål, om man her behøver at være så bundet af historiebogen, om det ikke netop ville være naturligt at supplere lærebøgernes knappe oplysninger om det jævne folks liv i sorg og gammen, på mark og værksted eller ved festens bord. De fleste af vore provinsmuseer er kulturhistoriske museer, og vi finder det alle nærliggende, at lokalhistorikerne særlig interesserer sig for kulturhistoriske problemer. Derfor vil det også være naturligt, at en hjemstavnshistorie fortæller om dagligt liv hos bønder og fattig-folk, hos borgere og embedsmænd.

Disse betragtninger er ikke en kritik mod H. K. Kristensen, kun en randbemærkning til overvejelse for senere forfattere af hjemstavnsbøger. Derimod er der grund til nogle kritiske bemærkninger om bogens billedstof. Der er mange udmærkede illustrationer i værket, men der er også en del billeder, der ikke er af samme høje standard som bogens tekst. Det er i et værk til pædagogisk brug principielt forkert at illustrere fortidens begivenheder gennem senere tiders skildringer (f. eks. s. 110 og 116), og det er så inderlig overflødigt, da vi har et rigt samtidigt billedstof. Man skal også være forsigtig, når man bruger andre populær-værkers illustrationer (f. eks. s. 93). Billedteksterne i et værk af denne art er et andet vanskeligt problem. H. K. Kristensen har mange gode tekster (f. eks. s. 123), men i en del tilfælde er det, ligesom han lader sine læsere i stikken, ikke mindst de unge i skolen. Pædagogen skal jo ikke bare berette og fortælle om fortiden gennem teksten, men også gennem billederne; de skal virke sammen og støtte hinanden. Men den, der kommer uden forudsætninger, må have hjælp for at få fat på alt det, billedet kan give, og den hjælp skal han have fra forfatteren. la Cours

Danmarkshistorie er et udmærket eksempel på, hvor meget en forfatter kan give i sine billedtekster. Man kan måske indvende, at de er lovlig lange, men i hvert fald ikke diskutere deres store pædagogiske værdi.

Nu er der som bekendt intet lettere i denne verden end at kritisere, og for kritikken må rosen ikke glemmes. Den tilkommer i dette tilfælde forfatteren i rigt mål. Den sammenfattes måske bedst i et råd til vorde forfattere af hjemstavnsbøger: Læs H. K. Kristensens bog og lær af den.

Johan Hvidtfeldt.

Træk af tre sognes historie.

Chr. Heilskov: Sønder-Vissing sogn, landskabeligt og historisk skildret. 88 s. Aarhus Amtstidendes bogtrykkeri 1951. — *Axel P. Jensen: Haarlev og Himlingøje sogne.* Træk af sognenes historie. 156 s. Forfatterens forlag, Haarlev. 1951.

I bogen om de to sjællandske sogne fremhæver undertitlen, at det ikke drejer sig om en altomfattende sognehistorie, og på samme måde tager Chr. Heilskov i forordet til sin bog adskillige forbehold; det er stedets natur og historiske minder, han vil skildre, hvorimod han f. eks. går uden om det »landbrugsfaglige« og folkløristiske stof. Afsnittene om naturforholdene, skovene, dyrelivet og vejene, der indleder Sdr.-Vissing-bogen, hører da også til det mest vellykkede i den. Sognet er særpræget ved sit bakkede terræn og sine skove; det får man virkelig et indtryk af ved gennemlæsning af bogens første stykker. Så følger der afsnit om sognets oldtidsminder og dets alm. historie og derefter en gennemgang af byerne Sdr. Vissing og Addit samt enligt beliggende beboelser med særligt navn. Der slutes af med en beskrivelse af kirken og sognets forskellige embedsmænd. Der er rigeligt med detaljer i disse afsnit, også for mange ligegyldige; men bogen er dog i det store og hele læselig; en og anden turist kunne nok have udbytte af at have den i lommen. Forfatteren er fortrolig med den trykte litteratur og har også benyttet en del arkivstof (tingbøger, herredsbog m. m.); særlig fra tingbøgerne er der fremdraget nogle situationer, der passer godt ind i bogens anlæg. Det er helt interessant, at et hos Thiele forekommende folkesagn (s. 18 f.) konfronteres med sin historiske kerne refereret i tingbogen 1674; der er tilløb til noget lignende m. h. t. en spøgelseshistorie (s. 49), men her kunne der være gjort noget mere ud af undersøgelsen.

Bogen om Hårlev og Himlingøje sogne er i højere grad end Sdr. Vissingbogen en materialesamling. Først og fremmest er det kirken med kirkegård, præstegård, præster, degne og skoler, der har haft forfatterens (en lærers?) interesse. Fra præstekaldets embedsbog er aftrykt meget kildestof, ofte hele aktstykker. I afsnittet om landsbyerne gennem tiden møder man uddrag af matriklerne. Der gengives et fæstebrev, et skifte, en syns- og taksationsforretning på en fæstegård. Gårdenes historie består bortset fra en kort fælles indledning kun af deres besidderes navne og data, ført helt op til nutiden; her behøver man ikke mere at være i tvivl om, hvornår naboens kone fylder 70, og hvornår genboens skal have sølvbryllup; men man ville nu hellere have haft noget at vide om disse mennesker, måske ikke lige de nulevende — det blev nok for vanskeligt —, men om deres bedsteforældre f. eks. Tog de på højskole og hvorhen? Hvem fik først selvbinder? o. s. v. Også for sognets beboere — ikke mindst de fremtidige — ville det dog være af værdi,

om den slags var blevet fæstnet på papiret. Et afsnit om sogneforstanderskabet giver noget om den første tid, men efter 1868 er der kun en kongerække over sognerådets formænd. Afsnit om brugsforeninger og andelsmejeri afslutter bogen; også her er lidt af interesse for en ikke-stedkendt læser, men mon ikke nogle oplysninger om dividenderne havde været vigtigere end uddelernes personlige data. Bag i bogen er indklæbet en stamtavle over slægten Haarløvs stamfaders efterkommere.

C. Rise Hansen.

Københoved.

Københoved bysamfund. Bidrag til Skrave sogns historie, I. 431 s. Konrad Jørgensen, Kolding. 1950.

»En gang i 1947 foreholdt en historisk interesseret ung mand de ældre beboere i Københoved, at de burde nedskrive så meget som muligt af, hvad de huskede eller havde hørt fortælle om livet i byen, da meget ellers ville gå i graven med dem«. Således begynder forordet til bogen om Københoved i nyere tid. Man kunne ønske, at der også i andre sogne var historisk interesserede, der på den måde kunne få de ældre til at gribe pennen og fortælle om deres egen tid og om den fortid, de har hørt deres forfædre berette om. Når man læser bogen om Københoved, bliver man for alvor klar over, hvor vigtigt det er, at den mundtlige tradition bliver bevaret. Selvfølgelig er der også her benyttet andet materiale, optegnelser af J. N. H. Skrumsager og Christian Lund og privatarkiver fra Landsarkivet i Åbenrå. Men hovedvægten ligger på traditionen, på det, der er bevaret fra forfædrene. Nu skal det straks indrømmes, at der næppe er mange egne i Sønderjylland, ja vel ikke i hele kongeriget, hvor der er så meget at fortælle om, og hvor der har været et så rigt åndeligt, kulturelt og kirkeligt liv som netop i Københoved. Skrave sogn ligger i »det ideelle hjørne« og så fremtrædende skikkelser som stænderdeputeret Posselt, storbonden Kloppenborg, landdagsmand Skrumsager, pastor Sveistrup, Claus Dahl, dyrlæge Gram og mange andre har haft deres virke her. Man må være det hjemstavnsudvalg, der blev nedsat efter tilskyndelse af den unge mand, bibliotekar Bonde, taknemmelig for, at det har taget denne opgave op, selvom man samtidig undrer sig over og beklager, at skildringen ikke, som det oprindelig var tanken, er kommet til at omfatte hele Skrave sogn, men kun den ene af byerne, Københoved. Vi har jo så lov til en gang med tiden at vente, at vi også får lidt at vide om livet i Langetved.

Københovedbogen er ikke nogen almindelig sognehistorie. Mads Gram og Åge Bonde fortæller i en ganske kort indledning om den ældre tid indtil udskiftningstiden, hvorefter Åge Bonde beretter om dette betydningsfulde afsnit af byens historie. Et hjemstavnsspil, skrevet af Mads Gram, er af stor folkepsykologisk interesse, selvom det vel ikke i strengeste forstand kan siges at høre hjemme i en historisk bog.

Bogens tyngdepunkt ligger så afgjort i behandlingen af de sidste hundrede års historie. Bonde fortæller klart og levende om sognet, biblioteket og skolen indtil 1864. Pastor Tage Holm giver en meget dygtig skildring af de kirkelige forhold i sognet fra 1861 til 1921. Det er en redegørelse, som er håret af en stærk trang til at skifte sol og vind lige. Modsætningen mellem frimenighedsfolkene og dem, der søgte den gamle kirke, var meget stærk. Pastor Holm beretter upartisk og retfærdigt om

begge kredse og kan endda også give de tyske præster det, der tilkommer dem. Her var iøvrigt betydelige folk, som f. eks. pastor Horstmann, hvis »Erinnerungen aus verlorenem Lande« er et af de bedste tyske bidrag til forståelse af fremmedherredømmets tid. Marie Boesen, som tidligere har skrevet om Københoved i Sønderjydske Månedsskrift, beretter både smukt og interessant om skole og privatundervisning og om de store dage, da sønderjyderne stemte sig hjem til Danmark. Den mand, som har båret hovedarbejdet med bogen, er dog uden tvivl Mads Gram, som selv har skildret den åndelige, kulturelle og sociale udvikling 1840—1914, og samtidig har givet en værdifuld skildring af livet i arbejde og fest. Man kommer uvilkårlig til at tænke på Refslund Poulsens »Minde«. Selvom de to bøger er så vidt forskellige, og de to forfatters fortælle-måde langtfra ligner hinanden, så er der dog mange fælles træk, og de giver begge meget værdifulde bidrag til forståelsen af livet i preussertiden.

Bogen om Københoved er en værdifuld forøgelse af vor sønderjyske historiske litteratur. Det er vel ikke en bog, der borer sig dybt ned i problemerne, en bog, der analyserer og lægger blot. Man kan heller ikke sige, at det store kildemateriale er udnyttet til bunds. I de tyske embedsarkiver, hvad enten de nu findes i landsarkivet i Åbenrå eller i landsarkivet på Gottorp slot, vil der være meget materiale, som kaster lys over sognets historie i årene efter 1864. I det hele taget ligger der i disse nyere tyske arkiver et stort, hidtil ubenyttet, kildestof til Sønderjyllands historie i den tyske tid. Når kampen mellem dansk og tysk i disse år engang endelig og fuldstændig skal skrives, så kommer man selvfølgelig ikke udenom dette materiale. Men selvom det udnyttes til bunds, vil der være mangt og meget, der intet fortælles om i de officielle kilder, hvor vi må ty til erindringerne, traditionen, og derfor er det så vigtigt, at de, der var med dengang, og som lever endnu, betror pennen, hvad de kan erindre fra fortiden. Men der kan i denne sammenhæng være grund til at fremhæve, at et lands eller en landsdels historie ikke bare er skildringen af de kulturelle forhold, af skole og kirke, af folkeligt, økonomisk og kulturelt liv. Livet i kirke og skole, i forsamlingshus eller ved møder er jo trods alt kun den side, der vender udad. For at billedet af fortiden kan blive fuldstændigt, må vi også have noget at vide om de enkelte mennesker, der levede dengang, om deres lidelser, deres håb og deres tro, deres fristelser og deres sjælelige kampe, deres små nedrigheder og deres store øjeblikke. Men måske er det en opgave, som ganske simpelt ikke kan løses, fordi den fordrer en frigjorthed overfor stoffet, en kunstnerisk indleven i det, som kun den skabende kunstner har.

Johan Hvidtfeldt.

Håndværkerlavenes segl.

*Poul Bredo Grandjean: Danske Håndværkerlavs Segl. 84 s.
+ 36 tavler. I kommission hos J. H. Schultz Forlag. 1950.*

Da Camillus Nyrop i årtierne omkring 1900 udsendte sine mange arbejder om håndværkets historie, offentliggjorde han også de da kendte danske lavssegl (i Tidsskrift for Kunstindustri 1897). Denne udgave kunne kun blive af foreløbig karakter, da den ikke var fuldstændig og måtte suppleres med senere tillæg. De tegnede gengivelser af seglene svarede ikke til de fordringer, man kunne stille, og teksten berørte kun flygtigt de problemer, seglenes fremstillinger og indskrifter rummede. P. B.

Grandjeans udgave af »Danske Haandværkerlavs Segl« fra 1950 er fri for de mangler, der heftede ved Nyrops forsøg. Som retningslinje er fulgt det samme princip, efter hvilket købstads-, herreds- og gildeseglene er udgivet; det sfragistiske og heraldiske synspunkt er det herskende, og seglene gengives i lustryk efter fotografi, så muligheden for en urigtig fortolkning af fremstilling eller indskrift gennem tegnerens gengivelse er udelukket. Efter det standpunkt, udgiveren har valgt, er en kritik overflødig; enhver har nu en publikation med en mønstergyldig fremlæggelse af materialet, og de efterfølgende bemærkninger skal kun søge at berøre nogle af de spørgsmål, bogen rejser.

Særligt iøjnefaldende er det, at lavsseglene ikke tåler en bedømmelse ud fra de almindelige heraldiske eller sfragistiske synspunkter, og det er sjældent, man møder et segl, der blot nogenlunde tilfredsstiller kunstens krav. For håndværket har helt andre tanker været ledende. Dets faglige symboler var ganske vist bestemt af traditionen, men faldt uden for det heraldiske skema og var kun kendt af en snæver kreds. Seglenes anvendelse strakte sig sjældent ud over anbringelsen på aktstykker, der alene havde håndværkernes interesse, og det kan i denne forbindelse nævnes, at det segl, der anføres for sadelmagerne i Fåborg, ikke har været benyttet til breve, men er blevet anbragt på et stykke karton el. lign., der af oldgesellen er blevet givet til den vandrende svend, som ved aflevering af dette tegn på herberget fik husly og mad. Historisk har seglene derimod adskillig større værdi. Tilstedeværelsen af et middelalderligt smedelav i Horsens er alene kendt gennem lavets stampe, og når Slangerup skræderlavs segl bærer årstallet 1557, foreligger der her det ældste vidnesbyrd om lavets eksistens, selv om man ganske vist ikke altid skal stole alt for fast på indskriften. Et af seglene fra Odense smedelav bærer således årstallet 1446, men kan næppe være fra dette år, da teksten er på dansk, ikke som sædvanligt for tiden på latin, og ikke skrevet med de minuskler, man plejede at bruge. Dette er kun enkelte eksempler, og man savner undertiden vejledende kommentarer af denne art, da bogens betydning som historisk kildepublikation langt overskygger dens heraldiske værdi.

Skønt udgiveren har arbejdet med al tænkelig omhu, har det efter sagens natur ikke været muligt at få alt med. Under bogens udarbejdelse og trykning er Nysted skomagerlavs signet kommet for dagen og findes nu i Stiftsmuseet i Mariibo (se dettes årsheretning 1950, s. 9), og tegningerne af de fem lavssegel fra Christianshavn, der er afbildet i Linde, Borup og Hassø: Vor gamle Hovedstad, Kbh. 1929, s. 233, mangler ligeledes.

Ved en sammenligning med Nyrops arbejde ser man bedst de store værdier, det nye værk rummer, og det vil forhåbentlig give anledning til, at også denne side af håndværkets historie bliver inddraget i det lokallhistoriske arbejde.

Helge Søgaard.

Bøssemageri.

Arne Hoff: Ældre dansk Bøssemageri især i 1600-tallet. Udgivet af Tøjhusmuseet, 1951. 281 sider (incl. resumé på engelsk) + 60 plancher i særskilt hefte.

Tøjhusmuseet i København kan aflede sin herkomst fra de kongelige våbenkamre og hviler altså på ældre traditioner end de fleste andre

kunst- og kulturhistoriske museer. Først i vort århundrede er det imidlertid blevet således organiseret, at dets rige samlinger har kunnet gøres til genstand for egentlig videnskabelig behandling. Et meget omfattende, men hidtil ret ubearbejdet, materiale i form af internationale bøsse-magerstempler blev således fremlagt af museets tidligere bestyrer, kaptajn J. F. Støckel, i »Haandskydevaabens Bedømmelse« I—II, (1938 og 1943), og nu har underbestyreren, museumsinspektør Arne Hoff, erhvervet doktorgraden på det her foreliggende arbejde.

Som et vægtigt førstehåndsbidrag til forståelsen af den våbenhistoriske udvikling har bogen fra sagkyndig, ikke mindst svensk, side mødt udelst anerkendelse; heller ikke som et bidrag til dansk kulturhistorie bór den imidlertid undervurderes. Den er ikke skrevet som håndbog, men som et primært arbejde indenfor et ret ukendt område, og tilsigter derfor først og fremmest at opstille og så vidt muligt løse en række enkeltproblemer af teknisk og historisk art. Den læser, der blot møder med almindelig kulturhistorisk interesse, vil nok først lade sig friste af de to sidste kapitler om »Faglige forhold« og »Fagets placering i samfundslivet«. Det førstnævnte er en letlæselig social analyse bygget på et omfattende arkivalsk materiale, mens slutkapitlet skulde give en sammenfatning af resultaterne.

Også flere af de andre kapitler fortjener imidlertid et nøjere studium, både fordi de metodisk set er mønsterværdigt gennemførte undersøgelser, og fordi det er en betydningsfuld landvinding for dansk kulturhistorie, at en hidtil overset gruppe kunsthåndværk med sikkerhed har kunnet påvises at være fremstillet her i landet. Til bogens smukkeste kapitler hører således de ikke synderligt omfangsrige om Helsingørsbøsemagere 1600—20, Ålborgbøsemagere 1630—80 og Odensebøsemagere 1630—70. Navnlig for Ålborgs vedkommende er det lykkedes forfatteren at foretage en heldig og overbevisende kombination mellem bøsse-magerstempler og borgerlige bomærker fra dødsboskifter.

Blandt de københavnske bøsse-magere møder vi en række navne, som hidtil kun har været kendt af nogle få specielt interesserede. Ved deres virksomhed for hof og adel har bøsse-magerne dog sikkert spillet en mindst lige så betydningsfuld rolle som andre kunsthåndværkere, der forlængst er indgået i vor kulturhistoriske bevidsthed. Det gælder således Andreas Neidhart, der i 1640'erne eksperimenterede med flerløbede haglbøsser til den udvalgte prins Christians fuglejagter, og som siden blev knyttet til våbenfabriken Brobyværk på Fyn. Lidt senere optræder de forskellige medlemmer af familien Kalthoff, der var i Frederik III's tjeneste som »kunstbøsemagere« og bl. a. var knyttet til rustkammeret på Sparepenge ved Frederiksborg. Med mænd som Heinrich Kappel og Friedrich Ostermann når fremstillingen et lille stykke op i 18. årh., og forfatteren får her lejlighed til at komme ind på enkelte stilhistoriske træk, som liver op blandt de mange tekniske redegørelser. Gode prøver på disse mestres meget luksuriøse og elegante flintevåben til kongelig brug findes på Rosenborg og i Tøjhusmuseet. Det kan i denne sammenhæng nævnes, at de 60, hovedsagelig fotografiske, plancher giver et vist overblik over udviklingen, men naturligvis ikke kan oplyse alle tekniske detaljer.

De indvendinger, der kan rejses mod bogen, må navnlig samle sig om det sidste kapitel, hvori forfatteren ganske vist yderligere viser, hvor flittigt han har samlet sit materiale, men hvor man føler sig lidt skuffet over den hovedsageligt refererende form. Her savnes en samlet konklusion.

sion, og den sammenhæng, der antydes mellem våbenproduktionen og Danmarks politiske og sociale historie, kunde måske nok have været uddybet noget mere.

Ved disputatsen kritiseredes de indledende kapitlers motivering af emnets afgrænsning til kun at omfatte 17. årh.'s skydevåben. At den egentlige undersøgelse først tager fat ved år 1600 er dog naturligt af den simple grund, at intet af de bevarede skydevåben fra før dette tidspunkt med sikkerhed kan knyttes til nogen af de arkivalsk bekendte danske bøssemagere. Tilsyneladende kunde det være berettiget at spørge, om det har videnskabelig begrundelse at standse kort efter 1700, fordi »senest på dette tidspunkt har dansk bøssemageri mistet ethvert nationalt særpræg«, men når man gennem de følgende kapitlers detailundersøgelser ser, hvor omhyggeligt og kritisk forfatteren fastslår, hvilke småtræk på de sikre danske våben, der kan betegnes som specielt danske, er man dog absolut tilbøjelig til at godtage hans skøn. Kriterierne for dansk nationalt særpræg kan så synes nok så ubetydelige: en særlig brug af flækket hjortetak, en skindbeklædning på kolben o. s. fr. Enhver, der har beskæftiget sig lidt nøjere med genstandsforskning ved jo, at sådanne kendetegn eksisterer, og at det er forbavsende, hvorledes kunstens og håndværkets frembringelser kan tale landets tungemål. At disse kendetegn for håndskydevåbnenes vedkommende forsvinder efter 1700, sætter forf. antagelig med rette i forbindelse med, at nemignands behov for våben i slutningen af 1600-årene indskrænkedes, hvorved bøssemagerhåndværket blev mindre individuelt. Der kan dog have været flere årsager til dette fænomen, til hvis forklaring slutningskapitlet nok burde have ydet større bidrag.

At forfatteren på enkelte punkter kan standse sine overvejelser lidt for hurtigt, er ikke væsentligt. I indledningskapitlet, hvor der gøres rede for det bevarede materiale (hovedmassen er i dag på Tøjhusmuseet, Rosenborg og Skokloster i Sverige) behandles også det interessante problem, om hvorvidt de danske våben i Skoklosters rustkamre væsentligt er »gaver« eller krigsbytte fra svenskekrigene. En betydelig del af disse våben bærer Brahernes eller Rosenkrantzernes seglmærker, og i hvert fald nogle af dem er tidligere blevet opfattet som »herreløst gods« fra Glimmingehus. Forfatteren er tilbøjelig til at antage, at en del af Rosenkrantzvåbnene kan stamme fra Ebbe Rosenkrantz' fynske gård Bramstrup, hvorfra en del gods var bragt til Odense under krigen og faldt i svenskerne hænder. Der kunde her have været nævnt endnu en mulighed, nemlig at de kunde stamme fra Skottorp i Halland, som Ebbe Rosenkrantz ejede, men 1663 solgte til svenskeren Peter Julius Coyet.

Undertegnede er ikke enig med forfatteren i at tyde indskriften på en s. 90 nævnt bøsse, *OB. G. Bielcke*, som »Ove Bielke. Georg Bielke«. Tolkningen »Oberst Georg (Jørgen) Bielke« vilde kunne datere bøszen nøjagtigt til 1657—58, det eneste år J. B. var oberst.

Særlig omtale kræver de ca. 50 tætrykte sider bilag med biografier af ældre danske bøssemagere. Forfatteren fremlægger her et meget stort materiale fra sine mangeårige studier i landets arkiver, et materiale, som er særlig værdifuldt ved at være landsomfattende. For Københavns vedkommende har meget kunnet hentes fra de kendte trykte kildesamlinger, og forfatteren har yderligere suppleret dette stof ved gennemgang af militære regnskaber, mønstringsruller, rentemesterregnskaberne og enkelte lensregnskaber. For provinsbyernes vedkommende har han først og fremmest fundet sine oplysninger i smedelavens arkivalier, hvor

sådanne er bevarede, men også i borgerskabsprotokoller o. s. v. Væsentligst og grundigst er hans udnyttelse af skifteprotokollerne, hvori han har benyttet opimod 2000 dødsboskifter, deriblandt ca. 400 for bøsse-magere.

Alt dette stof er samlet i en oversigt, som er ordnet alfabetisk for byernes vedkommende og indenfor hver by kronologisk. Der meddeles under hver bøsse-mager alt, hvad arkiverne har kunnet oplyse om hans virksomhed, ægteskaber, svende og lærlinge. Desværre omfatter bogens navneregister ikke de mange personer, som nævnes sekundært i de enkelte biografier. Også på grund af det personalhistoriske stof har imidlertid »Eldre dansk Bøsse-mageri« bud til en videre kreds.

H. D. Schepelern.

Billeder fra treårskrigen.

Jørgen Paulsen: Billeder fra Treårskrigen 1848, 1849, 1850.
Tekst. Katalog. Billeder. Udgivet af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. 1952.

Museumsinspektør ved Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Jørgen Paulsen, har gennem en længere årrække forberedt et stort værk om de samtidige danske billedfremstillinger af krigs- og feltliv i Treårskrigen. Værket foreligger nu i pragtfuld udførelse; en stor bog på fint papir med et væld af reproduktioner.

Bogen falder i tre dele, en indledning, der skildrer kunstnernes deltagelse i krigsbegivenhederne, en systematisk beskrivende katalog over samtlige bevarede billeder, først kamp- og feltlivsscener, dernæst soldater-portrætter, litograferede billedserier og dertil, som supplement, en fortegnelse over naive, grafiske godtkøbsbilleder, skillingsblade o. l., og endelig et udvalg af reproduktioner af de mest interessante og karakteristiske billeder.

Indledningen giver Treårskrigens kunsthistorie; heri skildres, dels den kreds af unge kunstnere, som ånden fra 1848 river med og får til i begejstring at melde sig til fanerne, og dels de egentlige bataillemalere, især I. V. Sonne og Niels Simonsen. Mest kendt i den første kreds er Joh. Th. Lundbye og Carlo Dalgas, der begge faldt i krigen. Denne gruppe af kunstnere har fremstillet en række skitser, mest af feltlivets mere stilfærdige begivenheder og situationer; man har indtryk af, at de, når der var fred og ro, har fået skitsebogen frem og ladet blyanten fange et indtryk eller en stemning. Disse skitser har fortrinlig kildeværdi. De giver typer og situationer, illustrerer den daglige tilværelse og er således værdifulde supplementer til datidens breve og optegnelser. En enkelt af skitserne skildrer en kamphandling. Carlo Dalgas har under fægtningen ved Dybbøl den 13. april 1849 på et stykke papir ridset billedet af en skyttekæde ned; efter anmelderens skøn er det samlingens interessanteste billede; det giver virkelig kampatmosfæren og det står med fuld autoritet som historisk kilde. Lidt anderledes forholder det sig med de egentlige bataillemalere I. V. Sonne og Niels Simonsen. Jørgen Paulsen karakteriserer dem indgående og overbevisende, Sonne som den bedste kompositør, og den, der især evner at få stemningen frem, mens Niels Simonsen lægger vægt på reportagen af dramatiske scener. Begge havde de fået deres uddannelse i Tyskland. Jørgen Paulsen fremsætter mange

slående bemærkninger m. h. t. disse billeders kildeværdi, især betoner han, at det må undersøges, hvorvidt hvert enkelt billede er autentisk, og han gør med rette opmærksom på, at det færdige bataillेमaleri mister meget i historisk værdi, fordi kunstneriske hensyn kommer til at blive afgørende ved billedernes opbygning. Trods alt bringer dog, efter forfatterens mening, slagmalerierne adskilligt stof af historisk værdi og interesse, særlig fremhæver han Sonnes billeder, fordi Sonne foretog grundige studier i terrænet og indsugede et helhedsindtryk af den samlede kampsituation. Det forekommer dog anmelderen, at en sammenligning af det færdige billede »Slaget ved Idsted fra Centrum ud til højre Fløi« (s. 275) med de forskellige skitser, der findes afbildet ved siden, viser, at der på det færdige billede er foretaget en udpræget kunstnerisk koncentration, medens skitserne mere korrekt i deres virkelige sammenhæng gengiver en del af de mange detaljer, hvoraf det endelige billede er sammensat. Skitserne har historisk kildeværdi, det færdige billede kun i høj grad betinget. Det er meget værdifuldt, at forfatteren ved at gengive billeder og dertil hørende skitser har givet mulighed for sådanne sammenligninger; men hvis de virkelig skal føres til bunds, må man selvsagt gå ud fra de originale billeder.

I forbindelse med den historiske vurdering af det forelagte materiale er der imidlertid en synsvinkel, som måske bør tages med, nemlig motivvalget. Stort set er der to motiv-grupper, kampscenerne, som de dramatiske udfolder sig, og feltlivets dagligdag ofte set fra den hyggelige side; derimod er der intet, der viser krigens rædsel og gru; nu var Treårskrigen sammenlignet med senere krige forholdsvis civiliseret, men slagmarkerne har budt på mange rædselsvækkende scener — skildringer af Fredericiaslaget f. eks. lader ikke tvivl derom — som måske ville have gjort indtryk på en senere tids kunstnere; på adskillige af billederne findes gengivelser af døde eller døende soldater, men mest som kontrast til de sejrrikt fremstormende tropper. I det hele taget er det sejrene, der har opflammet kunstnerne; nederlagene er gledet i baggrunden; f. eks. findes kun ganske få billeder fra kampen ved Kolding 23. april 1849, og så vidt det kan ses af kataloget, viser de billeder, der findes, episoder, der illustrerer dansk tapperhed. Motiverne fra Treårskrigen er uvilkårligt blevet udvalgt efter et ganske bestemt princip; tilspidset kan man sige det således, at udvalget er foretaget af »ånden fra 1848«. Kunstnerne fremstiller det, som publikum gerne vil se, og de lader billederne fremstå i det idealiserede lys, som var tidens. Som kilde til at belyse ånden fra 1848 har billederne derfor i deres helhed en stor værdi. Udeladelsen af det tyske billedstof forstærker dette indtryk. Anmelderen finder det ganske naturligt, at det tyske stof i det foreliggende værk er udeladt, men et par enkelte prøver havde måske nok været på sin plads, dels for at vise billedernes fælles tidspræg og dels for at illustrere den nationale forskel, der måtte findes, i emnernes behandling.

Ligeledes ville nogle enkelte prøver på skillingsbladene, uanset deres kunstneriske underlødighed, have været på sin plads. Læseren ville derved få et lille indtryk af den tids billedbehov og af hvor langt, man kunne tillade sig at gå ned i kvalitet for at imødekomme dette behov. Endelig kunne en sidestilling af forskellig — national og kvalitativ — behandling af samme situation have været interessant; men det kan komme endnu; ingen vil kunne gøre det mere fængslende end Jørgen Paulsen.

De folkelige bevægelser.

Roar Skovmand: De folkelige bevægelser i Danmark. 176 s. Schultz 1951.

Som et led i Statsradiofoniens publikationer har højskolemanden, dr. Roar Skovmand skrevet om vore folkelige bevægelser. Et overordentlig stort emne er her behandlet på yderst beskednen plads, kun godt 150 små sider. Alligevel er fremstillingen mere end en oversigt. Den giver ikke blot mange oplysninger, men et virkeligt indtryk — ofte et meget levende — af de fleste bevægelseres gennembrud, virksomhed og betydning. Det gælder ikke blot religiøse strømninger og de oplysningsbevægelser, som Skovmand tidligere har behandlet langt mere indgående. Også om andelsbevægelse, kvindesag, husmandsbevægelse og politiske bevægelser fortæller han livligt og interessevækkende. Mest oversigtsmæssigt virker skildringen af de mere snævert erhvervsbetonede bevægelser, men standsorganisationerne — »en slags stater i staten« — er udmærket karakteriseret bl. a. ved citater af Skovmands kollega på Krogerup P. Nyboe Andersen. Sammenhængen mellem en række forskellige bevægelser er navnlig belyst ved eksempler fra sogne på Kolding-egnen, hvor mænd som Peter Larsen Skræppenborg, Christen Berg, Severin Jørgensen og Valdemar Brücker har virket.

Under folkelige bevægelser giver forf. plads for »enhver bevægelse, der har til mål at vække og højne det danske samfund eller væsentlige dele deraf«. Afholdsbevægelsen er med rette omtalt, men det er dog et af de få områder, hvor det *folkelige* i selve »rørelsen« næppe kommer fuldt til sin ret i skildringen. Også fredsbevægelsen burde sikkert have været med i henhold til Skovmands ovennævnte definition. Naturligvis er mange sportsprægede ungdomsbevægelser eller -organisationer heller ikke medtaget. — Radiodiskussionerne om emnet var aktuelt betonede, mens Skovmands bog indeholder megen historie. Det sidste er rigtigt også derved, at »bevægelsen« som regel bedst svarer til sit navn under den første udfoldelse, mens den senere ofte stivner i organisation. I nutiden er så godt som alle bevægelser velorganiserede og kan belyses statistisk. Tal har deres charme, men de er omskiftelige fra år til andet og lodder ikke den dybere grund i de folkelige bevægelser. Skovmand stiller tilsidst det spørgsmål, om der ikke overalt tiltrænges »et stærkere og festligere samvirke« til oplysning om alt det vigtigste i tilværelsen, og giver selv svaret: »Jo mere hver enkelt mand eller kvinde får klarhed over, at han eller hun er medansvarlig for friheden, for ligheden og for fællesskabet i samfundets mindste kredse, jo stærkere sikres disse værdier, som de folkelige bevægelser gennem mere end hundrede år har kæmpet for«.

F. Skrubbellrang.

Den gamle By.

Peter Holm: Den gamle By i Aarhus. Dens Grundlæggelse og Udvikling fra Borgmestergaard til Købstadsmuseum 1909—1945. 276 s. Aarhus 1951.

I sine sidste år skrev Peter Holm bogen om sit livsværk: Købstadsmuseet »Den gamle By«. Døden slog ham, den flittige mand, pennen af hænde

ved det sidste punktum, men hans hustru og medarbejder, Petra Julie Holm, fortsatte arbejdet med bogens udgivelse, og samtidig gennemførte hun sin mands plan om oprettelse af et fond til støtte for museet. Bogen sælges til fordel for dette fond, der bærer Peter Holms navn.

Det havde oprindeligt været Peter Holms tanke, at bogen »skulle fremtræde som en nogenlunde fyldig og rigt illustreret beskrivelse i form af en vandring fra hus til hus gennem museet, som dette nu præsenterer sig«, men efter nogen overvejelse foretrak han at give en kronologisk fremstilling af museets tilblivelse og vækst. Det var en heldig løsning. Derved får vi nemlig mulighed for at se bag »kulisserne«, får et indblik i og forståelse af det kæmpearbejde, som udføres, inden et museum står færdigt til at modtage sine gæster. Beretningen herom er nøgtern og saglig, ingen fortabelse i ligegyldige småting. Han føler ingen grund til at fortælle indgående om alle de mange vanskeligheder og skuffelser, arbejdet gav, »thi de blev jo overvundne«. Det centrale for ham er at vise os resultatet af de mange års arbejde, og derfor bliver den oprindelige plan for bogen heller ikke glemt. Peter Holm fører os på vandring gennem sin by, mens han kyndig og fængslende fortæller om de gamle ting, om bygninger og indbo, om håndværk og handel, om rige og fattige borgeres liv i de gamle købstæder. En svunden tid og dens bykultur bliver levende for os under denne tur. Bogen, der er rigt illustreret med fotografier fra »Den gamle By«, giver således ikke alene museets interessante historie, den er i lige så høj grad en meget værdifuld vejleder i købstadmuseets omfattende samlinger.

Samtidig oplever læseren Peter Holm. En stor personlighed, der var stilfærdig og beskeden i sin fremtræden, flittig og udholdende. I besiddelse af en ukuelig optimisme og en stærk tro på sin sag lod han sig ikke slå ned af modgang og skuffelser. Han havde også stor sans for den ægte humor, og talrige steder glimter den frem i hans bog om »Den gamle By«.

P. Halkjær Kristensen.

Pest og prisfald.

Johan Schreiner: Pest og prisfall i senmiddelalderen. 129 s. I komm. hos Jacob Dybvad, Oslo. 1948.

På mange måder virker middelalderhistorie lokkende på mange historikere. Materialet er her så knapt, at forskeren ligesom får større muligheder for at give noget af sit eget, han står mere selvstændigt overfor problemsstillingen, kan lettere omvurdere ældre forskeres resultater og nå frem til nye. Den norske historiker Johan Schreiner er en af dem, i hvis sind »de historiske problemer brænder som ild«, som hans kollega Sverre Steen har sagt om ham. Og der er vist ingen, der vil benægte, at det kompleks af problemer, han har taget op til undersøgelse i sin bog om »Pest og prisfall« er af den største betydning for at forstå den historiske udvikling i 1300- og 1400-årene. Det har jo længe været en kendt sag, at senmiddelalderen på mange måder betød en nedgang for europæisk landbrug, og vi kender også herhjemme nedgangens følger: faldende landbrugspriser, manglende arbejdskraft, ødegårde, svigtende landgildeindtægter og vornedskab.

Fra de nord- og vesteuropæiske lande foreligger der omfattende under-

søgelser over de forskellige forhold, der står i forbindelse med denne krise. Schreiners formål er vel først og fremmest at klarlægge udviklingen i Norge, hvor ødegårdene fik særlig stor betydning. Men han vil se dette norske problem på europæisk baggrund.

Det er ikke muligt i en kort anmeldelse at redegøre for hans omfattende gennemgang af de europæiske forhold og de mange slutninger, han kan drage af det fremmede materiale. I korte træk kan hans undersøgelser sammenfattes således: I Tyskland foreligger der mange vidnesbyrd om en fremadskridende »Wüstung«, og flere steder lå 40—60 % af byerne øde. Alt tyder på en tilbagegang i folketal, landbruget blev mere ekstensivt, landgilden gik ned og jordpriserne faldt. Processen begyndte før ca. 1250 og sluttede først i 1500-årene. Krig og pest, ikke mindst den sorte død, kan have haft sin betydning for denne udvikling, men vigtigere har det dog sikkert været, at det ikke længere var muligt at få arbejdskraft til bøndergårdene, fordi der var indtrådt et misforhold mellem lønkrav og landbrugets indtægter, og grunden hertil var først og fremmest, at arbejderne søgte til byerne. Også i Frankrig kan man følge en tilsvarende udvikling, og selvom krigene her vel nok har spillet en vis rolle, må udvandringen til byen også der have været det afgørende. Fra England foreligger der et stort kildemateriale. Selvom en række særlige forhold har gjort sig gældende indenfor det engelske landbrug, kan man dog også her konstatere en tilsvarende udvikling, manglende arbejdskraft og faldende afgifter.

Det prisfald, som fandt sted rundt om i Europa, skyldtes efter Schreiners opfattelse ikke en overproduktion af landbrugsvarer, men først og fremmest en svigtende sølvproduktion. Når der blev knaphed på ædelmetal, måtte priserne gå ned. Og prisfaldet medførte flugten fra landet til byerne.

I to særlige kapitler undersøges ødegårdsproblemet, jordpriser og bondeafgifter i Norden, først og fremmest i Norge. For Danmarks vedkommende bygger han her især på undersøgelser af C. A. Christensen og Johs. Steenstrup og giver ikke nye bidrag til forståelse af de danske problemer. Resultaterne af undersøgelserne i disse to kapitler er, at krisen blev af meget længere varighed i Norge og dér fik mere dybtgående virkninger. Men i Norge som i Europa var det ikke folketabet efter den sorte død, der blev afgørende. Som Andreas Holmsen har vist, spillede kvægbrugets udbredelse i Norge sin betydelige rolle for den katastrofale udvikling i dette land. Men Schreiner mener også, at handelsforbindelsen med hanseaterne har fået afgørende betydning. I årene efter den sorte død blev Norge stærkere inddraget i hansebyernes erhvervsliv. I denne tid var stæderne de fleste steder i defensiven, men i Norge foretog de et nyt og virkningsfuldt fremstød. Tidligere fik hanseaterne, og det vil først og fremmest sige Lübeck, en stor del af deres behov for smør dækket i Sverige. Nu blev det Norge, der blev hovedleverandør, og smørproduktionen i dette land fik derved et stort opsving. Den omlægning af driftsformerne, som folketabet under pesten havde givet anledning til, blev således støttet og fremmet. »Derved kunne de kanskje i første omgang hjælpe bønderne til å overvinne en akutt krise; men på lengre sikt gikk deres bestrebelser ut på å hindre at norsk bondenæring vant tilbake til mer normale tilstander.«

Dette afsnit viser endnu tydeligere end bogens første kapitler, at Schreiner er en forsker, der ikke er bange for den dristige hypotese, og det har da heller ikke manglet på kritik og indsigelser fra hans norske

kollegaer¹⁾), ligesom også historikere i udlandet har fremført en række kritiske indvendinger mod hans undersøgelser og resultater²⁾). Det vil føre for vidt at komme ind på enkeltheder i denne kritik, kun et enkelt punkt kan berøres. Sverre Steen er ikke sikker på, at man kan sætte ødegårdsproblemet og landflugten i forbindelse med hinanden. De bestemmelser, som skulle afhjælpe arbejdsmanglen, er først og fremmest rettet imod »løsfolk«, folk, som arbejdede for dagleje og ikke ville tage fast arbejde. Men, siger Sverre Steen, hovedspørgsmålet er ikke, om der har været mangel på arbejdskraft, men om overgangen til andre næringsveje har været så stor, at den har ført til, at jord er blevet lagt øde. I betragtning af, at der kun var få og små hyer i middelalderens Norge, anser han det for usandsynligt, at landflugten har været så stor, at den kan have betydet noget væsentligt for nedgangen i antallet af landbrug. Også Andreas Holmsen stiller sig skeptisk overfor teorien om landflugten. Hvis den er rigtig, måtte man vente en stærk forøgelse af de europæiske byers befolkningstal i denne periode. Men Schreiner siger selv, at de gik tilbage. Konsekvensen må blive, siger Holmsen, at hyerne i senmiddelalderen har været rene dødslejligheder.

For danske historikere betyder Schreiners bog en indførelse i en omfattende række problemer, som er af stor betydning for opfattelsen af dansk historie i 1300- og 1400-årene. Også hos os kan man fastslå, at prisen på jord er faldet stærkt, og at landbrugets afkastningsevne er blevet betydelig formindsket. Et stærkt indtryk af faldet i landgildeafgifterne får man af en fortegnelse fra ca. 1450 over Slesvig-kapitlets indtægter³⁾), som hverken C. A. Christensen eller Schreiner har benyttet ved undersøgelserne af disse problemer. Den gør det muligt at sammenligne kapitlets indtægter omkring 1450 og 1350. Nedgangen er meget betydelig, ofte 50 %. Det slesvigske materiale frembyder iøvrigt en række muligheder for at bestemme kapitulationsfaktoren, dvs. forholdet mellem jordens kapitalværdi og dens afkastning⁴⁾), hvilket er af vigtighed ved undersøgelser vedrørende de problemer, som Schreiner har taget op til drøftelse.

Schreiners afhandling får en særlig betydning for os ved også at kaste lys hen over det vanskelige spørgsmål om vornedskabets opståen, hvor Joh. Steenstrups undersøgelser ikke vil blive det sidste ord. Der kan næppe være tvivl om, at den umiddelbare årsag til vornedskabets opståen er ødegårdene og vanskeligheden ved at skaffe arbejdskraft til gårdene, ikke blot fæstebønder til at drive dem, men også tjenestekarle. Teorien om landflugt synes her at passe udmærket, thi vornedskabet kom jo netop til at gælde i et af de områder, Sjælland med omliggende øer, hvor byerne i 1400-årene fik et betydeligt opsving, delvis som følge af den politik, som Erik af Pommern førte. Men da spørgsmålet aldrig har været undersøgt, er det selvfølgelig umuligt at sige noget som helst bestemt, og det forekommer mig, at de fremførte indvendinger mod teorien om landflugt er så væsentlige, at man også må regne med andre

1) Sverre Steen i (Norsk) Hist. Tidsskrift XXXIV, s. 654—667, Andreas Holmsen i Heimen VIII, s. 53—62.

2) F. eks. Nils Ludvig Rasmusson i (Svensk) Hist. Tidsskrift 1949, s. 397—399 og Wilh. Koppe i Hansische Geschichtsblätter 70. årg., s. 183 f. M. Postans anmeldelse i The Economic Hist. Review 2. r. II, 1950, s. 331 er rent refererende.

3) Quellensammlung der Gesellschaft für schlesw.-holst. Geschichte VI, s. 54 ff.

4) Se Quellensammlung VI, s. 103 ff. især registrum . . . in pecuniis pro memoriis, consolationibus et beneficiis victiliciis et paribus.

muligheder, navnlig at landbefolkningen ikke har villet tage fast plads som tyende, men har foretrukket at ernære sig som daglejere, handelsmænd og lignende. Situationen i tiden omkring vornedskabets opståen minder på forskellig måde om situationen ved stavnsbåndets indførelse i 1733, og da var det i hvert fald netop denne trang til at »sidde på egen hånd«, som var med til at gøre spørgsmålet om arbejdskraft til landbruget så brændende, at man måtte skride til en genindførelse af vornedskabet, omend under en anden, mildere form, men udvidet til hele landet og kamoufleret som en militær foranstaltning.

Om Schreiners bog har Andreas Holmsen sagt: »For alle oss som til daglig murer oss inne i bare norsk materiale, er denne rundreisen i europeisk historieforskning en sunn og styrkende opplevelse«¹⁾. Enhver dansk historiker vil uden tvivl underskrive denne udtalelse. Schreiners benyttelse af den foreliggende litteratur kan kritiseres og hans konklusioner diskuteres, men Schreiner har selv udtalt, at hovedhensigten med hans bog var »å egge til motsigelse og til ny forskning . . . . Problemene skal tvinges inn på andre som de har tvunget seg inn på meg. For å si det uten omsvøp: jeg vil forstyrre«²⁾. Der kan næppe være tvivl om, at denne hensigt vil blive nået, at bogen i alle de nordiske lande vil tvinge forskerne til at tage disse problemer op til ny undersøgelse. Men da vil de ikke blot kunne hente tilskyndelse og idéer hos Schreiner, men også nyttig viden om forholdene ude i den store verden. De vil ikke blot glæde sig over denne forskers ildhu og lyst til at give sig i kast med de største problemer, men også over det mægtige arbejde, han har udført, til gavn for enhver, der tumler med lignende spørgsmål.

Johan Hvidtfeldt.

Nordiske oldtidspløve.

*P. V. Glob: *Arde og Pløve i Nordens Oldtid*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter I. 137 s. Aarhus 1951.*

Det nystartede »Jysk Arkæologisk Selskab« har allerede gjort sig gældende i den arkæologiske litteratur med hele to publikationsrækker, først den tiltalende og stoffyldte årbog »Kuml«, og sidst en serie af større arkæologiske skrifter. Begge må hilses hjerteligt velkommen, også fordi dansk arkæologisk forskning herved kommer på talefod med stadig videre kredse, og fordi dens mere videnskabelige arbejdsmuligheder er forøget. To af de større skrifter har allerede set dagens lys. Professor P. V. Glob lægger selv for med en samlet behandling af pløjeredskaber fra Nordens oldtid. Vore gamle plove og arder har længe interesseret kulturhistoriske forskere fra mange discipliner, og Nationalmuseets samlinger er efterhånden også på dette felt blevet blandt de førende i verden. Intet under, at man har set hen til en bearbejdelse af særligt de mange nye fund, som kom for dagen ved den forcede tørvegravning under sidste krig. Ganske vist har de vigtigste været omtalt i foreløbige beretninger, men nu er det hele samlet på en i enhver retning heldig måde. Det er blevet et stateligt værk, med opmåling og fotografi af alle fund og en kortfattet, men tilstrækkelig tekst, der er holdt i et sprog, som gør det strengt videnskabelige arbejde tilgængeligt for alle interesserede.

¹⁾ Heimen VIII, s. 60.

²⁾ (Norsk) Hist. Tidsskrift XXXIV, s. 667.

Vort kendskab til oldtidens pløjerredskaber bygger på to kilder, stykkerne selv, som de under gunstige forhold har ligget gemt i moser og enge, og samtidige afbildninger. På begge punkter er den nye bog et standardværk. Primærmaterialet her vil man kunne vende tilbage til og anvende det til videre slutninger, ganske som forf. selv har brugt det i sine sammenfattende kapitler om nordiske ard- og plovtyper i forhold til alverdens nye og gamle redskaber af samme slags og om de nordiske funds religiøse baggrund. De historiske og folkløristiske områder, som oldtidsfundene naturligt giver adgang til, er så omfattende, at det var mere naturligt — som det siges i bogens forord — om de blev behandlet i en særskilt publikation. Ikke mindst må man på de religiøse felter, som forholdene og materialet nu engang ligger, vente så forskellig behandling hos de enkelte forskere, at der vist er meget langt igen, før man kan enes om bare hovedlinierne.

Så er selve udgangspunktet, originalmaterialet, mere håndgribeligt. Men man må være klar over, at det kun glimtvis belyser, hvad der engang var. I mange tilfælde er det særlig heldige bevaringsforhold eller specielle skikke gennem en kortere tid, som bliver de eneste kilder. Således er fund af de nu behandlede redskaber ikke ældre end jernalderens begyndelse (se nedenfor), medens man kender ikke så få eksempler på spor efter dem (plovfurer) og helleristningsbilleder, som er fra bronzealderen.

De pløjerredskaber, som kan påvises i bronzealderen og det meste af jernalderen, er alle arder, d. v. s. redskaber, der blot kan ridse op i jorden, men ikke vende en fure. Ved den egentlige plov forstås i bogen som allerede i gammelnordiske tekster, typen med muldfjæl, der både skærer furen løs og vælter den. De ægte plove foreligger der tre brudstykker af, og det har hidtil været god latin at datere det ene (Tømmerby-ploven) til ældste jernalder. Dette betvivler Glob og sikkert med rette; yngre jernalder bliver det tidligste, man ellers med god vilje kan angive for sådanne hjulplove. Inden for jernalderen gør et tidsrum på 1000 år dog en forskel, når man skal skrive kulturhistorie på grundlag af fundene.

Glob mener, at der skjuler sig religiøse forestillinger bag jernalderens plovfund. Adskillige stykker har ved den detaljerede gennemgang vist sig at være uanvendelige til praktisk arbejde, dengang de blev nedlagt, andre plovdele er udskåret af påfaldende bløde træsorter, og endelig har man i visse tilfælde bemærket andre sager på fundstedet, og de kan bedst tolkes som spor efter offerhandlinger. Lad så være, at der mellem det samlede materiale er nogle få stykker, der er kasseret eller af rent praktiske grunde lagt ud i moserne. Bag den store mængde må man følge Glob på de religiøse områder, hvor farlig end vejen bliver under den videre søgen.

Hvor gammel er arden i Norden? Som nævnt har man stykker fra vistnok hele jernalderen, samtidige billeder fra bronzealder, plovfurer under gravhøje, der stammer fra ældre bronzealder (fundet fra Sevel bliver behandlet i næste bind af »Kuml«), og det er alt sammen pålideligt. Glob går videre endnu, endda til de første agerbruges tid i begyndelsen af yngre stenalder, d. v. s. næsten 1000 år mere. Holdepunktet er en lille gruppe gennemborede stenøkser, der af forf. tydes som skær til arder. Deres tid kan der ikke være nogen tvivl om; den er i hvert fald første halvdel af yngre stenalder. Men om de har været skæftet på den måde, og om de kan bevise, at arden har været i brug herhjemme på den tid, er noget andet. Spørgsmålet har gennem mange år været dis-

kuteret i fagkredse, men der skyldes stadig bevis for, at de afgørende slidmærker på danske stykker kan være fremkommet ved skæftning som ard-skær. Praktiske forsøg må kunne vise det og dermed overbevise de ikke helt få skeptikere, indbefattet anmelderen.

Det er fristende at vende tilbage til et enkelt punkt og knytte nogle bemærkninger til det, skønt man måske kommer noget uden for rammerne af en egentlig anmeldelse. Det gælder dateringen af visse plov- og ard-fund. Problemet kan måske synes noget specielt, men man må være klar over, at det er af aldeles afgørende betydning for alle slutninger, der drages af et arkæologisk materiale, om dette punkt er i orden. Er dateringen helt eller delvis forkert, påvirkes alle videre slutninger. Når den fremskaffes fra geologi, botanik eller andre nabovidenskaber, bliver det selvfølgelig vanskeligt for arkæologen at udøve ret megen kritik. I det foreliggende tilfælde har forf. refereret de resultater, som mosegeologiske undersøgelser er nået til, og kun i tilfældet Tømmerby-hjulploven anført, at dateringen her vanskeligt lader sig forene med arkæologiske forhold. Det synes imidlertid, som om der netop fra arkæologisk side kan gives et bidrag til hele dette spørgsmål.

De mosefundne danske arder er i visse tilfælde blevet dateret på grundlag af tørveprøver, der er udtaget af revner eller hulheder i selve stykkerne, efter — ofte længe efter — at de var taget op af mosen, men i intet tilfælde har en fagmand haft lejlighed til at se fundet på plads. Det drejer sig om tre krog-arder, een hue-ard samt stykket fra Tømmerby. Med en enkelt undtagelse angiver de pollenanalytiske dateringer ældre eller ældste jernalder. Undtagelsen er arden fra Hvorslev, som er tidsfæstet til yngre bronzealder (*Acta Arch.* XIII,269); men går man beretningen efter, viser det sig, at der er taget fire prøver fra hulheder i træet, og heraf giver de to et subatlantisk spektrum, medens to synes at være ældre (dog med pollen af den andetsteds meget yngre kornblomst). Men hvorfor undersøgeren har valgt de ældste prøver som udslagsgivende, synes vanskeligt at forstå; det fremlagte materiale bør vel snarere tolkes sådan, at arden tidligst kan være subatlantisk, d. v. s. jernalder. Fra Tømmerby-ploven er taget tre prøver, der alle er subatlantiske, men den ene synes noget yngre end de andre (*Aarbøger* 1936, 134).

Mon ikke forklaringen skulde ligge i en erfaring, man fra arkæologisk hold har gjort i de seneste år (for at undgå misforståelser: efter at de nævnte pollenbotaniske undersøgelser er foretaget), den nemlig, at man i stor stil har gravet i moserne i ældre jernalder og i hvert fald skåret tørv her i udstrakt grad (*Fra Nat. Mus. Arbejdsmed.* 1948,92-Offa 9,46). Den forhistoriske tørvegravning og hvad dermed følger af forstyrrelser af moselagene kan være årsag dels til de forbløffende velbevarede sager af træ, skind etc., dels til de vanskeligheder, der synes at være med pollenanalytisk datering af prøver fra den slags fund. Det er også betegnende, at den berømte ard fra Walle i Ostfriesland netop angives at have stået påfaldende skråt i mosen (*Acta Arch.* XV,82). Det er naturligt at tænke sig, at den har været anbragt i et gammelt tørveskær; den behøver ikke at være ældre end de andre jernalder-arder, til trods for at den af mosegeologer har været henført til sten- og bronzealder; tørvegravens bund er bare nået ned i så gamle lag.

Det er med andre ord den gamle tørveskæring og dens mange vandfyldte grave, vi kan takke for de mange overraskende velbevarede mosefund fra jernalder, ikke bare af landbrugsredskaber. Det er snarest hele

denne virksomhed, der er skyld i, at vi først fra ældste jernalder kender til fund af arder, og at de særlig er knyttet til Jylland, til trods for at andre iagttagelser som nævnt viser, at lignende redskaber har været i brug lige siden ældre bronzalder og over hele det sydsandinaviske område.

C. J. Becker.

Jernalderens guldbrakteater.

Mogens B. Mackeprang: De nordiske Guldbrakteater. Brakteatstudiets Historie. Brakteattypernes Udvikling, geografiske Fordeling, Kronologi, Motiver og Prægningsteknik. Med Fundfortegnelse, 11 Kort og 28 Plancher med Afbildninger af samtlige Brakteatstempler. - - Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter II. 228 s. Aarhus 1952.

Bogens titelblad er forsynet med ovennævnte, fyldige oplysninger, og ved blot at aftrykke dem havde man kunnet give læseren et indtryk af, hvad der skrives om. Men det vilde ikke have været rigtigt at nøjes hermed, for bag titlen skjuler sig et meget fortjenstfuldt værk, der med rette gav forfatteren doktorgraden ved Aarhus universitet. Vi har med det fået en omfattende og virkelig gennearbejdet monografi over en sluttet, fællessandinavisk oldsagsgruppe. Til videnskabeligt arbejde vil det mange år frem i tiden kunne anvendes som opslagsværk for det særlige emne, på tilsvarende måde som vi bruger det store runeværk.

Nu er guldbrakteater ikke af helt samme betydning som de gamle nordiske indskrifter. Men alligevel har en lang række forskere i snart 300 år interesseret sig for brakteaterne, selv om diskussionen i det sidste århundrede unægtelig har haft en anden karakter end før. Takket være denne interesse foreligger der efterhånden så meget om de små guld-sager, at det var ved at blive en kunst at finde rundt i litteraturen; hvad værre var: de fleste arbejder byggede på ældre, som måske selv havde de primære oplysninger på anden hånd. Noget af det værdifuldeste ved dr. Mackeprangs nye bog er, at hele stoffet er gennearbejdet fra bunden, direkte fra ofte vanskeligt tilgængelige kilder. Og hvor mærkeligt det end lyder, er arkæologernes og numismatikernes forskning først nu virkelig blevet arbejdet sammen. Kort sagt, vi har fået en fuldstændig fortegnelse af alle kendte brakteatfund, med reviderede fundoplysninger, billeder af alle brakteatstempler og af de vigtigste oldsager af anden art, som indgår i de samlede fund. Dertil en så komplet samling af litteraturhenvisninger, som man nu engang kan samle sammen inden for en overskuelig årrække.

I de enkelte kapitler gives der en fyldig oversigt over materialet og de problemer, som har været diskuteret, naturligvis en ren arkæologisk gruppering af de enkelte typer og en undersøgelse af deres udbredelse, alder og motiver. Visse steder, navnlig i afsnittene om deres alder (som har været voldsomt diskuteret i vor tid) og om billedfremstillingerne kunde man måske have ønsket en fyldigere behandling, men her har rent praktiske grunde gjort forkortelser nødvendige, og i hvert fald er der mulighed for selv at arbejde videre. Fængslende og vigtige er de praktiske forsøg over selve prægningsteknikken, udført i forbindelse med billedhuggeren William Larsen.

Selve det stof, som bogen behandler, skulde der ikke være nogen grund til at præsentere nærmere; dertil er de smaa ensidigt prægede guldstykker med fremstillinger af et mandshovede, et dyr eller begge

dele, vist for velkendt. Og hele stoffet har som nævnt i både ældre og nyere tid været så gennemdrøftet, at det næppe var at vente, at behandlingen vilde give helt nye resultater af interesse ud over fagkredse. Men dermed er det ikke sagt, at der ikke er noget nyt i det foreliggende værk; det er der i høj grad. Og selv om det i første række henvender sig til fagarkæologer, er der meget af værdi for andre; bogen er let tilgængelig, takket være både klart sprog og det rigelige, ganske udmærkede billed- og kortmateriale. Den kan med andre ord trygt anbefales dette tidsskrifts læsere.

C. J. Becker.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Ribe den 29.-31. august 1952.

På årsmødet var følgende foreninger og institutioner repræsenteret: de historiske samfund for Ålborg amt, Bornholm, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring amt, Københavns amt, Lolland-Falster, Præstø, Ribe og Ringkøbing amter, Sønderjylland, Thy og Hanherred, Vejle og Viborg amter, Rigsarkivet, Landsarkiverne i Åbenrå, København og Viborg, Erhvervsarkivet, Københavns Stadsarkiv, de byhistoriske arkiver i Esbjerg, Fåborg, Haderslev og Viborg, Stednavneudvalget, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Den danske historiske Forening, Historisk Samfund og Ringkøbing amtsråd. Endvidere de museer, der var repræsenteret på Museumsforeningens årsmøde.

Årsmødet begyndte fredag den 29. august, hvor deltagerne om aftenen samledes i Ribe domkirke under vejledning af dr. phil. Roar Skovmand. Umiddelbart derefter blev der afholdt et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening på Klubbens Hotel, hvor professor, dr. phil. Aksel E. Christensen talte om Ribe i Danmarkshistorien.

Repræsentantmødet lørdag den 30. august på Klubbens Hotel blev indledt af formanden, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, med

mindeord om Chr. Axel Jensen og Albert Thomsen:

Siden vi sidst mødtes har Dansk historisk Fællesforening lidt to alvorlige og smertefulde tab, idet vore bestyrelsesmedlemmer, magister Chr. Axel Jensen og overlærer Albert Thomsen, er afgået ved døden. *Christian Axel Jensens* betydning for danske museer og for det kulturhistoriske arbejde i Danmark vil vanskelig kunne overvurderes. Hans viden var legendarisk, og det er vist ikke mange af os, der ikke har nydt godt af den, om ikke andet så når han var vor fører på besøgene i danske kirker, på herregårde og slotte. Dansk historieforskning vil altid stå i dyb taknemmelighed til Christian Axel Jensen for hans banebrydende kulturhistoriske og kunsthistoriske forskning, og i Fællesforeningen vil vi mindes ham som en af pionererne i vort arbejde. Han var med fra første færd og står som bidragsyder i det første hefte af de meddelelser, som Fællesforeningen udsendte. Han var med til i 1914 at oprette Fortid og Nutid og har lige siden da siddet i redaktionen. Jeg må sige ud fra min personlige erfaring, at han gjorde et stort arbejde her. Det er utallige anmeldelser, han har skrevet i tidens løb, alle præget af hans dybe indsigt i problemerne, og de gange er utalte, da hans små bemærkninger i marginen, skrevet med hans særprægede, lille håndskrift, har reddet forfatterne og os fra at begå de fejl, som det vel er menneskeligt at begå, men som vi jo alle alligevel helst vil undgå. Og i styrelsesmøderne lærte vi ham at kende ikke blot som den dygtige og indsigtfulde historiker og museumsmand, men også som det elskelige menneske, som vist ingen af os kunne lade være med at synes om og holde af. Jeg vil altid føle det som et privilegium, at jeg har fået lov til at arbejde sammen med Christian Axel Jensen og vil altid mindes ham som den fremragende historiker og det fine menneske.

Albert Thomsen har ikke siddet i Fællesforeningens bestyrelse i så mange år som *Christian Axel Jensen*. Han blev medlem, da han efterfulgte kredslæge *Møller* som Museumsforeningens formand. *Thomsen* var jo historiker con amore. Hans brændende historiske interesse gav ikke blot hans liv et rigt indhold, men kom også til at betyde en berigelse for den by og den egn, hvor han i så mange år havde sit virke. Han var født i Kolding, hvis romantiske ruin jo nok kan tale om fortiden til et modtageligt barnesind. Allerede som ung lærer, kun nogle og tyve år gammel, begyndte han sit forfatterskab. Året efter at han i 1918 var kommet til Holbæk som lærer blev han medlem af museets og historisk samfunds bestyrelser, og han har siden da været den ledende i alt historisk arbejde i denne by. Han skrev Holbæk bys historie og en række ypperlige artikler i årbogen. Snart blev han en af provinsens førende museumsmænd, hans museum blev kendt som et af de bedste, og det var da også naturligt, at han, da kredslægen gik af, blev hans efterfølger som museumsforeningens formand. Han gjorde her et stort organisatorisk og administrativt arbejde, som i høj grad har været til gavn for de danske provinsmuseer. Vi vil altid mindes *Albert Thomsen* for hans store indsats til gavn for dansk lokalhistorie og dansk museumsvesen, og i Fællesforeningens styrelse vil vi tænke på ham som en elskværdig og vidende kollega, hvis råd vi gerne lyttede til.

Endvidere omtalte formanden, at Viborg Stiftsmuseum med få måneders mellemrum har mistet sine to ledende styrelsesmedlemmer. Først døde snedkermester *Lars Larsen*, som vi jo tit har set som museets repræsentant ved vore møder. Snedkermester *Larsen* kunne virke lidt utilnærmelig på dem, der ikke kendte ham. Var man kommet ham på lidt nærmere hold, blev man snart klar over, at noget dusinmenneske var han ikke, der var i ham en understrøm af lidenskab, en lidenskab, der også kom frem i hans stærke følelser for skønheden i fortidens kunstindustri, først og fremmest i dens møbelkunst. Han var selv en fremragende kunsthåndværker, og han havde et indgående kendskab til gamle møbler, et kendskab, der i høj grad kom det museum til gode, hvis ve og vel lå ham så stærkt på sinde. Hans kollega, amtslæge *Vilhelm Kjær*, der døde for nogle uger siden, var en helt anden natur, jævn og ligetil, et menneske, man umiddelbart kom til at synes om. Han var født på Kellerup-egnen og fik som ung læge praksis i Hurup, hvor han snart kom til at gøre et stort arbejde som amatørarkæolog. Det var naturligt, at han blev medlem af museets og historisk samfunds styrelse, og lige så naturligt var det, at han, da han i 1926 flyttede til Viborg som amtslæge, blev medlem af stiftsmuseets styrelse, senere dets formand. Han kom her til at gøre en betydelig indsats. Hans viden om arkæologi var langt ud over det almindelige, og han har både i marken og hjemme på museet gjort et meget stort arbejde for det museum, der betød så meget for ham.

»Jeg vil gerne bede Dem alle mindes disse fire mænd, som hver på sit felt har gjort så stor en indsats i udforskningen af Danmarks fortid«.

Formandens beretning.

Formanden aflagde derefter beretning om Fællesforeningens virksomhed i det forløbne år. Medlemstallet er nu 170, mens det forrige år var 169, nemlig 1 æresmedlem, 26 amtssamfund og foreninger, 20 arkiver, deraf 8 byhistoriske, 8 biblioteker, 26 byråd og amtsråd, samt 89 museer. Vi mener, at der er forskellige foreninger og institutioner, for hvem det ville være naturligt at være medlemmer af Dansk historisk Fællesforening, og vi håber at få dem med i vort arbejde. Det gælder f. eks. de historisk-topografiske selskaber i de københavnske omegnskommuner. - - *Antallet af abonnenter på »Fortid og Nutid«* er

tilnærmelsesvis som sidste år, nemlig 460 mod 475. Tilbagegangen falder på personlige abonnenter, medens der har været en lille stigning for bibliotekernes vedkommende. Frafaldet har været noget større end tallene giver udtryk for, men der er samtidig sket en tilgang af nyhvervede medlemmer. For at holde abonnenttallet må der virkes til stadighed, og her kan repræsentanterne yde Fællesforeningen en god håndsrækning.

Foreningens økonomi er ret anstrengt, og det til trods for at både tidsskriftet og salget af skrifter i år har indbragt større beløb end nogensinde før, henholdsvis ca. 4.000 kr. og ca. 1.000 kr. Det er navnlig trykkeomkostningerne, der tynger, og det er jo en smerte, som amtssamfundene og andre institutioner, der udsender publikationer, også kender til. Der har dog fundet betydelige prisfald sted på papir i løbet af det sidste år, så vi har vel lov at håbe, at det nu går den rigtige vej, og at det skal lykkes ikke blot for os, men også for alle samfundene at stabilisere økonomien og få skabt balance.

Hvorledes kan trykkeomkostningerne bringes ned?

»Gennem Foreningen af danske ugeblade, fagblade og tidsskrifter, som Fællesforeningen er medlem af, har der været ført forhandlinger med forskellige *clichéfabrikker*. Dette er resulteret i en overenskomst med et firma i København, hvorefter det nu vil være muligt for amtssamfundene m. v. at opnå en vis besparelse på dette punkt. Der blev i februar udsendt meddelelse herom til foreningerne med angivelse af, hvilket firma det drejer sig om, og hvorledes man skal forholde sig.

Af større betydning — ikke mindst i principiel henseende — er spørgsmålet om *fritagelse for papirafgiften*. Kort efter det foregående repræsentantmøde fik vi den officielle meddelelse fra tolddepartementet om afgørelse på den ansøgning om fritagelse for papirafgiften, som DHF havde indsendt. Den gik ud på, at man kun kunne fritage de årbøger, som udkommer mere end een gang årlig, og som derfor efter presselovens ordlyd kunne siges at høre med til den periodiske presse. Kun tre tidsskrifter kunne fritages, nemlig Jyske Samlinger, Sønderjyske Årbøger og Sønderjydsk Månedsskrift. Departementets skrivelse blev meddelt samfundene den 23. oktober. Da en revision af loven om forbrugsafgifter nu i foråret blev aktuel, tilstillede jeg efter samråd med folketingsmand Svend Jørgensen, der har været foreningen en uvurderlig støtte i denne som i andre sager, Folketingets Udvalg for Forbrugsafgifter en skrivelse, hvor jeg redegjorde for spørgsmålet og anmodede om en ændring af loven, så også tidsskrifter, der kun udkom een gang om året, kunne fritages. Og denne gang lykkedes det at nå et resultat. I loven hedder det, at der ikke skal betales afgift af »papir, der anvendes til trykning af årbøger med videnskabeligt stof«. Som det vil være samfundene bekendt, har Departementet for Told- og Forbrugsafgifter den 29. juli d. å. udsendt cirkulære til vore foreninger om, at de nu under visse betingelser kan få tilbagebetalt papirafgiften. Der kunne være grund til at sige lidt om de anførte betingelser, der forekommer noget ejendommelige, når man tager i betragtning, at de er rettet til agtværdige institutioner, men i hovedsagen kan vi være tilfredse med det opnåede resultat, og vi vil gerne benytte lejligheden til at takke folketingsmand Svend Jørgensen, som er til stede her, fordi han så vedholdende og dygtigt gik i brechen for denne sag. En tak også til Foreningen af danske ugeblade m. m., der også har foretaget en henvendelse til udvalget og har gjort en god indsats i disse som i andre spørgsmål. Jeg vil gerne tilføje, at skulle der være tidsskrifter, som af en eller anden grund ikke har fået fritagelse, bedes redaktionerne venligst sende os et par ord med de nødvendige oplysninger om oplag, omfang, papirforbrug m. m. og vi skal så se at få sagen bragt i orden.

For årbogsredaktioner og foreningsbestyrelser gælder det om at være så velorienteret som muligt i det til enhver tid gældende *prisniveau for bogtryk-arbejder*. For at lette denne orientering foreslog museumsbestyrer P. Christensen, Try, for godt et halvt års tid siden, at Fællesforeningen hos de forskellige amtssamfund indhentede oplysninger om deres udgifter ved fremstillingen af den sidste årbog. Da vi fandt forslaget meget nyttigt i den givne situation, lod vi udsende et spørgeskema og senere på grundlag af besvarelsenerne en samlet oversigt over de enkelte samfunds trykkeomkostninger. Det er vort indtryk, at det fremkomne materiale vil egne sig godt som vejledning, og vi håber, at man ude i de enkelte samfund nu vil studere skemaet og sammenlignige tallene, inden den næste årbog går i trykken. Det er altid en opmuntring, når et lokalt initiativ, som her er sket, kan anvise Fællesforeningen arbejdsopgaver, og vi vil gerne benytte lejligheden til at takke hr. P. Christensen for den gode idé. Vi er 7 medlemmer i vor styrelse, men der er 100'er af mennesker rundt om i foreningernes styrelser. Det kan ikke være andet, end at der her må kunne være idéer og tiltag, som kan være af værdi for vort fælles arbejde. Jeg beder Dem huske på, at vi altid vil være lydhøre for ethvert forslag.

Årbogspræmiering: De første landsbyskoler.

Styrelsen har vedtaget at uddele præmien for en afhandling i årbøgerne fra 1950 til Johs. C. Jessen for en artikel i »Fra Holbæk Amt« om de første landsbyskoler. Præmien, som jeg herved på foreningens vegne gerne vil lykønske med, er bilagt følgende bedømmelse: »I »Fra Holbæk Amt« 1950 har lærer *Johs. C. Jessen* skrevet en afhandling »Fra de første Landsbyskoler Tid. Skoler og Skoleholdere i Helsing og Drøsselbjerg Sogne 1739—1814«. Denne 40 sider store skildring er ikke blot velskrevet, klar og overskuelig, men også solidt funderet. Det stof, der er fremdraget, er udnyttet på fornuftig vis og der er gjort rede for kilderne. I fremstillingen er det lykkedes at få både de almene og de mere specielle træk frem. Den lokale udvikling er set på rigshistorisk baggrund, og fra et rigshistorisk synspunkt fremtræder den som et godt eksempel på forholdenes karakter. Denne afhandling hævder sig smukt ved siden af den flittige forfatters øvrige skolehistoriske arbejder i Præstø og Sorø amtshistoriske årbøger. Den indtager også en fornem plads blandt de i 1950 udgivne årbogsbidrag, og styrelsen for Dansk historisk Fællesforening har derfor besluttet at tildele lærer Johs. C. Jessen æresprisen for 1950.«

Foreningens publikationsvirksomhed.

Tidsskriftet *Fortid og Nutid* udsendes som sædvanlig med 7½ ark og vi håber på også i år at få råd til de 7½ ark, hvortil så kommer et ekstra ark med en artikel om indsamling af billeder. Som prisforholdene ligger, er der i øjeblikket ingen udsigter til, at vi kan udsende to hefter om året. Efter at det trykte register til bind I—XVII er udkommet, har der været stigende efterspørgsel efter gamle årgange af tidsskriftet. Nogle hefter af de første 5 bind er udsolgt. Da frieksemplarer af tidsskriftet tidligere blev udsendt i rigeligt omfang, er der imidlertid en mulighed for, at der hos formændene og andre ligger beholdninger, som kan komme til bedre nytte. Repræsentanterne vil gøre en god gerning ved at se deres beholdninger efter, når de kommer hjem og evt. sende overskydende gamle hefter til sekretæren.

Den lokalhistoriske håndbog nærmer sig fuldførelsen, andet og tredje hefte af bogen er færdigtrykt og udsendt til dem, der abonnerer heftevis, fjerde hefte vil blive udsendt meget snart. Derefter står tilbage første hefte med den

indledende vejledning, som jeg har påtaget mig at skrive. Den vil formentlig foreligge færdig i løbet af et lille halvt års tid, hvorefter håndbogen vil blive udsendt som bind.

Økonomien for håndbogen tegner omend ikke lyst, så dog heller ikke mørkt. Der er i det forløbne år indgået i tilskud 2000 kr. fra den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse og 4000 kr. fra tipsmidlerne. Der er håb om at komme op på godt 600 forudbestillinger. Vi havde søgt om 8000 kr. fra tipsmidlerne, men fik altså kun 4000. Vi har vel lov at håbe, at vi får restbeløbet i år; hvis dette ikke lykkes, er det muligt, at vi kommer til at gøre brug af det velvillige tilbud, som samfundenes repræsentanter gav sidste år, om at ville være med til at afsætte hver et nærmere angivet antal eksemplarer af håndbogen, men der kan i hvert fald kun blive tale om et meget ringe tal.

Såsnart håndbogen er fuldført, er det styrelsens mening for alvor at få gjort noget ved *præstegårdsværket*. Som det vil være repræsentanterne bekendt, er det nu over 10 år siden, at dette arbejde blev påbegyndt af magister Harald Langberg på Nationalmuseet. Denne har i de forløbne år samlet et betydeligt materiale og foretaget opmålinger af adskillige præstegårde, men da han er optaget af mange andre ting, vil det have lange udsigter med værkets udførelse, hvis vi skal fortsætte på samme måde som hidtil. Skal man nå et resultat indenfor en overskuelig fremtid, må vi finde frem til en ordning, der gør det muligt, at magister Langberg får en medarbejder til at tage sig af en del af undersøgelserne. Vi har indledet forhandlinger med hr. Langberg og håber til næste år at kunne forelægge en fastere plan for værkets fuldførelse. De i sin tid til forarbejderne bevilgede 8000 kr., nemlig 6000 fra Carlsbergfondet, 1000 fra Raben-Levetzau og 1000 kr. fra Skrikes stiftelse, er delvis opbrugt, og der må selvfølgelig skaffes udveje for yderligere tilskud, førend værket kan se dagens lys.

Foruden præstegårdsværket agter styrelsen at fortsætte bestræbelserne for at få udgivet en dansk *kulturhistorie*. Det nedsatte udvalg har i det forløbne år holdt flere møder og arbejdet videre på den mere detaljerede udformning af denne store plan. Desværre fik vi i første omgang intet ud af vor ansøgning om tilskud fra tipsmidlerne, men vi kommer igen i år og får så se, hvad resultatet bliver. Det er muligt, at vi også bør forhandle med forskellige bogforlag for at blive klar over, om denne vej måske vil vise sig lettere. Der er jo næppe tvivl om, at en værdifuld, velskrevet og rigt illustreret kulturhistorie også vil blive en god salgsvare.

Lærestol i kulturhistorie.

Som De husker, rejste Dansk historisk Fællesforening og Museumsforeningen i sin tid spørgsmålet om en lærestol i kulturhistorie. Der blev nedsat et udvalg, som afgav en flertalsindstilling, der gik ud på, at der skulle oprettes et lektorat i kulturhistorie. Det filosofiske fakultet tilsluttede sig denne indstilling, og da vi derefter fik sagen til udtalelse, svarede vi, at vi kunne anbefale en sådan løsning, selvom vi principielt ville foretrække en ordning med flere lærestole i de forskellige discipliner. Vi har imidlertid endnu ikke fået denne lærestol. Sagen har været drøftet i rigsdagen, hvor Svend Jørgensen fremkom med et varmt indlæg i sagen, idet han fremhævede, at den rigtige løsning ville være et professorat i kulturhistorie. Undervisningsministeren var meget velvillig i sit svar til Svend Jørgensen og lovede at give forslaget en varm anbefaling, når det skal videresendes til de bevilgende myndigheder. Hvis universitetet virkelig vil gå ind for en snarlig oprettelse af en sådan lærestol, kan der næppe være tvivl om, at forslaget vil kunne komme med på finansloven for 1953/54. Indenfor styrelsen har vi

drøftet spørgsmålet endnu engang, og vi er fuldt ud enige om, at hvis den påtænkte lærestol skal få den betydning, som den bør have, er det ikke tilstrækkeligt med et lektorat. Vi mener ligesom Svend Jørgensen, at et professorat er det eneste forsvarlige. Der kan ikke være tvivl om, at det nu først og fremmest er universitetet, der har udspillet i denne sag, og vi har vel lov at håbe, at universitetet vil overveje muligheden af at foreslå oprettelsen af et professorat i nordisk kulturhistorie. Enhver, der kender lidt til forholdene i Norge og Sverige, ja Finland med, vil vide, at vi her i Troels Lunds fædreland er langt bagefter, når det gælder den kulturhistoriske forskning i almindelighed eller dens specielle discipliner som f. eks. etnologi. Og der kan heller ikke være tvivl om, at en forsvarlig løsning af vore museumsproblemer ikke er mulig uden en universitetsundervisning i de fag, som særlig har betydning for museumsmanden, og vel at mærke en undervisning, der gives af en fuldt kvalificeret, erfaren videnskabsmand. Universitetet og rigsdagen må nu sørge for, at vi får professoratet. Sagen er af stor betydning for hele vort arbejde, og jeg ville være glad for at få udtalelser fra repræsentanterne om dette spørgsmål.

Lokalhistorisk konsulentvirksomhed.

Ved forrige repræsentantskabsmøde sonderede styrelsen, hvorvidt der var stemning for, at Fællesforeningen etablerede en lokalhistorisk konsulentvirksomhed. Under hensyn til den noget blandede modtagelse, der blev spørgsmålet til del, vedtog styrelsen at stille sagen noget i bero, idet man dog ville prøve at skaffe et mindre beløb til en forsøgsvis påbegyndelse af et sådant arbejde. Vi har den opfattelse — bl. a. også grundet på forskellige modtagne henvendelser fra lokalhistorikere om bistand — at der vil være god brug for konsulenthjælp i adskillige tilfælde, og derfor agter vi også på dette punkt at fortsætte vore bestræbelser. I denne forbindelse vil jeg også gerne sige, at det efter min mening vil være af stor betydning, at vi fortsætter arbejdet med de lokalhistoriske kursus. Vi håber at kunne afholde et kursus ved næste årsmøde i København, men jeg tror bestemt, at disse kursus bør suppleres med lokale kursus, vel nærmest for et enkelt eller et par amter. Fra Fællesforeningens side vil vi gerne i samarbejde med samfundene tage dette arbejde op, men vi ville jo foretrække, at initiativet i de enkelte tilfælde kunne komme fra samfundene.

Ved mødet i København forrige år blev der, som repræsentanterne vil huske, i forbindelse med et foredrag slået til lyd for en landsomfattende *indsamling af gamle fotografier*. Fællesforeningens formand og sekretær indtrådte senere i et med dette formål oprettet landsudvalg, som i det forløbne år har udformet en plan til dette arbejdes iværksættelse. Der vil i første hefte af Fortid og Nutid komme en artikel om emnet, som forhåbentlig vil give stødet til, at sagen bliver taget op i en vid kreds.

Endelig kan det nævnes, at styrelsen siden sidste møde har udformet et udkast til nye love for *Dansk historisk Fællesforening*. De nugældende, der på visse punkter ikke længere kan følges (regnskabsåret) og tillige forekommer ret omstændelige, er sidst blevet omredigeret i 1929. Det nye udkast vil blive fremsat som forslag på mødet her i dag, og vi håber, at det med eventuelle ændringer kan blive vedtaget, så der kan blive mere overensstemmelse mellem Fællesforeningens love og praksis.«

Efter formandens beretning aflagde kassereren *regnskabel*, der er trykt side 500, og derefter fulgte en almindelig *drøftelse*, der især samlede sig om spørgsmålet om en lærestol i kulturhistorie:

Professor *Aksel E. Christensen* meddelte, at sagen vedrørende oprettelse af en lærestol i de kulturhistoriske discipliner var ekspederet fra universitetets side i form af en ansøgning om oprettelse af et lektorat. Dette var at betragte som et første stadium. Han fandt en drøftelse af formen for lærestolen — professorat eller lektorat — mindre væsentlig; det vigtigste var kontakten mellem museerne og universitetet, og på dette punkt ville der næppe være nogen større forskel. Han anså det for mest praktisk at lade tiden virke for et professorat.

Folketingsmand *Svend Jørgensen* udtalte, at denne sag nu var blevet drøftet på rigsdagen fire år i træk, og den sidste debat havde vist en udtalt velvilje for oprettelsen af et professorat, både fra ministerens og fra finansudvalgets side og fra rigsdagen som helhed. Hvis universitetet havde anmodet om et professorat, ville det have fået det. Han var ked af, at man nu kun ansøgte om et lektorat. Det ville være af større betydning, om man virkelig opnåede en lærestol med manér som i vore nordiske nabolande, såvel Sverige som Norge og Finland.

Aksel E. Christensen ville ikke lægge skjul på, at han af principielle grunde havde indtaget et særstandpunkt, der havde været mere omfattende. Han kunne dog stadig ikke se, hvorfor det ikke ville være lige så godt med et lektorat som et professorat. En lektor kunne således opretholde en personlig forbindelse mellem museum og universitet.

Svend Jørgensen mente afgjort, at professor *Aksel E. Christensen*'s stillingtagen havde forsinket sagen. Imidlertid var det vigtigt, at den blev gennemført nu, da manden var der. Han nærede ingen betænkelighed ved at nævne navnet, overinspektør, dr. phil. *Axel Steensberg*. Man burde fra universitetets side benytte det gunstige øjeblik.

Museumsinspektør *Otto Norn* ville gerne have oplyst, hvad man egentlig mente med benævnelsen kulturhistorie. Havde man tænkt sig at give denne lærestol et bestemt præg?

Aksel E. Christensen beklagede, dersom hans mindretalsindstilling havde medvirket til sagens forhaling. Kulturhistorie opfattede han som et synspunkt med udgangspunkt i en række særlige discipliner. Der undervises også i øjeblikket i kulturhistorie ved universitetet, men det afgørende måtte være at få en mand, der kan anlægge sin undervisning således, at hans studerende kan få forudsætninger for at virke ved museerne.

Svend Jørgensen ønskede at se sagen fra en lægmands synspunkt. Det gjaldt ganske simpelt om at få en lignende lærestol som de andre nordiske lande havde — nemlig et professorat i folkekultur. Han havde endvidere i rigsdagen og udvalget gjort opmærksom på spørgsmålet om normeringen af de to museumskonsulenters stilling, og det var hans opfattelse, at man fra finansudvalgets side var sindel på at oprette normerede stillinger.

Museumsinspektør *Holger Rasmussen* mente det ønskeligt, at vi herhjemme fik et professorat som i Sverige og Norge. Et sådant embede ville imidlertid kræve sin mand helt og fuldt.

Museumsinspektør *Gudmund Boesen* gjorde opmærksom på, at det ikke ville være det samme om en overinspektør fik et lektorat ved universitetet som en selvstændig lærestol. Som forholdene ligger, tynger det administrative arbejde i høj grad en overinspektør. Det ville derfor være det rigtigste at oprette et professorat, en selvstændig stilling, som helt krævede sin mand.

Arkivar *Vagn Dybdahl* mente ikke, at den af Københavns Universitet foreslåede løsning var heldig, og han fandt det overvejelse værd, om ikke D. h. F. skulle rette en ny henvendelse til universitetet — også ud fra det synspunkt, at den måtte være interesseret i at se to historikere i en fast stilling fremfor

een. Vi i denne kreds må kræve stillingen besat som et professorat. I sidste instans er det jo ikke universitetet alene, som skal bestemme.

Svend Jørgensen ville gerne opfordre professor Aksel E. Christensen til på ny at tage sagen op i fakultetet.

Aksel E. Christensen var bange for yderligere at forsinke sagen ved at rejse den påny, men han lovede at referere de fremsatte ønsker for det rette forum, d. v. s. universitetets rektor.

Formanden takkede deltagerne i drøftelsen af denne vigtige sag, specielt folketingsmand Svend Jørgensen, som havde virket så aktivt for den i rigsdagen, og professor Aksel E. Christensen; alle havde indtrykket af hans store interesse for spørgsmålet og ville gerne takke ham, navnlig også for hans sidste udtalelse. Det var D. h. F.s håb, at sagen nåede frem til en snarlig afgørelse.

Arkivar *Harald Jørgensen* anførte som sit synspunkt vedrørende *udgivelsen af tidsskrifter*, at det nu begyndte at lysne. Prisfaldet på papir androg nu ca. 38 pct., og bunden var formentlig ikke nået. Det gjaldt nu for foreningen om at gøre brug af muligheden for refusion af papirafgiften ved at rette henvendelse til tolddepartementet i overensstemmelse med de modtagne retningslinjer. Hvad spørgsmålet om klichérabatten angik, var det vigtigt, at man sendte papirprøver til det anførte firma for at sikre det bedst mulige resultat. Hvad selve trykningen af årbøgerne angik, var prisen derpå ikke faldet; det måtte derfor tages op til overvejelse, om der kunne spares ved anvendelse af en anden sats og en anden kolumne end den tilvante. Endelig var det hans opfattelse, at man kunne eliminere den sidste portoforhøjelse ved at udsende tidsskrifterne gennem avispostkontoret, hvorved der formentlig ville kunne opnås en ikke uvæsentlig portobesparelse.

Formanden takkede for de fremsatte oplysninger og nævnte muligheden af besparelse ved anvendelse af moderne mekaniske metoder, f. eks. adressografer. Han opfordrede repræsentanterne til at give deres mening til kende.

Vagn Dybdahl mente at den af Harald Jørgensen anførte vej — avispostkontoret — ville være uigennemførlig, fordi den forudsatte udsendelser mindst 4 gange om året.

Knud Klem var betænkelig, fordi udsendelsesmåden ville gå ud over årbøgernes tilstand.

Formanden lovede at undersøge mulighederne for anvendelse af den anførte metode også for udsendelser een gang årligt og bebudede en meddelelse til foreningerne vedrørende dette anliggende.

Klitgaard redegjorde for udsendelsen af Vendsyssels årbog, som skete gennem repræsentanterne og ved anvendelse af giroindbetalingskort (se Klitgaards redegørelse side 496).

Gulddal, Viborg, anførte vanskelighederne ved den af Klitgaard nævnte udsendelsesmåde i amter som f. eks. Viborg, hvor man ikke havde repræsentanter i alle sogne. M. h. t. de billige klichéer henstillede han til redaktionerne, at man først henvendte sig til lokale klichéanstalter; han var af princip modstander af, at alt skulle udføres i København. Det ville være godt med konkurrence under alle forhold, og han ville derfor opfordre til, at man først undersøgte de hjemlige muligheder.

Tidemand Dal, Næstved, mente, at det skema, der var udsendt af D. h. F. som vejledning i spørgsmålet om bekostningen ved trykningen af de forskellige årbøger, måtte kunne gøres mere fuldkomment derigennem, at det også bragte — i form af forholdstal eller på anden måde — en konklusion om prisernes stilling. Var dette ugørligt, ville det være bedre kun at bringe oplysninger om prisen for sætning alene.

Der udspandt sig derefter en længere drøftelse om det foreslåede nye lovudkast, som omsider blev vedtaget i den side 498 anførte form.

Ved *valgene* til styrelsen genvalgtes kontorchef, cand. mag. *Gunnar Knudsen*, højskolelærer, dr. phil. *Roar Skovmand*, museumsbestyrer, fhv. lærer *Rasmus Mortensen*. I stedet for afdøde overlærer Albert Thomsen indtrådte som nyvalgt formand for Dansk kulturhistorisk Museumsforening museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense. Som medlem af styrelsen i stedet for afdøde museumsinspektør Chr. Axel Jensen valgtes overinspektør, dr. phil. *Axel Steensberg* med akklamation. De afgåede revisorer, overinspektør Georg Galster og museumsdirektør Knud Klem, genvalgtes.

Formanden foreslog, at man *fremtidig kun afholdt repræsentantskabsmøde i København hvert tredje år* i stedet for som hidtil hvert andet år, hvilket vedtoges enstemmigt. Ved en derpå følgende afstemning om stedet for det kommende årsmøde opnåede *Sønderborg* flest stemmer. Fhv. amtslæge Lausten Thomsen bød som repræsentant for Hist. Samf. for Sønderjylland velkommen til årsmøde i Sønderjylland.

Under *eventuelt* drøftedes det fra Foreningen til Beskyttelse af videnskabeligt Arbejde til årbogsredaktionerne udsendte spørgeskema om honorarer m. v. Der var i denne sag mest stemning for at stille foreningerne frit, og formanden bemyndigedes til at underrette F. B. V. A.'s forretningsfører herom.

Lærer *Kaae*, Ulfborg, henstillede til D. h. F.'s styrelse, at man så vidt muligt søgte at støtte lokalhistoriske forfattere, der som regel havde store økonomiske vanskeligheder ved at få deres bøger (sognehistorier) trykt. Han anførte muligheden af, at D. h. F. som samlende organ søgte tilslutning og støtte hos de enkelte interesserede til fælles annoncering i de større aviser, hvilket formentlig kunde blive en stor hjælp for forfatterne. Ved en sådan form for annoncering kunde man muligvis tillige opnå en lille omtale af bøgerne i aviserne.

Gulddal pegede på de forskellige dagblades fælleskorrespondancer som et godt forum for en sådan annoncering.

Formanden mente, at lærer Kaae havde rørt ved et meget vigtigt problem: spørgsmålet om bedre salgsmuligheder for lokalhistoriske bøger. Han havde flere gange arbejdet med tanken om en eventuel salgskommission og lovede at tage sagen op i styrelsen.

Efter det fire timer lange repræsentantmøde indtog deltagerne frokost på Hotel Dagmar, og derefter var der *byvandring* under ledelse af førstelærer *H. K. Kristensen* og *Roar Skovmand*. Efter byvandringen kørte deltagerne i busser ud til anlægspavillonen, hvor der var *offentligt møde* i anledning af Ribe amts historiske samfunds 50-års jubilæum. Her holdt landsarkivar *Hvidtfeldt* det foredrag om »Dansk lokalhistorie gennem 50 år«, som er gengivet foran i dette hefte, og forfatteren *Salomon J. Frifelt* talte som formand for Ribe amts historiske samfund (jfr. hans artikel »Historisk Samfund for Ribe Amt gennem 50 år« i »Fra Ribe Amt« 1952). Sang og munter tale vekslede, indtil deltagerne måtte bryde op for at nå middagen på Klubbens Hotel, hvor *Ribe byråd* var vært. Det blev sent, inden middagen sluttede, og det blev midnat, inden deltagerne nåede hjem. I den lune sommeraften, en af de få gode aftener i vor regnfulde sommer, gik vægterne rundt i Ribe gader og sang »nu er det på de tide, man følger sig til seng!« — men der var adskillige historikere, der foretrak at gå aftenur til slotsbanken. Det var letsindigt, for søndagsudflugten skulle starte allerede kl. 8 morgen.

Søndag den 31. august gik turen i store busser til »Eventyrets land«, som Thomas Lange kaldte egnen omkring Varde og havet. Allerede om lørdagen

havde H. K. Kristensen vist sig som den ideelle cicerone, og uden at forklejne hans storartede medarbejdere som Frifelt og redaktør Friis må man sige, at det var H. K. Kristensen, der gjorde søndagsudflugten til en oplevelse, til et fortættet indtryk af vestjysk historie, natur og kultur. Her skal kun nævnes hovedpunkterne: Besøget i Hunderup kirke med det fornemme og nænsomt restaurerede renæssancemonument over Niels Lange og Abel Skeel, besøget på Kærgård, vandringen til Oksby kirkegård med dens lave kirke-tomt, og de mærkelige krigerbilleder på Ål kirkes vægge. Det var et ualmindelig intensivt årsmøde, der sluttede i Varde om aftenen. Både den saglige debat og det historiske miljø havde givet mødet linje og retning; det lune sommer-vejr, vore vestjyske værters venlighed, deltagernes oplagthed og modtagelighed havde givet det varme og stemning.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Ribe den 29. august 1952.

Mødet, der holdtes på Klubbens Hotel, begyndte kl. 9. Af foreningens 88 medlemmer var følgende 50 museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. afd., Kunstindustrimuseet, Københavns Bymuseum, Jernbanemuseet, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Frederiksborg Museet, Helsingør, Hillerød, Espergærde, Hørsholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Næstved, Stege, Rønne, Maribo, Odense, Bogense, Nyborg, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Aalborg, Viborg, Randers, Hobro, Grenaa, Den gamle By, Forhistorisk Museum i Århus, Horsens, Silkeborg, Odder, Vejle, Kolding, Ringkøbing, Holstebro, Herning, Ribe, Varde, Esbjerg, Haderslev og Tønder.

Som fungerende formand bød kgl. bygningsinspektør, arkitekt V. Norn, Horsens, velkommen og meddelte, at Tikøb kommunes historiske Samling i Espergærde og Stevns Museum, Store Heddinge, havde indmeldt sig som nye medlemmer i foreningen. Han udtalte derefter følgende:

»Siden sidste årsmøde er to af bestyrelsens medlemmer afgået ved døden: museumsinspektør Chr. Axel Jensen og foreningens formand, overlærer Albert Thomsen.

De repræsenterede to typer inden for museumsforeningen, den museumsuddannede historiker og den autodidakte museumsleder.

Chr. Axel Jensens anseelse som videnskabsmand er velkendt og skal ikke nærmere omtales ved denne lejlighed. Han var tillige den fødte museumsmand med en omfattende viden. Disse egenskaber kom i høj grad museerne til gode. Når han som statens tilsynsførende besøgte museerne, ydede han råd og bistand, og han var ikke smålig med sin hjælp. Han omfattede alle museer med stor interesse, og det var ham en glæde, når et museum erhvervede en genstand af særlig kulturhistorisk eller kunstnerisk værdi. Chr. Axel Jensen var medlem af vor forenings bestyrelse fra stiftelsen i 1929. I de forløbne år har han ydet et stort og værdifuldt arbejde i museumssagens tjeneste.

Albert Thomsen fik allerede som ung lærer interesse for historiske studier. I 1921 blev han leder af Holbæk Museum og medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Holbæk Amt. I hans tid blev Holbæk Museum udvidet og stærkt forøget, og det hører nu til de bedste i landet. Albert Thomsens pædagogiske evner kom også museet til gode, idet han ved publikationer og foredrag forstod at komme i kontakt med befolkningen og herved udførte et stort oplysende arbejde. 1934 indvalgte Albert Thomsen i vor forenings bestyrelse og blev i 1946 dens formand. Han udførte et stort arbejde for foreningen, og som formand gik han ind for to opgaver, der havde hans særlige interesse: oprettelsen af lærestole i kulturhistorie ved universiteterne og ordningen af museernes fremtid. Forelæggelsen af andragendet til undervisningsministeriet om sidstnævnte sag skete forøvrigt i det sidste bestyrelsesmøde, hvori han deltog.

For kort tid siden afgik fhv. amtslæge Vilhelm Kiær ved døden. Kiær har i mange år været formand for Viborg Stiftsmuseum. Han var en meget interesseret museumsmand, og fortidsarkæologien havde hans særlige interesse.

Vi føler savnet af de afdøde repræsentanter og mindes deres betydningsfulde gerning inden for Dansk kulturhistorisk Museumsforening.

Æret være deres minde!«

Efter at landsretssagfører J. Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing, var valgt til dirigent, aflagde sekretæren beretning om foreningens arbejde i det forløbne år og udtalte bl. a.:

»Bestyrelsen har holdt fire møder. Spørgsmålet om en nyordning af provinsmuseernes forhold har været det vigtigste punkt på arbejdsprogrammet. På et bestyrelsesmøde d. 7. april vedtog vi ordlyden af en henvendelse til ministeriet. Heri gøres der rede for de nuværende forhold, for museernes organisation, ledelse og økonomi, og det fremhæves, at den nuværende ordning, hovedsagelig baseret på interesserede privatmænds frivillige og ulønnede arbejde, har overlevet sig selv, så der i løbet af meget kort tid må tilvejebringes nye former for ledelsen af provinsmuseerne. Idet vi henviser til de retningslinier, som vort udkast til nye regler indeholder, skitserer vi en distriktsinddeling af landet, hvert distrikt med et centralmuseum ledet af en fastansat museumsinspektør, der har pligt — men ikke nogen ret — til at bistå de øvrige museer i distriktet, og som må samarbejde med Nationalmuseet ved løsningen af forskellige opgaver, hvor en fælles indsats vil være naturlig. Ligeledes påpeger vi det meningsløse i, at statstilskuddet til de enkelte museer — trods de stærkt ændrede konjunkturer — stadig er det samme som i 1941. I henvendelsen anmoder vi derfor om, at der snarest må blive nedsat et udvalg, som kan tage hele spørgsmålet om museernes organisation, lederforhold og økonomi op til grundig overvejelse og fremkomme med forslag til en forbedring af museernes kår.

Det er vort håb, at ministeriets overvejelser af forslaget snarlig må resultere i opfyldelsen af vore ønsker.

Det har desværre vist sig, at der endnu engang må betales et bidrag til *krigsforsikring af løsøre*, og vi har i den anledning udsendt et spørgeskema for at få oplyst, hvor stort et beløb museerne skal betale. Det indsamlede materiale vil nu i en ansøgning blive forelagt ministeriet, hvorefter vi venter, at der på tillægsbevillingsloven vil blive bevilget et beløb, der ligesom i 1946/49 kan dække 50 pct. af museernes bidrag til krigsforsikringen. Museerne må dog i første omgang selv udrede beløbet, idet refusionen ikke kan ske før næste år.

Vedrørende årbogen »*Danske Museer*« kan jeg meddele, at 3. årgang er under arbejde og vil komme i løbet af efteråret. Salget af årbogen er gået ret godt og stiger stadig. Vi har i forbindelse med forlaget udsendt et par skrivelser til alle museumsbestyrelserne, hvori vi opfordrer disse til at støtte salget af årbogen ved at skaffe den et større antal faste abonnenter. Samtidig har forlaget opnået tilladelse til, at årbogen må forhandles på museerne, og de lokale museumsforeninger vil få et provenu på 2,19 kr. for hvert eksemplar, de bestiller af årbogen. Vi håber, at museerne vil gøre rigt brug af dette tilbud, der jo er til økonomisk fordel for dem. Benyt årbogen i de mange tilfælde, hvor man ønsker at vise en opmærksomhed over for dem, der har ydet museet betydelige gaver eller tjenester. For økonomisk støtte til årbogens udgivelse er vi undervisningsministeriet meget taknemmelig, den har givet bogen en god start. Endnu kan vi ikke undvære denne støtte, og vi håber derfor, at ministeriet vil yde os den i en ny treårig periode.

Bestyrelsen har anmodet statshåndbogens redaktion om at få en mere fyl-

destgørende omtale af *provinsmuseerne i Statshåndbogen*, hvor man efter vor mening hidtil har medtaget altfor få provinsmuseer.

Et par museer har bedt foreningen om at støtte deres ansøgning om større *kommunalt tilskud*, hvilket bestyrelsen selvfølgelig med glæde har efterkommet.

Fra generalsekretæren for Norske Museers Landsforbund har vi modtaget et tilbud om *bytteforbindelse* mellem de to foreninger, og en sådan, der må anses for meget værdifuld, er nu bragt i stand. Landsforbundets tidsskrift »Museumsnyt« bringer meget stof af interesse for os.

Vore *studiemøder* er blevet fortsat med et møde den 8. april i Medicinsk-historisk Museum, hvor vi fik forelagt en række interessante sager til diskussion. Den 9. maj samledes vi efter indbydelse fra dr. Helge Søgaard til et møde i »Den gamle By« i Århus. Her fandt en meget livlig og lærerig diskussion sted om forskellige genstande, som de mange deltagere havde medbragt. Efter mødet var vi museets gæster ved et kaffebord. Derefter indbød Forhistorisk Museum deltagerne til at tage »Grauballemanden« i øjesyn.

Sidste efterår anmodede vi provinsmuseumsnævnet og Nationalmuseet om at søge til provinsmuseerne et beløb fra tipstjenestens overskud for 1950/51, dels som tillæg til den ordinære dispositionsbevilling, dels som tillæg til de såkaldte »lotteripenge«, samt et beløb til konservering af provinsmuseernes tekstiler. Museumsforeningen søgte samtidig om 10.000 kr. til udarbejdelse og udgivelse af en bog om museumsteknik, men fik afslag på denne ansøgning, ligesom der heller ikke kunne bevilges penge til tekstilkonserveringen. Af det øvrige søgte bevilgedes til forhøjelse af dispositionsbevillingerne ialt 10.700 kr., hvorved det blev muligt at efterkomme enkelte museers berettigede ansøgninger, som ved den ordinære fordeling ikke havde kunnet opfyldes.

I betragtning af museernes overordentlig vanskelige økonomi og under henvisning til, at museerne ikke på nogen måde har fået kompensation for den konjunkturstigning, der er sket siden 1941, har bestyrelsen besluttet i år at søge om en generel forhøjelse af de to dispositionsbevillinger.

Vi har indsendt en ny ansøgning om en bevilling på 2000 kr. årligt i tre år til konservering af provinsmuseernes tekstiler, og vi håber, at denne ansøgning må blive bevilget. Tekstilkonserveringen er nemlig et meget brændende problem for provinsmuseerne, og den kræver en snarlig løsning, om ikke uerstattelige værdier skal gå tabt.

Provinsmuseumsnævnet har anbefalet Helsingør Bymuseum til statsunderstøttelse og Marstal Museum til statsanerkendelse, og begge indstillinger er godkendt af ministeriet. Dispositionsbevillingen på 10.300 kr., der ved tilskud fra tipstjenestens overskud er bragt op på 16.000 kr., blev søgt af 15 museer med en samlet sum på 56.831 kr. En kraftig nedskæring af de søgte beløb kunne ikke undgås. Resultatet blev, at følgende museer fik til montre: Odense 4000 kr., Falsters Minder 1000 kr., Næstved 500 kr., Revntøfløvs Minde 500 kr., Kalundborg 4000 kr. til montre og omordning, Tønder 2000 kr. til centralvarmeanlæg og Bornholms museum 4000 kr. til ombygning af loftsetage.

Af de førnævnte bevillinger fra tipstjenestens overskud for 1950/51 har følgende museer fået til montre: Ringkøbing 1000 kr., Lemvig 460 kr., Randers 405 kr., Næstved 875 kr., Hjørring 2000 kr. til indlægning af elektrisk lys, Vestfyns Hjemstavnsgaard 760 kr. til brandsikringsforanstaltning, og Mariibo 200 kr. til indretning af magasin. Endvidere fik til konservering: Hjørring 4000 kr., Ringkøbing 400 kr., Nyborg 327 kr. og »Den gamle By« 722 kr. til sølvgenstand.

På foreningens vegne har bestyrelsen sendt hilsen til Ny Carlsbergfondets 50 års jubilæum og til Amagermuseets 50 års jubilæum. Vi har sendt krans

til Chr. Axel Jensens bære og indbetalt et beløb til Albert Thomsens mindefond.

For den støtte, der fra undervisningsministeriet ydes museerne vil vi gerne bringe foreningens tak, ligesom vi også takker Nationalmuseet for det gode samarbejde, for den hjælpsomhed og velvilje, som provinsmuseerne altid møder hos Nationalmuseets embedsmænd.»

I tilslutning til beretningen spurgte *Tidemand-Dal, Næstved*, om de enkelte museer skulle søge ministeriet direkte om tilskud fra tipsmidlerne? Hertil svarede *Viggo Nielsen*, undervisningsministeriet, at det skulle de, hvor det ikke drejede sig om rene dispositionsbevillingssager. Iøvrigt kunne han oplyse, at ministeriet allerede havde søgt dispensationsbevillingen forhøjet, men havde fået afslag. Beretningen blev derefter godkendt.

Fællesbevillingen 1951—52. Dr. *Broholm* meddelte, at der var indgået 24 andragender om tilskud på ialt 42.172,60 kr., og fordelingen af bevillingens 20.000 kr. var blevet følgende:

Vejle: oldsagssamling 2.250 kr., Randers: alterkalk og signeret bord 1.147,60 kr., Stege: sølvskål 800 kr., Fredericia: fotografisamling 300 kr., Rudkøbing: konservering 600 kr., Den gamle By: indkøb 500 kr., Odense: fajanceterrin 300 kr., Haderslev: sølvkrus 650 kr., Kalundborg: tegninger og konservering 2.400 kr., Herning: indkøb til Blichersamlingen 675 kr., Falsters Minder: konservering 1000 kr., Kerteminde: konservering 600 kr., Aars: indkøb og konservering 500 kr., Try: indkøb og konservering 577,40 kr., Hjørring: konservering 1000 kr., Aalborg: standur 1000 kr., Nyborg: konservering i forb. m. protokollering 1000 kr., Roskilde: sølvbæger og hedebo dragt 700 kr., Liselund: konservering m. v. 2000 kr., Gl. Estrup: konservering 2000 kr.

Dr. *Broholm* udtalte ønsket om, at museerne i de indsendte regnskaber gav en særlig redegørelse for anvendelsen af statstilskuddet, som i det væsentlige burde anvendes til indkøb af museumssager. Statstilskuddet kan nok undtagelsesvis opspares til særlige formål, men kun med ministeriets billigelse. Selvfølgelig skal museerne ikke købe hvad som helst for disse penge, var man i tvivl om pengenes anvendelse, burde man rådføre sig med de tilsynsførende.

Museumskonsulenternes virksomhed. Dr. *Broholm* oplyste, at dr. Bækstedes museumsrejser var blevet betydelig forsinket i år, fordi det blev overdraget ham at lede mikrofotograferingen af Nationalmuseets beretningsarkiv. På grund af de givne forhold kunne denne fotografering kun foregå i april—maj. Arbejdet er nu for oldtidens vedkommende afsluttet, og resultatet vil naturligvis i påkommende tilfælde være af lige så stor betydning for provinsmuseerne som for Nationalmuseet. Trods denne forsinkelse er imidlertid som sædvanlig en række arbejder udført og et antal provinsmuseer tilset. Nævnes skal således Falsters Minder, hvis oldsagssamling er helt omordnet og nyopstillet, endvidere museerne i Næstved, Køge, Roskilde, Kalundborg, Holbæk, Stege, Mariibo og Sorø.

Overinspektør *Uldall* gjorde rede for Halkjær Kristensens arbejde. I Kalundborg Museum er der foretaget en gennemgang af samlingerne fra historisk tid, nummereringen er eftergået og kompletteret, på tekstilierne er således syet bændelbånd med påskrevet nummer. Man står nu foran en omordning af væsentlige dele af samlingerne. Af særlig betydning er det, at den meget store og værdifulde tekstilsamling nu får et specielt udstillingslokale, hvor alt dagslys er udelukket; belysningen er her lysstofrør. Med den fuldstændige nyopstilling af samlingerne er arbejdet på Falsters Minder fuldført. Også her er der til tekstilierne indrettet et særligt lokale, hvor belysningen alene sker ved lysstofrør. Museet har fået indlagt centralvarme og elektrisk lys, og i et par loftsrum er der opstillet reoler til magasinering af mindre genstande.

I Nyborg Museum er der påbegyndt en fuldstændig gennemgang og nyprotokollering af samlingerne fra historisk tid. Arbejdet vil vare et par år. Protokolleringen og nummereringen af samlingerne i Struer Museum er omtrent gennemført. Bornholms Museum har erhvervet en smuk, gammel ejendom i Rønne; en del af lokalerne dér er indrettet og møbleret som borgerlige interiører, og konsulenten har herved været rådgivende. Den nye protokoltype bliver efterhånden indført alle steder, og den viser sig at være meget tilfredsstillende og let at benytte. Konsulenten har endvidere aflagt kortere besøg af rådgivende og orienterende art på museerne i Næstved, Holbæk, Mariibo, Brande, Fredericia, Kolding, Vejle, Hobro, Mariager, Ringkøbing, Holte, Espergærde, Nykøbing Mors og Thisted. Flere af disse steder er der drøftet og aftalt arbejder, som skal iværksættes i det kommende år.

Under en påfølgende diskussion om, hvilken type lysstofrør man helst skulle anvende, udtalte *Erik Zahle*, at spørgsmålet næppe kunne besvares, da det endnu ikke var tilstrækkeligt undersøgt. Lyskilden i en montre bør altid anbringes i god afstand fra de udstillede genstande. *Uldall* ville anbefale museerne at henvende sig til de tilsynsførende og konsulenterne om råd, inden man lod lysstofrør installere. *Boesen* slog til lyd for, at der i næste årbog kom en artikel om belysningsforholdene i museerne.

Museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, fremlagde regnskabet for 1951. Det balancerede med 8.710,50 kr. Indtægterne har været 4.014,91 kr., udgifterne 2.621,89 kr. At overføre til næste år er en kassebeholdning på 6.088,61 kr., hvoraf 2.000 kr. er undervisningsministeriets tilskud til årbogens udgivelse. Regnskabet revideret af *Jørgen Paulsen* og *Ove Marcussen*. Regnskabet godkendtes.

Bestyrelsesvalg. De fire afgående: *Svend Larsen*, *Helge Søgaard*, *Knud Klem* og *Halkjær Kristensen* genvalgte. Nyvalgt blev *Gudmund Boesen*, *Rosenborg*, og *Aage I. Davidsen*, *Bornholms Museum*. Til formand valgtes *Svend Larsen*, *Odense*.

Under en følgende diskussion slog *Riismøller*, *Aalborg*, til lyd for, at museerne udnyttede loftsetagen til magasin. *Schoubye*, *Tønder*, efterlyste lidt mere samarbejde mellem museerne; årsmødets program forekom ham for stærkt præget af fællesforeningens interesser, det burde byde på mere stof af museal art. Foreslog, at årsmøderne holdtes noget oftere i provinsen. Fru *Overgaard*, *Holstebro*, fremsatte et forslag om, at man ved hvert andet årsmøde fik et museumsforedrag. *Hvidtfeldt*, *Viborg*, oplyste, at der ved fællesforeningens årsmøde ville fremkomme forslag om, at kun hvert 3. årsmøde skulle holdes i København. Museumsforeningen kunne altid gennem sin formand gøre sine synspunkter gældende i fællesforeningens bestyrelse, men man måtte dog tage hensyn til, at fællesforeningen var historisk betonet. Han mente iøvrigt, at det kunne være vanskeligt for de mindre museer at drage tilstrækkelig nytte af de artikler, der fremkommer i de internationale museums-tidsskrifter, og han ville derfor foreslå, at museumsforeningens bestyrelse hvert år udsendte en duplikeret meddelelse af rent museumsteknisk indhold, hvor der kunne redegøres for eller henvises til vigtige artikler i disse tidsskrifter. *Holger Rasmussen* gjorde opmærksom på, at der havde været planer om at gøre tidsskriftet »Svenska Museer« til et interskandinavisk organ, og det burde undersøges, hvor langt man er kommet med disse planer. *Christian-sen*, *Roskilde*, ønskede i »Fortid og Nutid« at få årlige oversigter over danske museer i lighed med, hvad der findes over svenske museer i deres tidsskrift. *Paulsen*, *Frederiksborg*, advarede mod at fylde møderne med foredrag, idet repræsentanterne også må have tid til indbyrdes samtale. *Uldall* kunne også ønske mere fagligt stof drøftet ved årsmøderne, men tiden her var knap, og

mange af de mindre museer havde ikke råd til at betale de dyre rejser, derfor ville det nok være bedre at holde flere andre studiemøder rundt om i landet og der drøfte rent museale emner. Uldall mente, at hvad der i tidsskrifter vil fremkomme fra svensk og norsk side for det meste vil være beregnet for fagfolk. *Svend Larsen* takkede for de forskellige forslag, som bestyrelsen nøje ville overveje. Studiemøderne anså han også som det bedste forum for drøftelsen af faglige problemer, og derfor vil bestyrelsen søge denne mødeform udbygget.

Derefter holdt overinspektør *Uldall* et meget lærerigt foredrag om indsamling af museumsgenstande, deres protokollering og nummerering. Han pointerede, at jo mere et provinsmuseum koncentrerer sig om at belyse sin egne kulturhistorie, desto større værdi har det både kulturelt og videnskabeligt. Målet må være at skabe det egnsprægede museum, der kun samler fra sit fornuftigt afgrænsede område. Man må ikke glemme, at et af museets formål er at være et sandfærdigt kildemateriale for forskningen, og derfor bør man undgå de egnsfremmede genstande, ligesom man må lægge stor vægt på sammen med genstandene at få fyldige oplysninger om dem, og at disse følger genstandene ved en omhyggelig protokollering eller arkivering. Museerne må ikke indeholde uprotokollerede og unummererede genstande.

Om eftermiddagen holdt dr. *Sogaard* et meget interessant foredrag med lysbilleder om gamle danske ure.

Sammenslutningen af lokallistoriske arkiver

afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Ribe et møde fredag den 29. august 1952.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen og oplyste i sin beretning, at der siden sidste årsmøde var tilkommet eet nyt medlem, Esbjerg byhistoriske arkiv, således at sammenslutningen derefter talte 12 medlemmer, samt at der var planer om at oprette et egnshistorisk arkiv i Ørsted. Formanden havde efterkommet en opfordring til at tiltræde et landsudvalg til indsamling af gamle fotografier. Dette udvalg havde udarbejdet en vejledning til indsamling, opbevaring og registrering af billeder. Vejledningen ville blive tilstillet museer, biblioteker og de lokallistoriske arkiver. Et andet problem for arkiverne var spørgsmålet om den mest hensigtsmæssige opbevaring af ejendomsPapirer. Man havde overvejelser i gang om at få en fagmand til at udarbejde en vejledning for dette specielle område. Formanden henstillede, at arkiverne udvekslede arkivalier og billeder, således at alle ting fik plads i det arkiv, hvor de retteligt hørte hjemme.

Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev, aflagde regnskabet, der udviste en kassebeholdning på 74,30 kr.

I den efterfølgende drøftelse opfordrede landsarkivar *Hvidtfeldt*, idet han fremhævede lokalarkivernes særlige opgaver, som statsarkiverne på grund af pladmangel m.v. ikke kunne påtage sig, til en udbygning af arbejdet ved at rette henvendelse til en række ledende biblioteker om at søge lokalarkiver oprettet, idet han var af den opfattelse, at der hos mange overbibliotekarere var stor forståelse for opgaven.

Årbøgernes udsendelse.

Ved »Dansk historisk Fællesforening«'s årsmøde i Ribe kom under forhandlingerne 30. august 1952 bl.a. også de stigende portoudgifter ved årbøgernes udsendelse på bane, og jeg gav nogle oplysninger om den af »Histo-

risk Samfund for Hjørring Amt« gennem mange år fulgte fremgangsmåde; men da jo ikke alle amtssamfundene var repræsenteret på mødet, og da jeg endvidere kun kunne give et løst rids af vor praksis ved udsendelsen, kunne jeg tænke mig, at en nærmere omtale af den ville interessere andre af samfundslederne.

Hjøringsamfundet har henimod 1.650 medlemmer og abonnenter og hovedmængden af årbøgerne udsendes indpakket og adresseret til vore ca. 50 repræsentanter omkring i amtet, medens ca. 400 ekspl., for hvilke *vort samfund betaler portoen* (40 øre pr. ekspl., nu 50 øre), udsendes *direkte til modtagerne* med et indlagt giro-indbetalingskort, på hvilket modtageren kan indsende beløbet til vor kasserer. Vi tager altså ikke postopkrævning, men sendrægtige betalere får en trykt anmodning om enten at betale eller også tilbagesende årbogen, og vort tab har kun været 5—8 årligt ved medlemmer, som har undladt at betale, men har beholdt årbøgerne, hvorefter de selvfølgelig er slettet af medlemskartoteket.

Hvad angår de til repræsentanter udsendte årbøger, sker udsendelsen til kredse (én eller flere i hver by eller sogn), hvortil kan sendes mindst 10 ekspl., og repræsentanten omdeler bøgerne og opkræver kontingentet, for hvilken ulejlighed han får sit eget eksemplar gratis, ligesom han får godtgjort de udgifter, han eventuelt har haft til budløn, hvor der har været 40—150 årbøger at omdele, og eventuelle portoudgifter. Disse beløb fradrager repræsentanten, når han indbetaler de indsamlede kontingenter til vor kasserer.

Fremgangsmåden har den fordel, at medlemmerne »hænger bedre ved«, og at de sparer ca. 1 kr. i porto, samt at de mange repræsentanter, der jo kommer i berøring med folk fra forskellige samfundskredse, stadig kan tilføre samfundet nye medlemmer.

Vore mangeårige erfaringer vedrørende denne fremgangsmåde har været meget tilfredsstillende, og jeg vil tro, at den ikke bringer større tab end udsendelse pr. postopkrævning.

C. Klitgaard.

Formand for »Historisk Samfund for Hjørring Amt«.

Love for Dansk historisk Fællesforening.

Vedtaget på repræsentantskabsmødet i Ribe den 30. august 1952.

1. Dansk historisk Fællesforening har til formål at fremme dansk historisk forskning og støtte interessen for historie ved at virke for samarbejde mellem foreninger og institutioner (arkiver, biblioteker, museer o. l.), der arbejder for historiske, arkæologiske og etnologiske formål. Fællesforeningen skal give sine medlemmer råd og vejledning med hensyn til løsningen af historiske opgaver af mere almindelig karakter og skal virke for fællesskab i arbejder og undersøgelser, som overstiger de enkelte foreningers eller institutioners kræfter. Den lader afholde møder og kursus og udgiver tidsskriftet »Fortid og Nutid« samt andre skrifter.
2. Som medlemmer af Dansk historisk Fællesforening optages foreninger og institutioner, der arbejder på at fremme kendskabet til historie, arkæologi eller etnologi. Disse kan samle sig i sektioner og forbund med egne love og styrelser, men medlemsforholdet til Fællesforeningen medfører ingen forpligtelse til at indtræde i nogen sektion.

Hvis en forening eller institution, der ønsker at optages i Fællesforeningen, har henvendt sig derom til styrelsen, uden at denne har ment at kunne imødekomme begæringen, kan den forlange spørgsmålet forelagt for det første ordinære repræsentantskabsmøde.
3. Fællesforeningens øverste myndighed er repræsentantskabet, der består af een repræsentant for enhver som medlem optaget forening og institution.
4. Ordinært repræsentantskabsmøde afholdes een gang hvert år, sædvanligvis den sidste lørdag og søndag i august måned. Til mødet kan enhver forening eller institution, der er medlem af Fællesforeningen, sende flere repræsentanter, men kun een af disse kan afgive stemme på foreningens eller institutionens vegne. På mødet aflægges beretning om Fællesforeningens virksomhed, og foreningens regnskab forelægges til godkendelse. Her fremsættes og drøftes endvidere planer om fælles arbejder, undersøgelser og opgaver. Desuden foretages valg af formand, seks styrelsesmedlemmer og to revisorer. Formanden og revisorerne vælges for eet år, styrelsesmedlemmer for to år ad gangen,

idet der afgår tre hvert år, det første år efter lodtrækning. Styrelsesmedlemmerne bør så vidt muligt repræsentere de forskellige medlemsgrupper indenfor Fællesforeningen, nemlig 1. foreninger, 2. arkiver, biblioteker o. l. og 3. museer. Formanden for Dansk kulturhistorisk Museumsforening betragtes som selvskrevet medlem af styrelsen.

5. På det første styrelsesmøde efter repræsentantskabsmødet konstituerer styrelsen sig med næstformand, kasserer og sekretær. Sekretæren, der oppebærer et af styrelsen fastsat honorar, fungerer sædvanligvis som redaktør af »Fortid og Nutid«, idet han biståes af et redaktionsudvalg på tre medlemmer, hvoraf de to udpeges af Dansk historisk Fællesforenings styrelse, det tredje af Dansk kulturhistorisk Museumsforenings styrelse.
6. Ekstraordinært repræsentantskabsmøde kan til enhver tid afholdes efter styrelsens bestemmelse, eller når mindst fem foreninger eller institutioner kræver det og samtidig angiver, hvad der ønskes forhandlet.
7. Indkaldelse til Fællesforeningens repræsentantskabsmøder og øvrige foranstaltninger sker ved udsendelse af meddelelse til samtlige medlemmer.
8. Fællesforeningens regnskabsår er finansåret. Det årlige medlemskontingent fastsættes på repræsentantskabsmødet.

Inden april måneds udgang udarbejder kassereren Fællesforeningens regnskab, der først forelægges for styrelsen og siden — efter at være revideret — for repræsentantskabet til godkendelse.

9. Ændringer i lovene kan vedtages på et ordinært repræsentantskabsmøde med almindelig stemmeflerhed. Forslag til eventuelle lovændringer skal udsendes sammen med dagsorden for repræsentantskabsmødet.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1951-52

DRIFTSREGNSKAB

INDTÆGTER

Kontingenter:		
Foreninger	1.655,63	
Byråd og amtsråd	520,00	
Museer	1.380,00	
Arkiver o. a. institutioner	545,00	4.100,63
Tilskud:		
Statstilskud	1.500,00	
Dansk historisk Fællesfond	600,00	2.100,00
Renter	272,49	
Fortid og Nutid	4.298,70	
Salg af skrifter	1.021,85	
		11.793,67
Underskud i 1951/52	238,89	
	<u>Ialt kr.</u>	<u>12.032,56</u>

UDGIFTER

Sekretærhonorar	600,00	
Styrelsens rejseudgifter	658,16	
Tryksager	268,30	
Porto, telefon o. l.	544,03	
Arsmødet i København (Lund)	536,24	
Forfatterpræmier	200,00	
Litteraturvejledningen	2.289,30	
Fortid og Nutid:		
Trykning	5.182,84	
Honorarer	1.083,16	
Ekspedition	498,93	6.764,93
Forskelligt	171,60	
		<u>Ialt kr. 12.032,56</u>

STATUS PR. 30. APRIL 1952

Foreningens egne midler:

Beholdning pr. 10/5 1951	2.152,38	
Underskud i 1951/52	238,89	1.913,49

Den lokalhistoriske håndbog:

Beholdning pr. 10/5 1951	3.244,89	
Tilskud fra Hiemstierne-Rosencrone	2.000,00	
	<u>5.244,89</u>	
Udgifter i 1951/52	2.059,93	3.184,96

Præstegårdsværket:

Beholdning pr. 10/5 1951	6.678,39	
Udgifter i 1951/52	1.388,84	5.289,55
	<u>10.388,00</u>	

Kassebeholdningen forefindes således:

Bankbøger	8.865,11	
Girokonto	1.500,10	
Kontant	22,79	
	<u>10.388,00</u>	

Krogerup, den 30. april 1952.

ROAR SKOVMAND

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Knud Klem.

Georg Galster.

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

XVIII. BIND

H. HAGERUPS FORLAG · KØBENHAVN
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)

1949—52

Redigeret af *Johan Hvidtfeldt* (s. 1—120) og
Jørgen Paulsen (s. 121—500) under medvirk-
ning af *Gunnar Knudsen* og *Chr. Axel Jensen*.

INDHOLD

ARTIKLER

<i>Brandt, Hans</i> , arkivar: Byhistoriske arkiver	145
<i>Bøggild Andersen, C. O.</i> , professor, dr. phil.: Nogle betragtninger over hjemstavnsforskning..	8
<i>Fabritius, Albert</i> , administrator, dr. phil.: Topografien og slægtsforskningen	380
<i>Hermansen, Victor</i> , museumsinspektør, mag. art. og fl.: Gamle fotografier	367
<i>Hjelhøll, Holger</i> , overarkivar, dr. phil.: Rigsarkivets udstilling af historiske dokumenter	418
<i>Holmsen, Andreas</i> , cand. philol.: Organisasjonen av det lokalhistoriske arbeidet i Norge	248
<i>Hvidtfeldt, Johan</i> , landsarkivar: Hvad har krigens ødeleggelser af tyske arkiver, biblioteker og museer betydet for studiet af dansk historie	29
<i>Hvidtfeldt, Johan</i> : Dansk lokalhistorie gennem 50 år	357
<i>Jutikkala, Eino</i> , professor, dr. phil.: Tegskiftet i Finland	151
<i>Klitgaard, C.</i> , fhv. postmester: Årbøgernes udsendelse	496
<i>Knudsen, Gunnar</i> , kontorchef, cand. mag.: Stednavneudvalgets samlinger	387
<i>Lorenzen, Vilhelm</i> , dr. phil.: Vore middelalderlige voldsteder	1
<i>Marquard, E.</i> , arkivar: Fra Rigsarkivets første halvsekel	121
<i>Mathiassen, Therkel</i> , overinspektør, dr. phil.: Provinsmuseernes gravninger	364
<i>Nørregård, Georg</i> , dr. phil.: Toldinspektørernes årsberetninger..	21

MINDEORD

<i>Peter Holm</i>	163
<i>Chr. Axel Jensen</i>	397
<i>Gunnar Knudsen</i>	406
<i>J. S. Møller</i>	161
<i>Poul Nørlund</i>	245
<i>Albert Thomsen</i>	403

VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER

Nationalmuseet	165, 277
1. afd.	166, 277, 408
2. afd.	166, 278, 408
3. afd.	167, 279, 408
Frilandsmuseet	169, 280, 410
De danske kongers kronologiske samling på Rosenborg	410
Tøjhusmuseet	169, 281, 410
Kunstindustrimuseet	169, 281
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg	169, 282, 411
Århus, Forhistorisk Museum	170
Århus, Den gamle By ..	170, 282, 412
Odense bys museer	282
Dansk Folkemindesamling ..	170, 283
Stednavneudvalget	171, 283
Kongelige Biblioteks Manuskriptsamling	171, 283, 412
Rigsarkivet	171, 284, 413
Landsarkivet f. Sjælland	172, 285, 414
Landsarkivet for Fyn ..	173, 286, 414
Landsarkivet for Nørrejylland	172, 285, 415
Landsarkivet for de sønderjydske landsdele	174, 287, 416
Erhvervsarkivet i Århus	174, 287, 416
Institut for lokalhistorisk forskning	165

ANMELDELSER

a. Litteraturoversigter

- Fiskerihistorie 1945—51 [Knud Klem] 438
- Litteratur om Danmarks forhistorie 1945 48 [C. J. Becker].... 176
- Nyere litteratur om Færøerne [Peter Michelsen og Holger Rasmussen] 440
- Handelshistorie 1945—1951 [Vagn Dybdahl] 422
- Dansk landbrugshistorisk litteratur 1945—1951 [Gunnar Olsen] 263
- Søfartshistorie 1945—1951 [Knud Klem] 430
- Christensen, Charles:* Kronborg [Otto Norn] 295
- Christensen, Olav:* Bibliografi over sønderjydske slægtstavelitteratur [Aage Bonde] 324
- Dalsager, Johs. S.:* Helsingør St. Mariæ kirkes historie [Erik Moltke] 302
- Danmarks gamle personnavne, tilnavne* [J. Kousgård Sørensen] 448
- Danske oldsager, Ældre Stenalder* [C. J. Becker] 48
- Edsman, Carl-Martin:* Ignis divinus [Axel Steensberg] 340
- Erhvervshistorisk årbog I* [Jens Vibæk] 69

b. Enkeltanmeldelser

- Albrechtsen, Erling:* Danmark i oldtiden [C. J. Becker] 46
- Becker, C. J.:* Mosefundne lerkar fra yngre stenalder [Therkel Mathiassen] 52
- Bjerre, Markus og H. P. Hansen:* Bonde og handelsmand [Henning Paulsen] 72
- Boesen, Gudmund:* Gamle glas [Sigvard Skov] 318
- Boesen, Gudmund og Chr. A. Boje:* Gammelt dansk sølv til bordbrug [P. Riismøller] 62
- Bornholms stednavne* [Th. Lind] 445
- Borries, C. V. Th.:* Teknikken ved udarbejdelsen og udgivelsen af videnskabelige afhandlinger [Johan Hvidtfeldt] 330
- Brix, Hans:* Guldhornene fra Galleshus [Erik Moltke] 194
- Broby-Johansen, R.:* Gennem det gamle København [Axel Steensberg] 457
- Bruhn, Ada:* Rustninger og gamle våben [Gordon Norrie]..... 63
- Bruhn, Helge:* Dannebrog og danske faner gennem tiderne [Martin Ellehauge] 316
- Brunsgaard, C. og Henry E. Pedersen:* Landet mod nordvest [Johan Hvidtfeldt] 86
- Brøgger, A. W. og Haakon Shetelig:* Vikingskipene, deres forgængere og efterfølgere [Peter Michelsen] 333
- Erixon, Sigurd:* Svensk byggnadskultur [Axel Steensberg] 223
- Stockholms hamnarbetare [Axel Steensberg] 223
- Erixon, Sigurd og Åke Campbell* (red.): Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård [Johan Hvidtfeldt] 97
- Fonden ad usus publicos* [Henning Paulsen] 73
- Forchhammer, Olaf* (red.): København fra bispetid til borger-tid [Axel Steensberg] 456
- Fossenius, Mai:* Majgren, majtråd, majstång [Henning Henningsen] 450
- Frederiksberg gennem tiderne* [Axel Steensberg] 458
- Frifell, Salomon J. og Tobiassen Kragelund:* Jyder vester fra er mange slags [H. P. Hansen].. 322
- Friis, Niels:* Orgelbygning i Danmark [Chr. Axel Jensen]..... 317
- Fussing, Hans H.:* Stiernholm len 1603—1661 [C. Rise Hansen].. 453
- Gabrielsen, Sven:* De forhistoriske tider i Danmark [C. J. Becker] 46
- Glob, P. V.:* Danske oldtidsminder [C. J. Becker] 46
- — — — — Ard og plov i Nordens oldtid [C. J. Becker] 476
- Grandjean, Bredo L.:* Kongelig dansk porcellain 1775—1884 [C. A. Jensen] 209
- Grandjean, Louis E.:* Skibbrudets saga [Holger Rasmussen] 35

— . Skibsfartens hjælpetropper [Holger Rasmussen]	35	<i>Hillerødbogen</i> [Gunnar Olsen]..	216
<i>Grandjean, Louis E. og Albert Fabritius</i> : Den lille portrætkunst [Chr. Axel Jensen]	320	<i>Hoff, Arne</i> : Ældre dansk bøsse- mageri [H. D. Schepelern]	467
<i>Grandjean, Poul Bredo</i> : Danske håndværkerlavs segl [Helge Sø- gaard]	466	<i>Holm, Peter</i> : »Den gamle By« i Århus [P. Halkjær Kristensen] ..	472
<i>Grønvold, P. I.</i> : Frederik V's rejse gennem Danmark til Norge 1749 [Johan Hvidtfeldt]	304	<i>Holmegårds glasværk</i> [Sigvard Skov]	318
<i>Haad, Kristian</i> : Vore Stednavne [Anders Bjerrum]	288	<i>Hornby, Rikard</i> : Danske navne [Johan Hvidtfeldt]	446
<i>Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg</i> , årbog 1946 48 [Hol- ger Rasmussen]	35	<i>Hove, Knud M.</i> : Hvejsel sogn [C. Lindberg Nielsen]	217
<i>Hansen, Ernst Fr.</i> (red.): Præste- gårdsliv [Henning Paulsen] ..	321	<i>Hørboell, Jørgen</i> : Frederiksberg fra bondeby til storstad [Axel Steensberg]	458
<i>Hansen, H. P.</i> : Spind og bind [P. Riismøller]	70	<i>Jensen, Axel P.</i> : Hårlev og Him- lingøje sogne [C. Rise Hansen] ..	464
<i>Hansen, H. P.</i> , <i>Festskrift til</i> [Chr. Axel Jensen]	212	<i>Jensen, Sigurd</i> : Fra patriarkal- isme til pengeøkonomi [F. Skrubbeltrang]	312
<i>Hansen, Henry</i> : Litteratur om Vi- borg [Aage Bonde]	91	<i>Johansen, Jens</i> : Frederik VI's hær 1784 1814 [Gordon Nor- rie]	203
<i>Hansen, Marius</i> : Hornstrup sogn [C. Lindberg Nielsen]	217	<i>Julikkala, Eino</i> : Finsk historisk atlas [Axel Steensberg].....	340
<i>Harmonien</i> , træk af danskhedens historie i Haderslev [Johan Hvidtfeldt]	325	<i>Jørgensen, H. P.</i> : Uge sogn [P. Kr. Iversen]	327
<i>Hartmann, Grethe</i> : Boliger og bor- deller [Georg Hansen]	66	<i>Jørgensen, Harald</i> (red.): Køben- havn fra boplads til storby [Axel Steensberg]	455
<i>Hartmann, Jørgen B.</i> : København Interiører og prospekter 1800— 1860 [Axel Steensberg]	457	<i>Kaae, Alfred</i> : Låsby sogn gennem tiderne [C. Rise Hansen]	91
<i>Hatt, Gudmund</i> : Oldtidsagre [Axel Steensberg]	199	<i>Karstoft, I.</i> : Fra det nedlagte gl. Sdr. Omme--Hoven pastorat [C. Rise Hansen]	220
<i>Hauglid, Roar</i> : Akantus [Chr. Axel Jensen]	336	<i>Kornerup, Bjørn</i> : Ribe Katedral- skoles historie [Georg Hansen] ..	83
<i>Heilskov, Chr.</i> : Dansk provinsto- pografi, supplement [Aage Bon- de]	303	<i>Kristensen, H. K.</i> : Fra Kolding fjord til Blåvandshuk [Johan Hvidtfeldt]	462
— . Sdr. Vissing sogn [C. Rise Hansen]	464	<i>Kristensen, S. D.</i> : Svostrup sogns historie [C. Lindberg Nielsen] ..	217
<i>Heilskov, Chr. og H. E. Jensen</i> : Dallerup sogn i fortid og nutid [C. Rise Hansen]	91	<i>Krogh, Torben</i> : Skuespilleren i det 18. århundrede [Robert Nejiendam]	207
<i>Henningsen, Henning</i> : Dystløb i danske søkøbstæder og i udlan- det [Gunnar Knudsen]	315	<i>Kroman, Erik</i> : Skibsbyggeriet i Marstal [Holger Rasmussen]..	35
<i>Henriksen, H. M.</i> : Ringe sogn [C. Rise Hansen]	91	<i>Kultur og Folkeminder I</i> [Johan Hvidtfeldt]	220
<i>Hermansen, Victor og Peter Holm</i> : Østjydske øl [Henning Paulsen] ..	69	<i>København før og nu</i> [Axel Steensberg]	458
		<i>Københoved bysamfund</i> [Johan Hvidtfeldt]	465

<i>Langeland, Marinus:</i> Ad sandede veje [H. P. Hansen]	322	<i>Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark</i> [Axel Steens- berg]	80
<i>Lassen, Hans:</i> Renlighed i klunke- tiden [Holger Rasmussen]	319	<i>Norn, Otto:</i> Christian III's borge [Mogens Lebech]	293
<i>Lexow, J. H.:</i> Bergenske empire- møbler [Tove Clemmensen] ..	96	<i>Norn, V. og Otto m. fl.:</i> Vor Frel- sers kirke i Horsens [H. H. Eng- qvist]	206
<i>Lid, Nils:</i> Trolldom [Holger Ras- mussen]	338	<i>Nyt fra historien</i> [Johan Hvidt- feldt]	222
<i>Linde, Peter:</i> Anholt [Johan Hvidtfeldt]	95	<i>Nørlit, Axel:</i> Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m. m. [Johan Hvidtfeldt]	79
<i>Lindhardt, P. G.:</i> Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark [Sigurd Jensen]	331	<i>Paulsen, Jørgen:</i> Billeder fra tre- årskrigen 1848-50 [Troels Fink]	470
<i>Linvald, Steffen:</i> Rådhuspladsen i fortid og nutid [Axel Steens- berg]	458	<i>Personnavne (Nordisk kultur)</i> [Gunnar Knudsen]	74
<i>Lorenzen, Vilhelm:</i> De gamle dan- ske domkirker [Victor Herman- sen]	54	<i>Randers købstads historie</i> [Svend Larsen]	460
Vore byer [H. H. Engqvist] ..	59	<i>Rasch, Aa. og P. P. Sveistrup:</i> Asiatisk Kompagni i den floris- sante periode [Vagn Dybdahl] ..	202
Drømmen om den ideale by [Steffen Linvald]	204	<i>Rasmussen, Poul og Gustav Al- beck:</i> Ebeltoft købstads histo- rie [Svend Larsen]	461
<i>Lunds domkyrkas historia</i> [Niels Knud Andersen]	99	<i>Rasmussen, Poul og Aug. F. Schmidt:</i> Viby sogns historie [C. Lindberg Nielsen]	217
<i>Mackeprang, M.:</i> Jydske granit- portaler [Erik Moltke]	55	<i>Rawson-Bottom, W. E.:</i> Belysning af museer og kunstsamlinger [P. Halkjær Kristensen]	221
<i>Mackeprang, M. og Sigrid Fla- mand Christensen:</i> Kronborgta- pelerne [Tage E. Christiansen] ..	298	<i>Refslund Poulsen, M.:</i> Minder § 5 [Johan Hvidtfeldt]	215
<i>Mackeprang, Mogens B.:</i> De nor- diske Guldbrakteater [C. J. Be- cker]	479	<i>Ribe bispesæde 948 1948</i> [C. Rise Hansen]	82
<i>Mathiassen, Therkel:</i> Danske old- sager, ældre stenalder [C. J. Becker]	48	<i>Riismøller, Peter:</i> Et hjørne af Ålborgs historie [Johan Hvidt- feldt]	88
- Studier over Vestjyllands oldtidsbebyggelse [C. J. Becker] ..	49	--- Peder Barksesgade / Nørre- gade i Ålborg [Johan Hvidt- feldt]	88
<i>Matthiessen, Hugo:</i> Fæstning og fristed [Johan Hvidtfeldt]	305	<i>Rise Hansen, C. og Axel Steens- berg:</i> Jordfordeling og udskift- ning [F. Skrubbeltrang]	451
<i>Meyer, Poul:</i> Danske bylag [Axel Steensberg]	307	<i>Rydbeck, Monica:</i> Renässans- skulptur i Skåne [Chr. Axel Jensen]	334
<i>Michelsen, M.:</i> Fra Frederiksklub- bens arkiv [Johan Hvidtfeldt] ..	325	<i>Sandblad, N. G.:</i> Skånsk stads- planekonst och stadsarkitektur intill 1658 [Chr. Axel Jensen] ..	334
<i>Munthe af Morgenstjerne, B. v.:</i> Danske sejlskiibe [Holger Ras- mussen]	35	<i>Sandvig, Anders:</i> I arbeid og fest [Axel Steensberg]	223
<i>Nationalmuseets Arbejdsmark, Fra</i> (Festskrift til Mackeprang) [Chr. Axel Jensen]	212		
<i>Nielsen, Helge og V. Thalbitzer:</i> Skatter og skatteforvaltning i ældre tider [Sigurd Jensen] ..	67		

<i>Sandvigske Samlingers</i> årbok/veileder [Axel Steensberg] .. 223, 337	<i>Toynebee, Arnold J.</i> : Historien i nyt lys [C. O. Bøggild Andersen] 43
<i>Schmidt, Aug. F.</i> : Moser og tørv. [Axel Steensberg] 73	<i>Wegener, C. F.</i> : Historiske efterretninger om Frydenlund [C. Lindberg Nielsen] 217
Brørup Sogns historie [C. Lindberg Nielsen] 217	<i>Vejle Museum 1899- 1949</i> [Johan Hvidtfeldt] 220
Viby sogns historie [C. Lindberg Nielsen] 217	<i>Viborg Amls stednavne</i> [Svend Aakjær] 75
Leksikon over landsbyens gilder. Festsikke og fester [H. P. Hansen] 314	<i>Widding, Ole</i> : Markfællesskab og landskifte [Axel Steensberg] .. 307
Sydøstjyllands historikere [Johan Hvidtfeldt] 323	<i>Wikman, K. Rob. V.</i> (red.): Livets høgtider [Axel Steensberg] 339
Studier i vider og vedtægter II [C. Rise Hansen] 452	<i>Willadsen, Holger</i> : Bryndum-V. Nebel [C. Rise Hansen] 91
<i>Schoubye, Sigurd</i> : Tønder Museum [Johan Hvidtfeldt] 81	<i>Vogel-Jørgensen, T.</i> : Berlingske Tidende gennem to hundrede år [E. Sejr] 210
Hollandske fliser fra Tønder-egnen [Johan Hvidtfeldt] 81	
Om kagmanden fra Tønder [Johan Hvidtfeldt] 220	
<i>Schreiner, Johan</i> : Pest og prisfall i senmiddelalderen [Johan Hvidtfeldt] 473	FORENINGSMEDDELELSER
<i>Sigvardsen, Sigvard</i> , og <i>Møller Østergård</i> : Mit sogn min hjemstavn [Johan Hvidtfeldt] . 216	Dansk historisk Fællesforening, Love for 498
<i>Skovmand, Roar</i> : Lys over landet [Erik Rasmusen] 211	Dansk historisk Fællesforening regnskab 1948 120
De folkelige bevægelser i Danmark [F. Skrubbeltang] 472	1949 244
<i>Steenberg, Jan</i> : Christian IV's Frederiksborg [Otto Norn] ... 297	1950/51 356
<i>Steensberg, Axel</i> : Malede bonde-møbler [Chr. Axel Jensen] ... 61	1951/52 500
Danske bonde-møbler [Chr. Axel Jensen] 213	Dansk historisk Fællesforening årsmøde i København 1949 ... 102
<i>Svendstrup, C.</i> : Grenå bys historie [Sigvard Skov] 89	i Viborg 1950 225
<i>Sydow, C. W. von</i> : Selected papers on folkløse [Holger Rasmussen] 338	i København 1951 ... 342
<i>Sydslesvigs stednavne</i> [Gunnar Knudsen] 290	i Ribe 1952 481
<i>Thorlacius-Ussing, V.</i> (red.): Danmarks billedhuggerkunst fra oldtid til nutid [Erik Moltke] . 328	Dansk kulturhistorisk Museumsforening årsmøde i København 1949 .. 110
	i Viborg 1950 232
	København 1951 348
	Ribe 1952 491
	Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver 355, 496
	Kilder til landbefolkningens historie 420
	Nyt engelsk folkekultur selskab . 34

FORTID OG NUTID

udgives af Dansk historisk Fællesforening ved foreningens sekretær, museumsinspektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg slot, Hillerød, under medvirken af *Johan Hvidtfeldt*, *Svend Larsen* og *Roar Skovmand*. Tidsskriftet udkommer een à to gange årligt. Ved henvendelse til museumsinspektør *Jørgen Paulsen* kan alle medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening få Fortid og Nutid til en favørpris af 6,00 kr. plus porto (bogladepris 10,00 kr.). Bidrag til tidsskriftet samt bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til redaktøren.

Tilbud til vore Medlemmer.

Medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening kan til favørpris få følgende bøger og særtryk hos sekretæren:

<i>E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra</i>	
Reformationen til Nutiden	4,50 (bogladepr. 6,00)
<i>Holger Hjelholt: Skriftprøver</i>	6,80 (bogladepr. 8,50)
<i>Helge Søgaard: Litteraturvejledning for kultur-</i>	
historiske Provinsmuseer	3,00 (bogladepr. 4,50)
<i>S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topo-</i>	
grafiske Studier	0,75
<i>Holger Hansen: Om Opbevaring og Ordning af</i>	
Købstadarkiver	0,75
Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning	0,75
Register til Fortid og Nutid, Bind I—XVII	1,00

Desuden kan De få *Fortid og Nutid* til følgende reducerede pris (enkelte af de ældre hefter mangler dog):

Fortid og Nutid 1914—1930, bd. I—VIII	4,80 kr. pr. bd.
» » 1931—1942, bd. IX—XIV	6,80 kr. pr. bd.
» » 1943—, bd. XV—	8,00 kr. pr. bd.

H. HAGERUPS FORLAG KØBENHAVN

TRYK: NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKIÆR) KØBENHAVN